

CASTRUL ROMAN DE LA BREȚCU

(încercare de monografie)

Cuprins

I. Introducere

- a) Modul cum se abordează problema
- b) Metodele și mijloacele de lucru
- c) Istoricul cercetărilor
- d) Bibliografia referitoare la castru

II. Locul și rolul castrului în cadrul limesului

- a) Așezarea castrului în cadrul limesului
- b) Așezarea castrului în teritoriul actualei localități: toponimie și acces

III. Orientarea, fazele de construcție și dimensiunile castrului

- a) Castrul cu val de pământ
- b) Castrul cu zid de piatră

IV. Baia castrului și așezarea civilă

V. Unitățile militare atestate în castru

- a) Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata
- b) Cohors I Bracaraugustanorum
- c) Alte unități militare

VI. Considerații generale privind castrul

- a) Datarea fazelor de construcție a castrului și durata lui
- b) Observații asupra materialului arheologic

VII. Repertoriul materialului arheologic din castru și de la baie

- I. Ceramica: vase ceramice; materiale ceramice
- II. Obiecte și materiale din fier: arme, unelte, materiale de construcție
- III. Obiecte și ustensile din bronz, plumb, sticlă și piatră

Anexa I: Lista castrelor din sistemul defensiv al Daciei

Anexa II: Diploma militară de la Brețcu

Anexa III: Jurnalul săpăturilor din anul 1950 (M. Macrea)

I. INTRODUCERE

a) Singura cale pentru cunoașterea și dovedirea calității și intensității romanității din Dacia rămâne cercetarea cât mai amănunțită a vieții ei economice, social-politice și militare, fapt ce se poate realiza doar prin cercetarea arheologică și apoi prezentarea monografică a tuturor categoriilor de așezări (orașe, sate, ferme, castre și așezările lor civile, etc.) cu toate componentele pe care viața în forme romane le-a avut mai caracteristice pentru fiecare în parte.

Cercetarea și apoi prezentarea monografică a castrelor reprezintă o parte importantă a acestei activități, cu o contribuție serioasă datorită caracterului militar accentuat pe care l-a avut provincia Dacia însăși, prin poziția și rolul ei în sistemul defensiv al imperiului, precum și ținând seama de rolul fiecărui castru în parte nu numai ca punct militar ci și ca centru economic, social și cultural¹. Rolul castrului ca centru de producție, a fost foarte puțin studiat și subliniat în literatura noastră de specialitate. Cercetările efectuate de mai mulți ani la o serie de castre din diferite puncte ale limesului Daciei ne-au impus acest punct nou de vedere pe care încercăm să-l punem în valoare deocamdată la Brețcu, dar care este mai vizibil la castre cercetate mai intens și conform cu cerințele mai moderne (Buciumi, Bologna, Rîșnov, etc.).

Colțul de SE al Transilvaniei, unde se află castrul roman de la Brețcu a fost și rămâne încă foarte puțin cercetat și, deci, puțin cunoscut în ce privește epoca romană². Nu se cunosc aici așezări urbane, sînt presupuse doar cîteva așezări romane cu caracter rural, mai ales pe baza unor observații de suprafață. Castrele sînt singurele așezări romane care s-au bucurat de atenție³. Aproape toate au fost identificate cu excepția celor presupuse de la Hălmeag, Cîncșor și Boița. Cercetările care s-au efectuat la Brețcu, Boroșneul

¹ Prima prezentare mai detaliată a unui castru, ce depășea cadrul unui raport de săpătură a realizat-o Székely Zoltán, *A komolói erődített római tábor*, Cluj, 1943; urmează N. Gudea — I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov — Cumidava. Contribuții la cunoașterea limesului*, Brașov, 1971 (cf. *Das Römerlager von Rosenau-Cumidava*, Brașov, 1971, varianta germană a acestei monografii); E. Chirilă — N. Gudea — V. Lucăcel — C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cunoașterea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1973 (cf. *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1973 varianta germană). Fiecare din aceste monografii arată cât de complexă este o așezare romană de acest tip.

² *Legio*, în *RE* XII 1924, col. 1719—1720 (E. Ritterling); C. Daicoviciu, în *AISC*, 2, 1933—1936, p. 249—253; *idem*, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 315—316; *Idem*, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 95, nota 1, sînt de părere că zona de SE a Transilvaniei aparținea de Dacia Inferior, spre deosebire de D. Tudor, *Revista Istorică Română*, 14, 1944, p. 157—165 care crede că aparține de Dacia Superior. O discuție mai recentă în legătură cu această problemă I. Cătănciu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 478—481. Observații generale asupra problemei se mai întîlnesc la M. Macrea, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 121, 150; *Idem*, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 37, 60, 67; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, București, 1975, I, p. 14—22.

³ *T.I.R.* L 35, p. 23 (Angustia = Brețcu); p. 28 (Boroșneul Mare); p. 34 (Cumidava = Rîșnov); p. 46 (Hoghiz); p. 55 (Olteni).

Mare, Comalău, Hoghiz, Olteni au avut însă caracter restrâns. Cercetări mai ample, programate pe o perioadă mai lungă de timp s-au efectuat și sînt în curs la castrul de la Rîșnov⁴. În afară de castelele amintite și cele cîteva presupuse așezări nu se cunosc alte urme din epoca romană. Săpăturile arheologice efectuate pînă acum la castele nu au depășit stadiul unor cercetări preliminare decît poate în cazul castelelor de la Rîșnov și Feldioara. Lipsește mai ales publicarea sistematică a materialului arheologic provenit din săpături.

Situația expusă mai sus a generat o stare de incertitudine care se reflectă în discuții și chiar dispute în arheologia și istoria noastră veche în legătură cu apartenența acestei părți de țară la una sau alta din provinciile în care a fost împărțită Dacia, la durata și caracterul stăpînirii romane și la intensitatea vieții romane aici⁵.

Pe linia cercetării istoriei militare a provinciei, paralel cu studierea și valorificarea unor săpături arheologice curente (Rîșnov, Buciumi, Bologa, Pojejena, Feldioara) am găsit de cuviință să începem studierea și publicarea unor cercetări arheologice mai vechi de la castele de la care se păstrează fie materiale arheologice, fie documentația scriptică și care, lăsate acum deoparte, ar fi poate pentru totdeauna pierdute. Am prevăzut astfel studierea succesiv a materialelor arheologice de la Inlăceni, Brețcu, Moigrad, etc.).

Materialul arheologic inedit provenind de la Brețcu și documentația scriptică păstrată parțial ne-au îndemnat să încercăm a prezenta monografic acest castru cu scopul de a îmbunătăți cunoștințele generale despre istoria militară a Daciei romane.

Am conceput scrierea monografiei despre castrul de la Brețcu din două motive: în primul rînd din dorința de a aduce o completare la cunoașterea și cercetarea sistemului defensiv al Daciei romane, încă puțin cunoscut; al doilea motiv a fost acela de a nu lăsa să se piardă informații atît de importante despre un castru roman situat într-un punct de mare importanță atît militară cît și comercială. Monografia noastră se integrează dealtfel în timp cu tendința mai recentă de înregistrare și de valorificare a patrimoniului nostru arheologic, tendință care implică și publicarea cercetărilor din trecut.

Lucrarea s-a bucurat de sprijin și îndemn din partea conducerii Institutului de Istorie și Arheologie a Universității din Cluj-Napoca care a inclus în planul său de cercetare și publicare tema limesului Daciei romane în cadrul unui program mai amplu însoțit de Academia de Științe Sociale și Politice și intitulat: Limesul roman în România.

Aducem aici mulțumiri tuturor acelorora care ne-au permis și ne-au sprijinit la alcătuirea acestei monografii și în primul rînd lui Zoltán Székely, directorul Muzeului Județean din Sfîntul Gheorghe, colaborator al regretatului profesor M. Macrea, care ne-a dat toate informațiile și ajutorul cerut, precum și conducerii Muzeului de Istorie a Transilvaniei pentru posibilitatea de a prelucra materialul de la Brețcu aflat în depozitele acestui muzeu.

⁴ N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*

⁵ Ioana Cătănciu, *op. cit.*, p. 478 sq. discută toate ipotezele și încearcă o sintetizare personală, care însă nu este mai convingătoare.

Am dori ca lucrarea să fie considerată un omagiu adus regretaților profesori Emilian Panaitescu și Mihai Macrea care au efectuat cercetări la Brețcu acum 55 de ani, respectiv acum 30 de ani și datorită muncii cărora a putut fi alcătuită acum prezenta monografie.

b) Săpăturile arheologice executate la Brețcu în anii 1925 și 1950 nu sînt singurele investigații arheologice din România care au fost efectuate de mai mult timp și au rămas în cea mai mare parte a lor nepublicate. Din păcate sînt încă multe, prea multe chiar, astfel de săpături ale cărora rezultate materiale „zac” în depozitele muzeelor și institutelor de arheologie⁶. Autorii lor fie că nu mai sînt demult în viață, cum este cazul și la Brețcu, fie ezită a le publica, în ambele cazuri fiind pus în pericol material arheologic și documentație scriptică ce pot ascunde informații care nu se mai repetă niciodată. În astfel de situații se află materialul arheologic din cele mai importante așezări ale Daciei romane (Drobeta, Romula, Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Porolissum, etc.) ceea ce ne scutește, credem, de a mai lărgi discutarea problemei.

În general alcătuirea unei monografii exclusiv pe baza unor cercetări arheologice nu este deloc ușoară ea putîndu-se realiza numai după o anumită fază, într-un stadiu avansat al cercetărilor sau după încheierea lor definitivă. Aceasta implică în primul rînd investigații sistematice și cu obiectiv precis, studierea unor cantități mari de material arheologic precum și valorificarea tuturor observațiilor din săpătură. La acestea se adaugă confruntarea metodică cu rezultatele obținute la alte așezări fie din Dacia, fie din alte provincii. Nu mai astfel pot fi puse mai mult în valoare gradul de dezvoltare și caracteristicile fiecărei așezări monografiate.

Săpăturile arheologice efectuate la castrul roman de la Brețcu în 1925 și 1950 de către Em. Panaitescu și respectiv M. Macrea au atins din mai multe puncte de vedere nivelul strict necesar unei faze avansate de cercetare (vezi mai jos la istoricul cercetărilor), deși față de cerințele actuale ale studiului acestui tip de așezare, ele rămîn la un caracter de cercetări preliminare. De la săpăturile din 1925 se păstrează doar un plan în două variante al castrului și cea mai mare parte din materialul arheologic pe care l-am identificat în Muzeul de Istorie al Transilvaniei pe baza unor fotografii păstrate de la Em. Panaitescu. Întreaga documentație tehnică (jurnalul de săpătură, desenele, schițele și profilele) se consideră pierdută. Doar cîteva fotografii luate în timpul săpăturilor și o parte din materialul arheologic s-au mai păstrat și vor fi folosite în lucrarea de față exact așa cum s-au păstrat. Clișeele filmelor nu se mai găsesc. Credem deasemenea că o parte din materialul arheologic nu a putut fi identificat. De la săpăturile arheologice efectuate în 1950 se păstrează o parte din documentația tehnică (jurnalul de săpătură, profile, clișeele unor filme și fotografii) și aproape în întregime materialul

⁶ Este deajuns, cred, să amintesc că nu avem prezentări arheologice pentru nici unul din orașele Daciei (Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Porolissum) în ciuda unor ani de cercetări sau a unor descoperiri izolate; sînt deasemenea numeroase castre cercetate la care s-au dat numai succinte rapoarte de săpătură (Porolissum, Vețel, Jupa, Gherla, etc.). Materialul arheologic nu a fost studiat decît într-o măsură foarte mică.

arheologic, care este însă mai puțin numeros și mai puțin caracteristic decât cel din 1925. Materialul arheologic rămas de la cele două campanii de săpături se păstrează în cea mai mare parte a lui în Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj. Descoperiri izolate provenind de la Brețcu se află însă și în Muzeul Județean Sf. Gheorghe, Muzeul Județean din Brașov, Muzeul Brukental din Sibiu, Muzeul Sighișoara și Muzeul Deva. Materialele aflate în Muzeele din Sibiu, Sighișoara și Deva au fost strânse de colecționarii din secolul trecut încă.

Pe baza acestui fond și a unor informații mai succinte apărute în diferite lucrări ce se referă la Brețcu încercăm acum să reconstituim istoria castrului în măsura în care acest stadiu al cercetărilor ne-o permite. Am considerat necesar să elaborăm această monografie acum când unii dintre participanții la săpăturile din 1950 mai sînt în viață tocmai pentru a beneficia de ajutorul lor.

Am crezut de cuviință să nu mai efectuăm alte săpături de control la Brețcu în ciuda unor dubii care mai persistă, pentru că în mod necesar aceste săpături de control s-ar extinde de-a-lungul a mai mulți ani și ar fi necesitat fonduri mari.

Elaborarea unei monografii în astfel de condiții presupune o analiză prudentă a informațiilor scriptice rămase de la cei doi autori și a materialului arheologic păstrat. Cercetarea minuțioasă a documentației rămase ne-a dus în unele cazuri la concluzii diferite de cele ale autorilor săpăturilor din 1925 și 1950. În general puținătatea documentației luată în întregime ne face să ridicăm rezerve față de unele concluzii anterioare. Stadiul mai avansat pe care l-a atins cercetarea fortificațiilor romane în general și a celor din Dacia în special ne-a ajutat la precizarea anumitor observații mai ales în legătură cu datarea fazelor de construcție a castrului.

Documentația scriptică păstrată va fi folosită așa cum s-a păstrat ea, cu valoare de document, interpretarea observațiilor pe care le conține va fi însă conform cunoștințelor de astăzi. Ilustrația pe care o anexăm este influențată în parte de modul de a vedea lucrurile în anul 1975. Planurile și schițele vor fi folosite așa cum s-au păstrat, modificînd numai sistemul de prezentare. Fotografiiile păstrate sînt unicate deoarece clișeele lor s-au pierdut. Am încercat să prezentăm și să analizăm cele mai caracteristice categorii ale materialului arheologic într-o cantitate mai mare pentru a putea releva caracteristicile acestui material. O îndelungată observare și cercetare a materialului arheologic din diferite castre ne arată că el prezintă anumite caracteristice specifice fiecăruia în parte, ceea ce este în mod evident în legătură cu faptul că acest material este produs în castrul respectiv. Desigur nu am putut prezenta întreg materialul arheologic păstrat, ci am exclus de aici materialul prea fragmentar sau amorf. La descrierea materialului arheologic vom specifica de fiecare dată anul descoperirii și eventual numărul de inventar acolo unde este cazul. Materialul arheologic provenit din săpăturile din 1925 poartă indicele de inventar „B” fără nici o altă specificare; cele din anul 1950 au fost inventariate sub indicele „IN”. Piese arheologice provenite din săpăturile din 1950 și neinventariate vor purta numai specificarea anului.

Nici un obiect descoperit în anul 1925 nu are loc de descoperire precizat în cadrul castrului; bănuim doar că unele obiecte provin de la baie. Din materialul descoperit în anul 1950 cea mai mare parte are menționat locul de descoperire în castru, dar fără precizări stratigrafice.

Planurile și profilele au fost modificate numai în sensul că semnele convenționale folosite de autori au fost înlocuite cu cele pe care le folosim astăzi.

Sperăm că vom realiza astfel o prezentare suficient de temeinică a acestui castru care să justifice lucrarea de față și să sporească datele referitoare la viața militară a Daciei romane.

c. Castrul roman de la Brețcu a fost semnalat mai demult în literatura istorică. Se pare că prima mențiune datează din secolul XVI și este cuprinsă în scrisoarea pe care Verancics Antal o trimite lui Johanes Honterus (14 ianuarie 1547) în legătură cu descoperirea diplomei militare (*CIL*, XVI, 37; vezi anexa 2)⁷. Într-o altă scrisoare din același an (15 decembrie 1547) el menționează: *quod apud Seculos in sede Kyzdi extarent vestigia urbis cuiusdam pervetustae ... adiecerunt insuper tabulam aeneam ibidem esse inventam*...⁸. Castrul propriu-zis este descris pentru prima dată de Marsigli, la începutul secolului XVIII. Autorul prezintă castrul ca pe o fortificație de pământ și piatră⁹. Planul castrului rămas de la Marsigli (*Fig. 4*) este extrem de sumar, dar orientarea laturilor lungi și așezarea deschiderii pe latura de S arată că autorul a văzut bine situația pe teren. Dealtfel se pare că Marsigli a vizitat personal castrul de la Brețcu, pentru că acesta este al doilea castru desenat de el în Dacia intracarpatică alături de castrul de la Călugăreni. Până în a doua jumătate a secolului XIX-lea știrile despre castru lipsesc.

În lucrarea sa despre Dacia, J. F. Neigebaur nu menționează nici castrul și nici diploma militară găsită la Brețcu, deși, vorbind despre pasul Oituz și de localitatea Brețcu amintește câteva descoperiri mărunte¹⁰. M. J. Ackner în schimb descrie destul de detaliat șanțurile și valurile „vechi” de la Brețcu și menționează descoperirea unor cărămizi șampilate fără a menționa textul ștampilelor și fără a preciza de unde a luat informațiile¹¹. A. Ipolyi¹² și mai apoi I. Vass¹³ îl copiază aproape pe M. J. Ackner și nu aduc nimic nou. În

⁷ *Monumenta Hungariae Historica*, II, IX, 1860, VI, p. 288, C XXII

⁸ *Ibidem*, p. 316, CXXXIII. cf. Paulovics, *Dacia*, p. 76, nota 224

⁹ *Marsigli*, II, p. 59, fig. XXVI. Probabil că autorul a fost impresionat de aspectul exterior al castrului și starea lui bună de conservare, ceea ce l-a determinat să-i facă o schiță. Iată descrierea lui: „fortalitium ex terra interjectis lapidibus constructum, figurae quadratae, longitudine sua 70, latitudine sua 60 orgyis aequans. Conspicitur in planitie vallis, in qua transitus e Transilvania in Moldaviam fortalitium a Romanis communis fuisse a nobis creditur”. Numele pe care îl notează autorul pentru localitate este „Brez”. Probabil încă pe vremea aceea zidurile nu se mai vedeau, pentru că nu le menționează, ceea ce înseamnă că erau deja dărâmate la nivelul valului.

¹⁰ J. F. Neigebaur, *Dacien*, p. 281.

¹¹ M. J. Ackner, *Die römische Alterthümer*, 1857, p. 44; aici autorul discută localizarea fortificației. De remarcat că în *JCC*, 1856, p. 33 autorul pare a nu mai crede în existența unui castru aici.

¹² A. Ipolyi, în *ArchKözl*, 11, 1861, p. 251

¹³ I. Vass, *Erdély a rómaiak alatt*, Kolossvár, 1863, p. 118.

lucrarea sa despre istoria Transilvaniei Kővári amintește castrul dînd și cîteva amănunte nesemnificative¹⁴: el a descris o fortificație patrulateră avînd lungimea laturilor de 200 pași; șanțurile de apărare erau adînci. Forma fortificației și sistemul de construcție îl determină să considere fortificația un castru roman. Cele mai ample observații de suprafață le datorăm lui Orbán Balázs¹⁵. El a descris mai întîi poziția castrului: pe un platou înalt în pantă; apoi a prezentat amănunțit castrul propriu-zis: cu plan patrulater, laturile lungi de E și de V măsoară 240 de pași; cele de N și de S măsoară 185 de pași; valul de apărare este înalt de 4 stînjani (cca 6 m) și lat de 5 stînjani (cca 7,5 m); în anumite locuri a văzut urmele unor ziduri din piatră, cărămizi și mortar. O. Balázs a precizat că intrarea se afla pe latura de S unde valul era înalt de 6—7 stînjani (cca 10 m). El afirmă că nu se văd urmele unor bastioane de colț. O. Balázs constata și prezența ruinelor de la V de castru presupunînd că ele puteau reprezenta resturile unei băi sau ale unui templu. El amintește țigle șampilate COH HIS (cf. *CIL*, III, 8074, 17) și COH I BRAC (cf. *CIL*, III, 8074, 9) pe care le-a văzut personal. Observațiile lui O. Balázs se dovedesc deosebit de precise și sînt importante. Ele nu au fost luate în seamă și exploatate așa cum ar fi trebuit în perioada ulterioară. După O. Balázs menționează castrul de la Brețcu și diploma militară C. Goos, care dă scurte informații și despre săpăturile efectuate la castru din porunca Emiliei Cserey, o colecționară de origină nobilă din Imeni (jud. Covasna); săpăturile au fost executate prin anul 1877¹⁶. Relatările despre aceste săpături i-au fost transmise lui C. Goos în scris de către Gyula Vasadyi, profesorul de casă al contesei Emilia Cserey. Din ceea ce relatează C. Goos, reiese că săpăturile au fost de proporții destul de ample și dirijate după un anumit sistem de vreme ce s-a putut stabili că fortificația avea patru porți, turnuri de colț și via principalis pietruită. C. Goos a descris și el valurile castrului avînd lățimea de 10 m și înălțimea de 8 m; pentru el ruinele construcției situate la V de castru erau urmele unei băi. El menționează și cărămizi șampilate; sînt probabil cele care se aflau în colecția Muzeului Orășenesc Sighișoara. Și Grigore Tocilescu a vizitat castrul de la Brețcu (mss.): dimensiunile castrului date de el sînt 240×184 pași; valul era înalt de 8 m și lat de 10 m; spre V de castru se aflau ruinele băii castrului; amintește de cărămizi cu stampila cohortei I Hispanorum. B. Milleker menționează și el cărămizi șampilate la Brețcu, probabil cu ocazia unei vizite acolo¹⁷. Spre sfîrșitul secolului

¹⁴ L. Kővári, *Erdély építészeti emlékei*, Kolozsvár, 1866, p. 49; cf. G. Forster — P. Gerecse, *Magyarország műemlekei*, II, Budapest, 1906, p. 358; L. Könyöki — G. Nagy, *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905, p. 232.

¹⁵ O. Balázs, *Szekelyföld*, III, 1869, p. 124 sq.

¹⁶ C. Goos, în *Programm Schässburg*, 1874, p. 7 discută despre castru în legătură cu drumul comercial prin pasul Brețcu; *Idem*, *Chronik*, p. 266; *idem*, în *AEM*, 1, 1877, p. 33 și 113. V. Wollmann cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie al Universității din Cluj urmează să publice corespondența dintre Gyula Vassady și H. Kraus (Tg. Secuiesc) cu C. Goos unde sînt date amănunte în legătură cu aceste săpături. S-au efectuat două campanii în același an: prima de mai mică amploare, cea de a doua mai amplă. Aceste amănunte nu schimbă cu nimic cele afirmate de noi. Găsim aici prilejul să mulțumesc colegului V. Wollmann pentru informații.

¹⁷ B. Milleker, în *TRET*, III, 1877, p. 175.

XIX vorbește despre importanța trecătorii și a castrului de la Brețcu și Kiraly Pál în lucrarea sa despre Dacia¹⁸. El sugera posibilitatea că pe crestele munților puteau exista turnuri de pază în legătură cu castrul. La începutul secolului nostru pomeneste castrul de la Brețcu A. Buday, dar numai pe baza informațiilor lui C. Goos¹⁹. Cam tot acum Al. Ferenczi efectuând cercetări în hotarul localității, menționează că în jurul castrului a găsit și urme din epoca feudală²⁰.

Cercetări sistematice și organizate efectuează în anul 1925 Em. Panaitescu. Cum arătam însă mai sus documentația s-a pierdut așa încît reconstituirea proporțiilor și locului săpăturilor efectuate de el am făcut-o pe baza celor două planuri păstrate sau publicate de el. Dacă săpăturile efectuate din porunca contesei Cserey nu au putut fi precizate, noi considerăm că începuturile cercetării sistematice a castrului se datorează lui Em. Panaitescu și le-am notat ca punct de pornire în cercetarea castrului. Prezentăm mai jos aceste săpături în ordinea numerotării date de autor, la care am adăugat toate lucrările efectuate de el, dar nenumerate sau marcate. (Fig. 5)

(I) Secțiune peste latura de N, lângă turnul de NE care a traversat elementele de fortificație.

(II) Secțiune peste elementele de fortificație de pe latura de N, lângă poartă

(III) Secțiune peste latura de N, lângă turnul de NV peste elementele de fortificație

(IV) Secțiune peste latura de V, lângă turnul de NV peste elementele de fortificație

(V) Secțiune peste latura de V, lângă poartă, peste elementele de fortificație

(VI) Secțiune peste latura de V, lângă turnul de SV, peste elementele de fortificație

(VII) Secțiune peste latura de E, lângă turnul de NE, peste elementele de fortificație

(VIII) Secțiune peste latura de E, la N de poartă

(IX) Secțiune peste latura de E, lângă turnul de SE

(X) Secțiune peste latura de S, lângă turnul de SE

(XI) Secțiune peste latura de S, lângă poartă

(XII) Secțiune peste latura de S, lângă turnul de SV

(XIII) Secțiune diagonală peste castru de la turnul de SV la cel de NE

(XIV) Secțiune diagonală peste castru de la colțul de NV la cel de SE

(XV) Secțiune peste bastionul de E al porții de pe latura de N

(XVI) Secțiune peste bastionul de E al porții de pe latura de S

(XVII) Secțiune peste poarta de pe latura de E

(XVIII) Secțiune peste poarta de pe latura de V

(XIX) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de NE

(XX) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de NV

(XXI) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de SE (Fig. 7)

(XXII) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de SV

(XXIII) Secțiune peste clădirea băii; extinsă într-o casetă prin care s-au dezvelit câteva încăperi ale acestei construcții (Fig. 8)

Dimensiunile și scopul secțiunilor executate de Em. Panaitescu au fost precizate de noi după poziția lor pe planul rămas de la autor (cf. BSH, 15, 1929, pl. I/1). Urmele secțiunilor efectuate de Em. Panaitescu se recunosc și

¹⁸ P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, Nagybecskerek, 1893, I, p. 426; II, 1894, p. 129. Aceași idee este reluată mai târziu de A. Radnóti, în *ArchErt*, 1944—1945, p. 140 dar nici el nu a reușit să le identifice în mod cert.

¹⁹ A. Buday, în *DolgoCluj*, 7, 1916, p. 33; pe baza dimensiunilor castrului (180×137 m) el bănuiește că garnizoana lui trebuia să fie o cohortă.

²⁰ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 1, 1926—1929, p. 243.

astăzi pe teren pentru că ele nu au fost astupate. Le-au observat dealtfel și I. Paulovics și mai târziu M. Macrea. Fotografiiile păstrate de la autor arată câteva detalii importante de săpătură. Ni se pare curios faptul că, deși foarte ample, aceste săpături nu au putut stabili dimensiunile castrului decât foarte aproximativ și neprecis ($171,90 \times 137,20$; 180×160) și mai ales că nu s-au obținut detalii în legătură cu organizarea interioară a castrului²¹. Se pare că a fost identificat un zid în interior, dar nu s-a precizat poziția lui. În orice caz sistemul de săpătură practicat de Em. Panaitescu indică cunoașterea metodologiei de atunci în legătură cu cercetarea unui castru. Dacă s-ar fi păstrat documentația săpăturilor lui Em. Panaitescu sîntem siguri că stadiul de cunoaștere al castrului de la Brețcu ar fi mult mai avansat. Multe din observațiile autorului indică cunoașterea unor detalii importante pe care însă nu le-a publicat detaliat. O descoperire interesantă și, pe atunci, foarte însemnată a fost prezența ceramicii dacice în castru. Concluziile în legătură cu această descoperire au rămas însă nevalorificate. Em. Panaitescu nu și-a dat seama de importanța lor. Dealtfel și detaliile tehnice în legătură cu castrul (orientare, împărțire) nu au fost bine observate.

Prin anul 1942 I. Paulovics efectuînd o cercetare amplă a graniței de E a Daciei romane s-a oprit și la Brețcu²². El a făcut o descriere detaliată a castrului și a emis o serie de ipoteze bazate mai ales pe observațiile de suprafață efectuate de el, dar și pe baza cercetărilor lui Em. Panaitescu. Foarte util este istoricul cercetărilor întocmit de el, pe care l-am folosit și noi. I. Paulovics credea că în jurul castrului exista un șanț dublu, ipoteză la care astăzi ne raliem și noi. Desigur numai cercetările viitoare vor lămuri definitiv această problemă. Nu sîntem însă de acord cu părerea lui că în interiorul castrului nu trebuiau să fi fost și nu puteau fi construcții de piatră sau cu aceea că ruinele situate la V de castru proveneau de la o locuință sau de la o villa (?). Altfel el a făcut observații interesante în legătură cu felul cum trebuie încheiată o săpătură, ridicînd serioase obiecții în legătură cu faptul că Em. Panaitescu a lăsat secțiunile deschise la încheierea cercetărilor.

Prin anul 1930 a efectuat periegeze și sondaje la castru brașoveanul E. Antoni. Materialele aduse de el de la Brețcu sînt înregistrate în inventarul Muzeului Săsesc din Brașov (azi în întregime în Muzeul Județean din Brașov). Nu se cunosc date în legătură cu organizatorul acestor săpături.

Problemele tehnice în legătură cu castrul și importanța descoperirilor de la Brețcu privind continuitatea populației dace (semnalată de C. Daicovi-

²¹ Em. Panaitescu, în *BSH*, 15, 1929, p. 76—77 (extras p. 10—11); cf. V. Pîrvan, în *Analele Academiei Române*, 46, 1925—1926, p. 15; Em. Panaitescu, în *Bericht über die Hundertjahrfeier des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, 1930, p. 300—302. La săpăturile conduse de Em. Panaitescu a participat și Alexandru Doboși asistent la Institutul de Studii Clasice al Universității din Cluj. Dimensiunile pe care le dă Em. Panaitescu pentru castru: 180×160 m în text și 171×137 m pe plan (vezi *BSH*, 15, pl. I/1), diferă probabil dintr-o eroare. Ceilalți autori mai vechi dau următoarele dimensiuni pentru castru: P. Király, *op. cit.*, I, p. 422; II, p. 15; $180 \times 138,75$; A. Buday, *op. cit.*, p. 33: 180×137 . Dealtfel și orientarea castrului apare greșită în planul din *BSH*, 15, 1929, pl. I/1.

²² I. Paulovics, *Dacia*, p. 75—81. La un moment dat (p. 77, nota 231) autorul afirmă că după săpăturile lui Em. Panaitescu nu se poate preciza dacă există sau nu zid de piatră, ceea ce este în chip vădit o exagerare.

ciu, în *AISC*, 3, 1936—1940, p. 200—270) au determinat includerea în planul Academiei R. S. România a unor noi cercetări la Brețcu. Ele au fost reluate în anul 1950 de către un colectiv sub conducerea lui M. Macrea²³. Cercetarea castrului de la Brețcu s-a efectuat într-un context mai larg incluzând întregul colț de SE al Transilvaniei. Scopul săpăturilor a fost acela de a stabili cu precizie forma, dimensiunile castrului, elementele lui de construcție, etc. M. Macrea a executat mai multe secțiuni numerotate după literele alfabetului (*Fig. 9*). Noi am numerotat secțiunile executate de M. Macrea în continuarea celor executate de Em. Panaitescu pentru a realiza o concepție unitară a cercetării.

- (XXIV) Secțiunea A ($22 \times 0,80$ m) pe latura de S, la 36 m de colțul de SV
- (XXV) Secțiunea B ($18 \times 0,80$ m) pe latura de V, la 27,50 m de colțul de NV
- (XXVI) Secțiunea C (12×1 m) pe latura de N, la 10 m de bastionul de V al porții
- (XXVII) Secțiunea D (7×1 m) pe latura de E, la 27,50 m de turnul de NE
- (XXVIII) Secțiunea E (20×1 m) pe latura de E, la 25 m de colțul de SE (*Fig. 11*)
- (XXIX) Secțiunea F (18×1 m) pe latura de N, la 22,50 m de colțul de NE
- (XXX) Secțiunea G ($12,50 \times 1$ m) pe latura de V, la 24 m de colțul de SV
- (XXXI) Secțiunea H (50×1 m) în interiorul castrului peste zona centrală; orientată N—S
- (XXXII) Secțiunea I ($10,80 \times 1$ m) în interior, peste *latus dextrum*
- (XXXIII) Secțiunea K (10×1 m) pe latura de E, la 9 m de bastionul de N al porții
- (XXXIV) Secțiunea L (10×1 m) peste latura de E, la 16,50 m de bastionul de N al porții
- (XXXV) Secțiunea M (30×1 m) în interior peste zona centrală
- (XXXVI) Secțiunea N de urmărire pe exterior a zidurilor la bastionul de N al porții de pe latura de E (*Fig. 13/1—2*)
- (XXXVII) Secțiunea O de urmărire a conturului la turnul din colțul de SE
- (XXXVIII) Secțiunea P de urmărire a zidurilor bastionului de E al porții de pe latura de S; controlul zidului interior la bastionul de V (*Fig. 14*)
- (XXXIX) Secțiunea R de urmărire a conturului la turnul din colțul de SV (*Fig. 12/1*)
- (XL) Secțiunea S de urmărire a zidurilor bastioanelor la poarta de pe latura de V (*Fig. 12/2*)
- (XLI) Secțiunea T de urmărire a conturului la turnul din colțul de NV.
- (XLII) Secțiunea U de urmărire a zidurilor la bastionul de V al porții de pe latura de N
- (XLIII) Secțiunea V de urmărire a conturului la turnul din colțul de NE
- (XLIV) Secțiune de control peste una din încăperile băii

Modul de cercetare aplicat în anul 1950 se încadrează și el într-un sistem modern de cercetare, deși nu au existat posibilități de a fi extins și în interior din cauza că terenul era cultivat. S-au efectuat secțiuni în interior în funcție de locul liber (necultivat) pe teren sau pe măsură ce acesta se elibera. Săpăturile efectuate au stabilit definitiv dimensiunile castrului, au rezolvat o serie de dubii rămase în urma cercetărilor lui Em. Panaitescu, au stabilit orientarea

²³ M. Macrea a fost însoțit de un colectiv mai numeros de cercetare, care avea drept scop investigarea întregului colț de SE al Transilvaniei: I. I. Russu, K. Horedt, Székely Zoltán, E. Chirilă, L. Buzdugan, I. Vasii și studenții Iudita Winkler, I. Popescu și Géza Ferenczi. Rezultatele cercetărilor de la Brețcu au fost prezentate succint în *SCIV*, 2, 1951, p. 265—296 în cadrul unui raport mai mare asupra șantierului Sf. Gheorghe—Brețcu. M. Macrea susține (p. 283) că săpăturile lui Em. Panaitescu nu au afectat incinta, fapt infirmat de datele din planul acestuia.

castrului. Raportul, prea succint, publicat în anul 1951, amintește mai puțin detaliile tehnice în legătură cu castrul și fazele lui, ocupându-se îndeosebi de problema ceramicii dacice a cărei prezență a fost considerată atunci deosebit de importantă. M. Macrea nu a avut nici el la îndemână documentația lui Em. Panaitescu, ceea ce reiese din expunerea scopului cercetărilor și din faptul că anumite secțiuni au repetat pe cele ale lui Em. Panaitescu. Nici M. Macrea nu a publicat materialul arheologic obținut prin săpături. Este adevărat că datorită caracterului săpăturilor din anul 1950, acest material era mult mai puțin numeros decât cel obținut în anul 1925. Numai despre olăria dacică din castru sînt informații mai bogate.

Nu avem pretenția că am putut reconstitui în întregime evoluția cercetărilor arheologice de la castru din anii 1925 și 1950. Am încercat însă să le prezentăm detaliat și cea mai mare parte a lor a fost sigur înregistrată. Au fost efectuate poate lucrări mai mici, pe care nici planurile, nici jurnalul nu le amintesc și deci nu le-am putut înscrie în seria săpăturilor.

Au rămas și după săpăturile din anul 1950 o serie de probleme nerezolvate sau în suspensie, în ciuda crezului lui M. Macrea că la castrul roman de la Brețcu au fost rezolvate toate problemele. Este vorba mai ales de elementele incintei și raportul în timp între ele, zidul interior și mai ales cercetarea organizării interioare a castrului. Deasemenea rămîne un scop în sine cercetarea și cunoașterea unei cantități mai mari de material arheologic care să verifice ipotezele actuale. Toate acestea urmează să le rezolve desigur cercetările viitoare, ce vor fi duse cu mijloace tehnice mai avansate, o experiență arheologică și o practică mai bună.

După anul 1950 castrul de la Brețcu a ieșit din atenția arheologilor²⁴. Faptul că nu s-au mai făcut aici descoperiri interesante, care să atragă atenția, a contribuit în mare măsură la această situație. O serie de probleme generale s-au clarificat aici, paralel cu cercetările efectuate la alte castre din Dacia.

Numele antic al castrului și, probabil, al localității romane de la Brețcu a fost *ANGVSTIA* (cf. Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 4). Primul care a presupus această identitate a fost C. Goos²⁵. Ipoteza lui a fost acceptată de Kiepert²⁶ și s-a impus după demonstrația elegantă făcută de Radu Vulpe în 1931²⁷ cînd, analizînd în amănunțime izvoarele geografice și îndeosebi pe Ptolemeu a confirmat ipoteza lui C. Goos. Numele antic al localității Brețcu

²⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 286 credea că rezultatele săpăturilor din 1950 de la castru se pot considera definitive și satisfăcătoare, afirmație care rămîne valabilă doar pentru perioada imediată datei.

²⁵ C. Goos, în *Programm Schüssburg*, 1874, p. 50.

²⁶ H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, 1894—1910 (XVII).

²⁷ R. Vulpe, în *Viața Românească*, XXIII, 1931, nr. 5, p. 162—165, nota 1; *Idem*, în *Révue Archéologique*, 34, Paris, 1931, p. 260 nota 1; *Idem*, *Angustia*, în volumul „În amintirea lui C. Giurescu”, București, 1944, p. 551—559.

a fost apoi acceptat de C. Patsch²⁸, C. Daicoviciu²⁹, M. Macrea³⁰ și mai recent de autorii T.I.R. L 35 (București, 1969)³¹. Acest nume (Angustia) este fără îndoială în legătură cu așezarea castrului la intrarea în pasul Oituz.

d. Bibliografia referitoare la castru

- L. F. de Marsigli Danubius Pannonico-Mysicus, Amsterdam—Haga, 1726, II, p. 59—60
- D. G. Scheint Das Land und Volk der Szekler, Pest, 1833, p. 116
- M. J. Ackner în JCC, I, 1856, p. 11, 33
- J. F. Neigebaur Dacien aus der Überresten der klassischen Altertums, Kronstadt, 1851
- L. Kővári Erdély régiségei, Pest, 1852, p. 49 (ed. II, Kolossvár, 1892)
- M. J. Ackner Römische Alterthümer, Wien, 1857, p. 44
- Szalay L., Monumenta Hungariae Historica, Pesta, 1860, IX, p. 288, nr. CXXII, p. 316, nr. CXXXIII
- A. Ipolyi în Arch Kőzl, 2, 1861, p. 251
- Vass I., Erdély a rómaiak alatt, Cluj, 1863, p. 118
- M. J. Ackner — P. Müller Die römischen Inschriften in Dacien, Wien, 1865, p. 182—183
- L. Kővári Erdély építészeti emlékei, Cluj, 1866, p. 49
- Orbán Balázs Székelyföld leírása, Budapest, III, p. 124—125
- C. Goos în AVSL, 13, 1876, p. 203, 338 (= Chronik)
- C. Goos în AEM, 1, 1877, p. 33, 113, 175
- C. Goos în Programm Schässburg, 1877—1878, p. 87
- G. Téglás — P. König în AEM, 8, 1884, p. 54
- G. Téglás în A Hunyadmezei történelmi és Régészeti társulat évkönyve, Deva, 6, 1889—1890, p. 110
- Tocilescu Gr., Manuscrise inedite păstrate la Academia R. S. Romania; dosar 5137, fila 357
- P. Polonic Manuscrise inedite păstrate la Academia R. S. Romania sub numărul provizoriu 22/940, vol. I, caet 15, fila 1
- G. Nagy A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, 1, 1890, p. 58
- P. Király Dacia Provincia Augusti, Becicherecul Mare, I, 1892, p. 422; II, p. 15, 30
- P. Király în Apulum, Cluj, 1892, p. 223, 239
- J. Jung Fasten der Provinz Dacien, Innsbruck, 1894, p. 139, 155, 166 și nota 6
- *** Háromszékvármegye Emlékhőnye, Sf. Gheorghe, 1896, p. 180; 1899, p. 101, 256, 268
- *** EMKE úti kalauz, Budapest, 1899, p. 281
- G. Téglás în ArchKőzl, 22, 1890, p. 398—399

²⁸ C. Patsch. Beiträge, V/2, p. 145—147.

²⁹ C. Daicoviciu, în AISC, 3, 1936—1940, p. 13, nota 1.

³⁰ M. Macrea, în AISC, 4, 1941—1943, p. 250 nota 54; Idem, în Zbornik Kazarov, Sofia, 1950, p. 66.

³¹ Castrul apare cu acest nume deja acceptat la: V. Christescu, Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 126; C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, Bucarest, 1945, p. 103; M. Macrea, Istoria României, I, București, 1960, p. 349, 351; D. Tudor, Oltenia romană, București, 1968, p. 165, 171, 345, 348; Idem, Orașe, târguri și sate în Dacia romană, București, 1969, p. 268, 279; M. Macrea, Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 225, 227, 232; D. Protase, Problema continuității în lumina arheologiei și numismatice, București, 1966, p. 19—20, 38, 68, 93, 97 cf. T.I.R., L 34, p. 23. Numai Thomaschek susținea că Angustia se afla la Turnul Roșu (cf. I. Paulovics, Dacia, p. 76, nota 22).

- G. Téglás
G. Téglás
G. Téglás
- J. Könyöki — G. Nagy
- Forster G. — P. Gerece
- G. Téglás
A. Caliani
A. Buday
I. Marțian
- V. Pîrvan
Al. Ferenczi
V. Pîrvan
Em. Panaitescu
- Em. Panaitescu
- Em. Panaitescu
- C. Daicoviciu
V. Christescu
R. Vulpe
- R. Vulpe
R. Vulpe
- O. Floca
C. Patsch
- V. Christescu
- W. Wagner
- O. G. Lecca
- C. Daicoviciu
- C. Daicoviciu
C. Daicoviciu
M. Macrea
D. Tudor
I. Paulovics
- R. Vulpe
- A. Radnóti
M. Macrea
M. Macrea
Székely Z.,
Z. Székely
J. Szilágyi
I. H. Crișan
R. Vulpe
M. Macrea
- în *Akadémiai Értesítő*, Budapesta, 2, 1900, p. 74
în *Erd Múz*, 19, 1902, p. 450
În *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest, 19, 1904, p. 7
A középkori várak különös tekintettel Magyarországra, Budapest, 1905, p. 232, 284
Magyarország műemlékei, Budapest, 1906, II, p. 358
în *Klio*, XI, 1911, p. 499
Urmele domniei romane în Ardeal, Blaj, 1915, p. 32
în *Dolg Cluj*, 7, 1916, p. 13—16
Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1920, p. 11, nr. 102
Analele Academiei Române, 46, 1925—1926, p. 15
în *ACMIT*, 1, 1926—1928, p. 243
Getica, o protoistorie a Daciei, București, 1926 p. 259
în *Bericht über die Hundertjahrfeier des Deutschen Archäologischen Instituts*, 21—25 April 1929, Berlin, 1930, p. 300—302
Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats, în *BSH*, 15, 1929, p. 76—82
Castra Daciae. Extras din Acti del 2° Congresso Nazionale di studi Romani, Roma, 1931
Cronica Transilvaniei, 1919—1929, p. 315
Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929, p. 101, 103
în *Viața Românească*, 22, 1930, p. 297; XXIII, 1931, p. 162, 239
Piroboridava, București, 1931, p. 20, nota 1
Angustia, în *Révue Archéologique*, Paris, 11, 1931, p. 260, nota 1
în *Rassegna Numismatica*, Roma, 1933, p. 178
Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2: Der Kampf um den Domauraum unter Domitian und Trajan in Sitzungsberichte der Akademie, 217, 1, Wien, 1937, p. 145
Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 35, 38—39, 60—61, 109, 121, 216, 111, 183, 188
Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Diokletianus, Berlin, 1938; p. 99, 155
Dictionar istoric, arheologic și geografic al României, București, 1937, p. 90
La Transylvanie dans l'antiquité, București, 1938, p. 46 nota 1; ed. II, București, 1945, p. 95, 122 nota 3, 108—110
în *AISC* 3, 1936—1940, p. 231
în *Revue de la Transylvanie*, 6, 1940, p. 30
în *AISC*, 4, 1941—1943, p. 250, nota 54
Oltenia Romană, București, 1940, p. 165, 345—348
Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése, Cluj, 1944, p. 75—81
Angustia, în „*In amintirea lui C. Giurescu*”, București, 1944, p. 551—559
în *Arch Ért*, Budapesta, 1944—1945, p. 140
în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 267—296
în *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 206
A Komolói római erődített tábor, Cluj, 1943, p. 27.
în *Jegyzetek Dacia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 1946, p. 28
în *Diss Pann*, II, 21, Budapesta, 1946 p. 18—19
în *Studii și Cercetări Științifice*, VI, Cluj, 1955, p. 217
în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 522
în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 377—381

- C. Daicoviciu — D. Protase
D. Protase
N. Gostar
D. Tudor
N. Gostar
I. H. Crișan
M. Macrea
D. Tudor

Z. Székely
C. Daicoviciu
Ioana Cătănicu
C. Petolescu
N. Gudea
- în *Acta MN*, 1, 1964, p. 178
Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii, București, 1966, p. 19—20, 38, 68, 93
în *Analele Universității Alexandru I. Cuza, Iași*, 11, 1965, p. 3
în *SCIV*, 16, 1965, p. 185—186
în *ArhMold*, 4, 1966, p. 180
Ceramica daco-getică, București, 1969, p. 256
Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 225, 227, 232, 260
Orașe, ȋrguri și sate în Dacia romană, București, 1969, p. 268, 279—280
TIR, L 35, București, 1969, p. 23
în *Cumidava*, 4, 1971, p. 53
Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc, Cluj, 1970, p. 486, 356
în *Acta MN*, 6, 1969, p. 478—479
în *SCIV*, 22, 1971, p. 413—414
în *Saalburg Jahrbuch*, XXIV, 1974, p. 46

II. LOCUL ȘI ROLUL CASTRULUI ÎN CADRUL LIMESULUI

a. Castrul roman de la Brețcu este așezat în extremitatea estică a platoului înalt din colțul de SE al Transilvaniei, în fața pasului Oituz. Această trecătoare este cea mai importantă din Carpații Răsăriteni și a fost intens folosită încă din cele mai timpurii epoci ale istoriei³². Se crede că în epoca romană prin acest pas trecea o importantă cale comercială care, venind din Pannonia, lega Imperiul cu regiunile Pontului Euxin³³. Se presupune deasemenea că pe acest drum li s-a permis Sarmatilor Roxolani să țină legătura cu Sarmatii Iazigi din Cîmpia Pannonică³⁴. Nu s-a păstrat, sau mai bine zis nu a fost identificat arheologic acest drum, dar existența lui este postulată. Dealtfel și celelalte caestre din acest colț al provinciei erau așezate lângă drumuri care ieșeau din podișul transilvan (*Fig. 2*): Boroșneul Mare în fața pasului de la Sita Buzăului, Olteni pe drumul care ducea spre pasul Ghimeș-Palanca, Rîșnov în fața pasului de la Bran. În comparație cu ele castrul de la Brețcu pare a fi mai important deoarece calea de trecere prin Oituz reprezenta un drum de importanță majoră³⁵.

³² M. Roska, *Erdély óskora*, în *A Történeti Erdélyböl*, 1906, p. 52.

³³ M. J. Ackner, în *JCC*, 1856, p. 33; C. Goos, *Chronik*, p. 47; J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 139; K. Schuchardt, în *ÄEM*, 9, 1885, p. 202; A. Buday, *op. cit.*, p. 230; Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, p. 11; V. Christescu, *op. cit.*, p. 109, 121; *Idem*, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 100, 103, 109; A. Radnóti, *op. cit.*, p. 140; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 108—109; M. Macrea, *op. cit.*, p. 232; Paulovics, *Dacia*, p. 74.

³⁴ C. Goos, *op. cit.*, p. 47.

³⁵ *Ibidem*. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1901, p. 118 și harta; Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11. Ne gândim mai ales în comparație cu celelalte trecători din SE Transilvaniei.

Așezarea castrului de la Brețcu ca și așezarea celorlalte caestre amintite a fost determinată de aceleași rațiuni care au stat la baza plasării celor mai multe caestre ale sistemului defensiv al Daciei: în fața unui pas montan sau de-a-lungul unui curs de apă ce formează o trecătoare. Acesta este de altfel principiul defensiv pe baza căruia a fost organizată apărarea Daciei intracarpatică³⁶.

Pe harta sistemului defensiv al provinciilor dacice, întocmită de noi, castrul poartă numărul 39 (Fig. 1)³⁷. Un sistem de drumuri lega probabil castrul de cele imediat învecinate. De-a-lungul Rîului Negru se ajungea la Borosneul Mare (nr. 40) și apoi la Comalău (nr. 41) de unde drumul se bifurca spre N, spre Olteni (nr. 38) și spre SV spre Rîșnov (nr. 42); drumul continua desigur de-a-lungul Oltului spre caestrele de la Hoghiz (nr. 43), Cincșor (nr. 44) și Feldioara (nr. 45) (Fig. 2). Existența acestor drumuri era strict necesară conform cu principiul strategic după care era organizat limesul în general, acela de a asigura prin drumuri de rocadă între caestre o posibilitate de manevră rapidă permițând concentrarea trupelor în oricare punct amenințat. Și din acest punct de vedere castrul de la Brețcu ocupă un loc important în sistemul de apărare al Daciei, blocînd o trecătoare spre o zonă din care se puteau ivi grave amenințări pentru provincie. Rolul său era acela de a semnaliza apropierea inamică, de a opri primul șoc, dacă era cazul, pînă la concentrarea armatei în zonă.

b. La Brețcu se află capătul cel mai estic al platoului înalt străbătut de cursurile Oltului, Rîului Negru și Bîrsei, platou caracterizat și prin faptul că nu există o tranziție lentă între el și munți. De la marginea platoului se ridică direct munții la înălțimi care depășesc în medie 800 m.

Satul Brețcu se întinde de-a-lungul pîrîului cu același nume la E de vărsarea lui în Rîul Negru³⁸. Axa principală a satului, marcată de șoseaua națională, se întinde de-a-lungul acestui pîrîu spre intrarea în pasul Oituz. Din centrul satului, de la grupul de clădiri format din magazinul sătesc, biserica romano-catolică și Consiliul Popular Comunal șoseaua face o curbă largă spre S după care ia direcția E, intrînd în trecătoare (Fig. 3/1—2). Imediat după curbă panglica șoselei traversează pîrîul Brețcu, care curge spre V, la S de șosea acum. Dincolo de podul peste pîrîu, se coboară din șosea spre valea lui; se traversează apa pîrîului și apoi de-a-lungul unei străzi formate de ultimele case din sat, pe dreapta apei, se înaintează spre E. Strada este nepietruită, impracticabilă pentru autoturisme. Dincolo de ultimele case drumul se bifurcă: o ramură continuă spre E, cealaltă cotește spre N în pantă. Între aceste bifurcații se află ruinele castrului roman.

Castrul roman este așezat pe un platou mai înalt, înclinat de la N spre S; platoul ține de dealul Csere (Stejar) (Fig. 6;10). Panta terenului este destul de accentuată, terminîndu-se brusc printr-o rîpă deasupra luncii pîrîului Brețcu.

³⁶ A. von Domaszewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N. F. 48, 1893, p. 240—242; *Idem*, în *Westdeutsche Zeitschrift*, 21, 1902, p. 191.

³⁷ N. Gudea, în *Saalburg Jahrbuch*, 24, 1974, p. 41—49.

³⁸ Vezi discuția la I. Paulovics, *Dacia*, p. 76, nota 223. Starea bună de conservare a castrului a remarcat-o deja Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11.

Panta, deci și castrul au o poziție dominantă în zona de intrare în defileu și pot fi bine observate din orice punct al acestuia. Spre E lunca pîrîului Brețcu se îngustează tot mai mult pe măsură ce se apropie de trecătoare. De-a-lungul pantei pe care se află castrul curg dinspre N cîteva piraie, ce ocolind castrul, prin partea de E și V se îndreaptă spre pîrîul Brețcu. În partea de E pîrîul curge printr-un șanț mare paralel cu castrul, iar în partea de V pe lîngă ruinele băii castrului.

Castrul se profilează bine pe teren, putînd fi observat mai ales datorită urmelor foarte înalte ale valului de pămînt, care formează un dreptunghi. Privită din interiorul castrului înălțimea urmelor valului de pămînt nu este prea mare: cam 1,50 m în medie (*Fig. 6/1—2; 10/1—2*). Privite din exterior din imediata apropiere urmele valului de pămînt apar foarte înalte. Laturile dreptunghiului format de urmele valului sînt orientate pe direcția punctelor cardinale principale. Pe latura de N lățimea urmelor valului apare cam de 10 m, ele sînt cam cu 2 m mai înalte decît terenul din interior și cam cu 3 m față de terenul din exterior. În această parte, nu s-a păstrat spre exterior urma șanțului de apărare, datorită faptului că depunerile repetate aduse de torenți de pe pantă au umplut și nivelat terenul aici. De acea și urmele valului par mai puțin înalte. Pe latura de E urmele valului au cam aceeași lățime (10 m); înălțimea lor față de terenul din interior este cam 1,5 m. Spre exterior se află un șanț adînc paralel cu valul. De la partea inferioară a acestui șanț valul apare înalt de peste 6 m. Față de terenul aflat la E de șanț înălțimea valului este cam 4 m. Pe latura de V lățimea urmelor valului pare mai mare cca. 10—12 m. Înălțimea lor față de terenul din interior pare a fi cam 2 m. În exterior paralel cu valul se află un șanț adînc și destul de larg, prin care azi urcă drumul spre deal. Față de partea de jos a șanțului înălțimea valului este de 6—7 m. Spre E de acest prim șanț, la distanța de 10 m de el se află un al doilea șanț larg de 4—5 m, paralel cu valul. Adîncimea lui este de 1—1,50 m. Dincolo de acest șanț, spre V curge pîrîul ce desparte ruinele băii de zona castrului și a șanțurilor. Pe latura de S lățimea urmelor valului este de 10 m; spre colțul de V valul pare că se lățește. Înălțimea acestor urme față de suprafața din interior este de cca. 2 m; față de terenul din afară este mai mare. Calculînd înălțimea valului la 10 m distanță de el spre S, ea apare cam de 3—4 m.

Ruinele construcțiilor de piatră ale incintei se păstrează bine. Acest lucru se poate constata și astăzi, mai ales în locurile unde a săpat Em. Panaitescu în anul 1925, locuri unde pot fi văzute urmele zidurilor de piatră prînsă cu mortar (turnul din colțul de NV, porta decumana). Piatra nu a fost cărată, distrugerile se datoresc mai ales ploilor și înghețurilor.

În interiorul cuprins de urmele valului, terenul, deși în pantă, este neted, fără denivelări accentuate. Aceasta se datorește probabil cultivării intense în decursul timpului. Jumătatea din N pare mai ridicată decît jumătatea de S. S-ar putea ca acest lucru să se datoreze construcțiilor de piatră care au existat în zona centrală a castrului, la N de via principalis. Interiorul castrului a fost cultivat din timpuri vechi. Astăzi este numai parțial teren pentru culturi. Numai în jumătatea de N există cîteva loturi. Restul interiorului

ca și urmele ridicate ale valului sînt terenuri de fînaț. În partea de S a castrului, în interior, în perioadele de ploi sau dezgheț se adună toată apa care nu este absorbită de pămînt. O parte din ea se scurge spre exterior prin deschizătura formată de poartă.

În părțile unde au fost efectuate săpături de către Em. Panaitescu, secțiunile nefiind astupate la încheierea cercetărilor, urmele lor se disting foarte bine de toamna și pînă primăvara. În perioadele de vegetație în aceste locuri cresc arbuști și tufe. Acest lucru se constată la urmele porților de pe laturile de N și S, la colțurile de NE și NV. Pereții prăbușiți ai secțiunilor acoperă parțial și protejează zidurile descoperite. Valul se păstrează bine datorită stratului de iarbă crescut pe el. Șanțul mare exterior din partea de V a fost lărgit datorită eroziunii de către torenții și de căruțele care urcă sau coboară. Pe latura de S și de E terenul nu pare să fi suferit modificări.

Spre S de castru la cca 500 m curge pîrîul Brețcu. Lunca lui este largă, în dreptul castrului, de 200 m. Terasa înclinată pe care se află castrul se termină abrupt deasupra luncii, la aproximativ 30—40 m distanță de latura de S a castrului. Probabil că în antichitate pîrîul Brețcu curgea mult mai aproape de terasa pe care se află castrul, ceea ce a făcut ca pe latura lui de S să nu fie nevoie de șanțuri de apărare așa cum s-au executat pe celelalte laturi.

Locul castrului este numit și astăzi de locuitori „Veneturné vár” sau „Veneturné vára” (Cetatea doamnei Venetur) denumire probabil străveche. În legătură cu originea acestui toponim s-au exprimat păreri diverse (vezi I. Paulovics, *Dacia*, p. 76)³⁹. Unii cercetători au căutat originea acestui nume într-o formă de latină medievală: *ara domini Benedicti*, ipoteză care ni se pare cel puțin dubioasă și forțată. Mai probabil este că numele a rămas prin tradiție de la o fostă proprietăreașă a terenului, sau de la o legendă a cărei origine este acum greu de stabilit.

Ruinele băii castrului se află situate la V de aceasta, peste șanțurile aminate mai sus, la distanța de 150 — 200 m. Aici se disting bine datorită săpăturilor lui Em. Panaitescu urme de ziduri, încăperi, cărămizi și pietre cu mortar. Ele sînt acoperite de o vegetație deasă: arbuști și tufișuri. Ruinele băii sînt cunoscute sub numele de „Pincze” (Pivniță = beci) probabil datorită urmelor de construcții subterane pe care resturile instalației de hypocaustum le păstrează.

Spre V de ruinele băii, aproape paralel cu valea pîrîului Brețcu se întinde o terasă lungă, cu suprafața relativ netedă, care ajunge spre lunca Rîului Negru (Fekete Úgy) un afluent mai mare, pe stînga, al Oltului; pîrîul Brețcu se varsă în Rîul Negru ceva la V de sat. Terasa are un capăt mai înalt care se numește Farkas Vár (Cetatea Lupului). Pe o mare suprafață cuprinsă între Farkas Vár și castru, cam 1,5 km și pe o lățime de cîteva sute de m se găsesc la suprafață fragmente ceramice și cărămizi care sînt indiciile cele mai sigure ale prezenței unei așezări civile (*canabae*). Această ipoteză este confirmată de faptul că astfel de urme nu mai apar în alte direcții. Nu s-au făcut aici nici un fel de cercetări, iar la suprafață nu pot fi identificate urmele

³⁹ I. Paulovics, *Dacia*, p. 76 cf. Scheint, *Das Land und Volk der Szekler*, 1833, p. 116.

unor construcții. Poate că cu ajutorul unor fotografii aeriene s-ar putea identifica cu precizie limitele și dispunerea clădirilor așezării civile. Probabil că de aici provin cele câteva monede romane despre care se crede că au fost descoperite la Brețcu⁴⁰.

Spre E de castru terenul, în pantă, este neted și nu s-au descoperit pînă acum urme arheologice dincolo de limitele șanțului mare situate în fața valului.

Castrul este dominat de câteva dealuri înalte situate în jurul lui. La N de castru, la distanța de aproximativ 2 km, se află vîrfurile dealului Csere (Stejar) înalt de 890 m, acoperit de pădure; spre NE se află Magas Hegy (Dealul Mare) înalt de 895 m. Spre S, peste valea pîrîului Brețcu, dincolo de șosea se ridică câteva vîrfuri: Leány Vár (Cetatea Fetei) de 769 m și Oldal Bükk (Coasta Făgetului) de 731 m. Spre E, se înalță în trecătoare vîrfurile înalte ale munților Vrancei și Lipșei. Spre V terenul se deschide, coborînd spre lunca Rîului Negru. De pe toate vîrfurile situate la N, NE și la S de castru se putea observa foarte bine interiorul lui.

III. ORIENTAREA, FAZELE DE CONSTRUCȚIE ȘI DIMENSIUNILE CASTRULUI

Săpăturile arheologice efectuate pînă în prezent și observațiile pe teren au permis totuși rezolvarea unor probleme importante în legătură cu castrul de la Brețcu. Așa cum aminteam mai sus dreptunghiul format de val, ce delimitează suprafața interioară a castrului, are laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale, laturile lungi fiind orientate N—S. Dimensiunile măsurate pe culmea valului sînt 170×135 m.

Așezarea pe o pantă a castrului, ne permite să plasăm ipotetic porta decumana pe latura din susul pantei și firește, porta praetoria pe latura din josul pantei. La această presupunere sîntem îndemnați de pasajul din Hyginus⁴¹ care cuprinde indicația clară că așezarea unui castru trebuie astfel aleasă încît *porta decumana* să fie plasată în cel mai înalt punct, ca să se poată observa de pe ea întreg teritoriul castrului în interior. Aceasta este o indicație de ordin general care urmează să fie verificată arheologic. Dealtfel tot la Hyginus există o indicație privind *porta praetoria*⁴². Aceasta trebuie să fie așezată în partea care este spre dușman. Și această indicație pare a corespunde la Brețcu cu realitatea. Pe baza acestor indicații teoretice se poate aprecia că poarta de pe latura de S era porta praetoria, iar cea de pe latura de N era

⁴⁰ G. Téglás, în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 150.

⁴¹ Hyginus, 56: nam quod attinet ad soli electionem in statuanda metatione primum locum habent quae ex campo in eminentiam leniter attoluntur in qua positione porta decumana eminentissimo loco constituitur.

⁴² Hyginus, 56, 5.

porta decumana. Dintre castrele din Dacia, mai bine cunoscute, așezate pe o pantă am menționa pe cele de la Buciumi⁴³ (nr. 22), Porolissum-Pomăt (nr. 25)⁴⁴, Sărățeni (nr. 34)⁴⁵ și Inlăceni (nr. 35)⁴⁶. La toate acestea poziția porților pare să coincidă cu indicațiile lui Hyginus. Analogiile amintite mai sus încadrează castrul de la Brețcu într-o categorie mai mare a castrelor din Dacia. Pentru că la Brețcu nu a fost identificată construcția ce reprezintă clădirea comandamentului (principia), care să confirme practic pe teren teoria lui Hyginus, cercetarea acestei construcții ar trebui să aibă prioritate în cazul unor săpături arheologice viitoare.

Mai există încă un indiciu care susține orientarea castrului în acest fel: distanța dintre axul porților de pe laturile de E și V este mai mare față de latura de N (100 m), decât față de latura de S (70 m) ceea ce pledează pentru orientarea tipică castrelor la care porta praetoria se află în zona cuprinsă de porțiunea scurtă a laturilor respective. Argumentele amintite mai sus deși nu sînt decisive, sînt suficiente pentru determinarea orientării castrului. Construcțiile identificate la N de via principalis confirmă această argumentație. Porțile de pe laturile de E și V sînt portae principales: sinistra pe latura de E și dextra pe latura de V. Em. Panaitescu⁴⁷ ca și M. Macrea⁴⁸ a intuit în parte acest lucru. Faptul că singurul drum care nu trecea peste șanțuri ieșea prin porta praetoria și se îndrepta spre V de-a-lungul pîrîului Brețcu ne determină să presupunem că acesta era cel mai important drum de acces în castru. Probabil însă că și porțile laterale corespundeau unor drumuri ce ieșeau din castru.

Săpăturile arheologice au stabilit două faze principale de construcție la incinta castrului; probabil că în interiorul lui vor fi identificate mai multe faze de completări și reparații. Prima fază a castrului de la Brețcu a fost un castru apărat de un val de pămînt cu șanț de apărare; peste valul de pămînt s-a construit ulterior un zid de piatră care constituie cea de a doua fază a incintei. Într-o fază și mai timprie incinta a fost întărită cu un zid dublu, al cărui rost a rămas parțial nedeslușit.

a. *Castrul cu val de pămînt.* La început romanii au ridicat la Brețcu un castru a cărui incintă consta dintr-un val de pămînt; în fața lui se afla un șanț de apărare. Probabil că pe val se afla și o palisadă de pari, dar urmele acestora nu au fost identificate. Castrul cu val de pămînt avea laturile lungi

⁴³ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, p. 145: aici se respectă indicația privind înclinarea terenului și poziția porții decumana. Dar porta praetoria nu este orientată spre dușman.

⁴⁴ M. Moga, în *SCIV*, 1, 1950, p. 130—135; M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374.

⁴⁵ Z. Székely, în *Materiale*, 7, 1961, p. 334—336.

⁴⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 304—306; I. I. Russu, în *Acta MN*, 1, 1964, p. 185—186.

⁴⁷ Em. Panaitescu, în *BSH*, 15, 1929, pl. I/1; numele porților este greșit indicat pe desen.

⁴⁸ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 291.

orientate N—S, iar cele scurte E—V. Această orientare a laturilor a rămas definitivă. Urmele înalte de val care indică și azi conturul castrului, provin totmai de la acest prim val de pământ. Dimensiunile castrului cu val de pământ se pot stabili și la suprafață, măsurînd distanțele dintre culmea lui pe laturile opuse. Aceste distanțe corespund cu cele obținute prin calculul făcut pe baza profilelor secțiunilor de pe laturile opuse. Dimensiunile castrului cu val de pământ se stabilesc aici în raport cu cele ale castrului cu zid de piatră pe baza diferenței dintre zidul de incintă și culmea agger-ului. Ambele măsurători dau aceleași dimensiuni pentru castrul cu val de pământ: 170×135 m. Suprafața de teren locuită din interiorul acestui cadru era de 150×100 m ceea ce dă o suprafață de 1,5 ha (15.000 mp).

Singurul element de apărare al castrului cu val de pământ, pe care îl cunoaștem cu precizie este valul. Despre alte elemente (șanț, palisadă) nu se poate preciza deocamdată nimic. Foarte probabil porțile castrului de pământ au fost simple deschideri în val prevăzute cu uși masive de lemn. Peste aceste porți s-au construit mai târziu porțile castrului cu zid de piatră și în acest caz șansele de a le identifica pe cele din prima fază sînt foarte reduse. S-ar putea însă deasemenea ca săpăturile efectuate pînă acum să nu fi relevat anumite elemente care puteau data din perioada de pământ a castrului. Dealtfel urme ale acestei prime faze nu au fost identificate nici în interior. Cu mare probabilitate se poate presupune că drumurile din castru via principalis și via praetoria, datează din prima fază.

Valul primului castru a fost construit dintr-un pământ lutos de culoare brună-cenușie mai închisă. Documentația păstrată îl prezintă ca fiind foarte compact, avînd puține materiale străine încorporate într-însul. În profilul secțiunilor apare în formă de semicerc, ușor aplatizat în partea superioară. În structura lui apar dungii orizontale sau ușor înclinate de culoare roșiatică mai deschisă dar și straturi de lut galben deschis, care reprezintă probabil straturile de pământ aruncate succesiv la construirea lui. Diferitele straturi succesive par dealtfel să corespundă invers cu stratigrafia originară a terenului din jur, a șanțurilor de unde s-a luat pămîntul. Valul a fost așezat pe un strat de humus antic (secțiunea XXIV = A), care apare în profil ca o dungă foarte subțire negricioasă. Lățimea valului de pământ este în medie de 5—6 m dimensiune variînd după secțiuni: 4 m pe latura de V (secțiunile XXV = B, XXX = G), 6 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 13,50 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E), dar și 5 m (secțiunea XXXIV = L); 9 m pe latura de S (secțiunile XXIV = A). Am considerat ca lățime a valului de pământ distanțele între marginile extreme ale valului la bază în profilele secțiunilor. Înălțimea reală a valului de pământ, socotită de la nivelul humusului antic pînă la punctul său cel mai înalt diferă și ea de la o latură la alta: ea este de 2,40 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 2 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 2 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E) și 1,60 m pe latura de S (Secțiunea XXIV = A). În comparație cu lățimea valului de pământ de la alte castre, cea a castrului de la Brețcu apare foarte

redușă⁴⁹. Deocamdată nu am găsit o explicație rațională a acestei situații. În orice caz pe teren lățimea valului apare foarte mare probabil datorită astupării șanțului mic și a aplatizării. Numai cercetările viitoare vor putea probabil explica în chip satisfăcător această problemă ce are deocamdată mai mult caracter tehnic.

Șanțul castrului cu val de pământ nu a fost identificat cu certitudine prin cercetări arheologice. În fața zidului de piatră a fost identificat un șanț de apărare îngust și foarte puțin adânc față de proporțiile considerabile ale valului de pământ, construit de obicei din material scos din șanț sau din șanțuri. În fața acestui șanț îngust se află pe ambele laturi de E și V câte un șanț mai larg și foarte adânc. El a fost considerat adesea ca un șanț natural. Se pare însă că el reprezintă șanțul principal de apărare, iar proporțiile lui sînt în concordanță cu masivitatea valului (agger-ului) în sensul că de aici s-a scos cantitatea cea mai mare de pământ necesar valului.

Deasupra, pe culmea valului de pământ, secțiunile XXIV = A și XXIX = F au identificat un strat de pietriș și nisip. Grosimea lui era de 10—15 cm. Pe latura de S lățimea lui era de 2,90 m și ocupa întreg spațiul dintre zidul de incintă și zidul interior; pe latura de N era mai îngust. Detaliile în legătură cu acest strat nu au fost urmărite în chip special în cursul cercetărilor, de aceea lipsesc date care să poată alcătui o bază sigură pentru stabilirea rostului lui. Probabil că acest strat reprezintă un drum de rond amenajat pe culmea valului. El a putut fi construit în prima fază și refolosit prin reamenajare în faza cu zid de piatră.

În legătură cu existența unui castru cu val de pământ la Brețcu au existat păreri diferite. Acestea se datoresc în mare parte caracterului lacunar al cercetărilor arheologice precum și prezentării sumare a rezultatelor acestor cercetări. Em. Panaitescu se pronunța încă în 1929 pentru existența unei faze cu val de pământ a castrului fără însă a prezenta elementele pe care își baza afirmația⁵⁰. Poate că nu a găsit necesar, sau nu a sesizat importanța acestui fapt. Ulterior C. Daicovicu⁵¹ și I. Paulovics⁵² au presupus și ei existența unui castru de pământ la Brețcu, observațiile lor fiind simple presupuneri logice sau ipoteze care nu se bazează pe observații arheologice. Existența castrului cu val de pământ a fost pusă încă sub semnul îndoielii chiar și după săpăturile arheologice din anul 1950. Motivele ne rămîn cu totul necunoscute. În chip

⁴⁹ Pentru comparație vom da cîteva date în legătură cu valul de la alte castre: Buciumi lățimea la baza valului 10—11 m cf. *Castrul roman de la Buciumi*, p. 13; Rîșnov lățimea valului la bază 10—12 m cf. *Castrul roman de la Rîșnov*, p. 13—14; Bologa lățimea valului la bază 10—12 m (N. Gudea). Am considerat lățimea valului așa cum se prezintă ea astăzi în profilele secțiunilor. Probabil că în antichitate, mai ales imediat după construire el era mai îngust, iar pereții săi mai drepecți. În orice caz la data cînd a fost ridicat zidul de piatră valul de pământ era deja aplatizat destul pentru ca să poată constitui o bază solidă în care să fie plantat zidul.

⁵⁰ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2/3 pare a sugera aceeași ipoteză.

⁵¹ C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1938, p. 46, nota 1; *idem*, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 110, nota 2; V. Christescu, *op. cit.*, p. 35.

⁵² I. Paulovics, *Dacia*, p. 78.

curios, raportul, foarte succint, în legătură cu aceste săpături⁵³ abordează rezultatele săpăturilor de la castru prea puțin tehnic și rămîne neprecis în privința fazei de pămînt, sugerînd pare-se că fortificația nu are o astfel de fază. S-ar putea însă ca o afirmație de acest fel să se datoreze unor modificări ulterioare în textul articolului inițial, modificări care nu se datorau autorului, căci ea vine în contradicție cu profilul publicat în același articol și cu unele observații din jurnalul de săpătură. Analiza atentă a profilelor și observațiilor stratigrafice la elementele incintei arată clar că există un castru cu val de pămînt la Brețcu. Într-o lucrare recentă⁵⁴ pe baza analizei tuturor informațiilor în legătură cu prima fază a castrelor din sistemul defensiv al Daciei am încercat să precizăm cîteva trăsături comune ale castrelor care prezintă o primă fază cu val de pămînt. Dintre acestea menționăm aici faptul că agger-ul se recunoaște bine la suprafață dacă nu a fost în chip sistematic nivelat de locuitori sau distrus de timp și că se poate stabili un raport precis de succesiune între valul de pămînt și zidul de incintă din piatră în funcție de așezarea lor: se vede bine cum zidul de piatră se înfige în valul de pămînt al fazei mai vechi. Profilele executate în anul 1950 (Fig. 18—21) arată clar existența unui val de pămînt anterior zidului de incintă din piatră. Notițele din jurnal confirmă această constatare. Unul din cele mai clare profile este acela al secțiunii XXVIII = E executată pe latura de E; ea nu a tăiat toate elementele incintei. În profilul secțiunii se distinge clar valul de pămînt lat la bază de 13,50 m, așezat direct pe lutul virgin. Lipsa humusului antic se poate datora acțiunii acide a unor compuși din lut. Lățimea mare a valului de pămînt la bază se poate datora și aplatizării terenului. Valul, a cărui înălțime maximă este de 2,40 m de la nivelul solului virgin, constă dintr-un pămînt lutos de culoare cenușie închisă, bine bătut și uniform. În el s-a găsit un fragment de vas dacic. În partea dinspre E, în panta spre exterior a valului a fost săpat șanțul pentru temelia zidului. Acesta este înfipt în valul de pămînt care îl sprijină din față și din spate. Temelia zidului pătrunde apoi 10 cm și în pămîntul virgin. Porțiunea de val rămasă în afara zidului, spre exterior, continuă în pantă și deasupra ei se află dărîmături și mai ales pietre căzute din zid. Această porțiune nu a fost amenajată. În spatele zidului de incintă, la 6 m de la față sa exterioară, panta dinspre interior a valului a fost tăiată în chip de treaptă de 0,60 m, și lată de 2 m. Aici au căzut pietre pe care M. Macrea le-a considerat ca făcînd parte dintr-un zid. Faptele nu confirmă aici această ipoteză. Mai departe, spre interior, capătul valului este tăiat de șanțul interior, destinat probabil scurgerii apei de pe val.

Raportul acesta de succesiune între valul de pămînt și zid se constată și la turnurile de colț. În general zidul de incintă din piatră este înfipt în val și este susținut de acesta și mai puțin se bazează pe solul virgin, ceea ce înseamnă că valul a fost puternic tasat și așezat spre a oferi suficient sprijin. Este de asemenea valabilă constatarea că în general construirea zidului de incintă din

⁵³ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 286 deși vorbește despre un val de pămînt lat de 4 m! nu amintește nimic despre o fază de pămînt. Profilul publicat în același articol (p. 290, fig. 2) arată clar valul de pămînt lat de 11 m aproximativ.

⁵⁴ N. Gudea, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—88.

piatră a modificat profilul inițial al valului de pământ. Casetele executate peste bastioanele porților arată că zidurile acestora au fost înfipite numai în val (Fig. 2). Aspectul mai puțin îngrijit al feței interioare a zidului de incintă constatat și la turnurile de colț și faptul că temelia zidului nu are pietrele prinse cu mortar, completează șirul observațiilor pe care le folosim în sprijinul părerii noastre, anume că faza de piatră a castrului succede unei faze cu val de pământ. Detalii în legătură cu modul de construire al valului nu se cunosc.

b. *Castrul cu zid de piatră*. Cea de a doua fază de construcție a castrului are ca element principal al incintei un zid de piatră. La Brețcu, ca și la majoritatea castrilor la care faza cu zid de piatră succede fazei cu val de pământ, orientarea laturilor rămâne aceeași precum și forma castrului (vezi mai sus). Forma castrului rămâne dreptunghiulară cu laturile lungi orientate N—S. Dimensiunile castrului, măsurate de la fața exterioară a zidului de piatră sînt 178×142 m (cf. SCIV, 2/1, 1951, p. 288; dimensiunile pe care le dă BSH, 15, 1929, fig. 4 trebuie să le acceptăm cu rezervă: $175,90 \times 137,20$ m). Așa cum am stabilit, porta praetoria se află pe latura de S.

Prezentarea castrului cu zid de piatră va parcurge următoarea ordine: elementele principale ale incintei: zidul de piatră cu porți și turnuri de colț, agger-ul, șanțurile de apărare și apoi elementele secundare ale incintei: via sagularis, bermă?, șanțul interior, zidul interior.

Zidul de piatră este elementul determinant pentru această fază care urmează celei cu val de pământ. Constatarea principală rezultată din analiza profilurilor secțiunilor peste incintă este aceea că zidul de piatră este ulterior valului de pământ. La trei dintre secțiuni (secțiunea XXIX = F: Fig. 18; secțiunea XXIV = A: Fig. 19; secțiunea XXV = Fig. 21) el apare înfipit puțin și în pământul virgin, însă în general porțiunea care pătrunde în solul virgin nu depășește 10—15 cm. Constructorii s-au bazat deci pe soliditatea valului de pământ care asigură stabilitatea zidului de piatră.

Zidul de incintă propriu zis (partea deasupra temeliei) a fost construit din piatră de carieră prinsă cu mortar. Fața sa externă era îngrijit lucrată, spre deosebire de fața lui internă, neregulată. Ne referim desigur la porțiunea din valul de pământ, căci cea care îl depășea în înălțime trebuia să fie, desigur, lucrată mai îngrijit. Fața externă a zidului era desigur tencuită. Pentru construirea zidului s-a întrebuințat piatră nisipoasă de carieră, care se sfărîmă ușor. Este o piatră locală, nu prea rezistentă, care se extrage și astăzi din carierele de la poalele dealului numit „Leány Vár” (Cetatea Fetei) sau „Oldal Bükk” (Coasta Făgetului). Aceste cariere se află așezate relativ aproape de castru și nu este imposibil ca ele să fi fost exploatare în epoca romană. Transportul pietrei ar fi fost astfel ușor. Pietrele folosite la construirea zidului sînt de mărime mijlocie, fasonate. Mortarul nu este de calitate prea bună. Zidul se păstrează în general bine, ajungînd pînă aproape de suprafață în aproape toate punctele cercetate. Sînt însă locuri unde a fost scos ori s-a desfăcut (secțiunea XXV = B). Tehnica de lucru la construirea zidului trebuie să fi fost relativ simplă: s-a săpat groapa pentru temelie în care s-au așezat pietrele de la bază, nelegate cu mortar; spre fața exterioară pietrele au fost dispuse cu

oarecare grijă, care lipsește în ce privește fața interioară a zidului. Nici un detaliu sau observație de săpătură nu permite alte presupuneri.

Zidul de piatră nu are aceeași grosime pe toate laturile și în toate punctele cercetate. Pe latura de V grosimea lui este de 1,20 m (secțiunea XXX = G), pe latura de N are 1,10 m (secțiunea XXVI) și 1,20 m (secțiunea XXIX); pe latura de E grosimea lui este de 1 m (secțiunea XXVIII = E), 1,60 m (secțiunea XXXIII = K) și 1,20 m (secțiunea XXXIV = L); pe latura de S grosimea zidului este 1 m (secțiunea XXIV = A). Pe latura de N zidul de incintă este înclinat spre interior, spre S. Nu s-a putut preciza dacă această înclinare se datorește constructorilor pentru a preveni o eventuală înclinare a lui spre exterior, sau se datorește unei alunecări a valului spre S, alunecare care a antrenat și zidul de piatră. A doua posibilitate ni se pare mai acceptabilă.

Temelia zidului este în general mai groasă decât zidul propriu-zis. Diferența de grosime este în medie 20 cm, dar sînt locuri unde această diferență este variabilă. Între temelie și zidul propriu zis se poate delimita un ieșind (soclu) care desparte cele două părți ale zidului. Temelia este adîncită în pămînt în medie cu 0,50 m (secțiunea XXV = B : 0,40 m; secțiunea XXIX = F : 0,40 m; secțiunea XXVI = C : 0,60 m; secțiunea XXIV = A : 0,70 m). Am calculat această înălțime în partea exterioară a temeliei. În general ea străpunge pămîntul valului în întregime sau numai în parte, dar în unele cazuri pătrunde puțin și în solul virgin. Pe latura de S (secțiunea XXIV = A) temelia străpunge suprafața humusului antic. Pietrele temeliei nu erau prinse cu mortar. Acest lucru este valabil și pentru alte castre din Dacia⁵⁵.

Înălțimea păstrată a zidului propriu zis diferă și în general nu depășește nivelul humusului actual. Media acestei înălțimi este de 1,50 m (secțiunea XXV = B : 1,30 m; secțiunea XXIV = A : 1,60 m; colțul de NE : 1,50—2 m). Nu cunoaștem înălțimea originală a zidului de piatră și lipsesc deocamdată elementele strict necesare unui calcul provizoriu. Considerînd însă că drumul de rond de pe val constituia în același timp o platformă de luptă și un loc de observație, înălțimea zidului de la nivelul soclului temeliei trebuia să fie de cel puțin 3,50 m. Probabil că în partea superioară zidul avea creneluri. În secțiunea B printre pietrele de dărîmătură căzute în șanțul de apărare al castrului de piatră (cel mic) au fost găsite trei blocuri de piatră de formă paralelipipedică, îngrijit cioplite cu dalta. Dimensiunile fiecăruia sînt $215 \times 55 \times 35$ cm; alte trei pietre găsite aici sînt de formă prismatică cu un ciubuc pe una din laturi, spre partea de sus. Probabil că ultimele trei provin de la un element arhitectonic cum ar fi de exemplu o cheie de boltă. Astfel de chei de boltă puteau acoperi crenelurile formate pe zidul de incintă în partea lui superioară. Pietrele paralelipipedice, dacă nu cumva provin tot de la astfel de elemente de construcție, puteau fi chiar din zid ceea ce ar pleda pentru un zid cu fața exterioară extrem de îngrijit lucrată. În cazul

⁵⁵ La marea majoritate a castrelor temelia zidului de incintă nu are pietrele prinse cu mortar: vezi Buciumi, Bologa, Rîșnov, Feldioara, etc.

că pietrele prismatice vor mai apare în urma unor cercetări ulterioare se va putea demonstra că zidul de incintă avea în partea superioară creneluri cu bolte care alcătuiau un fel de ferestre. Cantitatea mare de țigle și olane scurse în șanțul mic de apărare ar putea proveni tot de la zidul de incintă unde probabil alcătuiau un fel de acoperiș, protejându-l contra intemperiilor. Acest ultim fapt rămîne deasemenea de dovedit, pentru că nu se cunosc în general detalii de acest fel la castrarele romane.

Agger-ul care sprijinea în această fază zidul dinspre interior, este alcătuit din porțiunea de val de pământ al primei faze, rămas în spatele zidului de incintă. Partea de val de la exteriorul zidului de piatră fie a fost nivelată la nivelul soclului temeliei, fie a fost înlăturată (cum pare să fie în secțiunea XXIV = A), fie panta nu s-a modificat (Secțiunea XXIX = F) (vezi discuția la bermă). Lățimea agger-ului rămas în spatele zidului de piatră diferă de la o latură la alta: 4 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 6 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 4—4,40 m pe latura de E (secțiunile XXVII = E, XXXIII = K, XXXIV = L) și 4 m pe latura de S (secțiunea XXIX = A). Aceste distanțe au fost măsurate între fața interioară a zidului de incintă și marginea spre interior a valului de pământ. Din punct de vedere al structurii, agger-ul nu se modifică. Cum am amintit mai sus pe culmea agger-ului, în spatele zidului de incintă exista un drum de rond constînd din nisip și pietriș. Acest drum nu a fost identificat decît pe laturile de N și S. Probabil el a existat și pe celelalte laturi, dar materialul care-l alcătuia s-a scurs în decursul timpurilor sau a fost îndepărtat din anumite motive. S-ar putea ca acest drum să fie construit din prima fază. El exista sigur însă în cea de a doua. Probabil acum drumul a fost reamenajat, stratul de nisip și pietriș devenind mai gros; drumul putea fi deasemenea lărgit.

Șanțul de apărare. Admițînd ipoteza noastră în legătură cu șanțul de apărare al castrului cu val de pământ, trebuie să admitem deasemenea că în faza cu zid de piatră acest șanț s-a păstrat deschis folosind ca atare. Săpăturile arheologice au identificat pe trei dintre laturi (N, V și E) un șanț de apărare foarte mic. Șanțul are o formă de ic, putînd fi încadrat între cele pe care Hyginus le numește *fossa fastigata*⁵⁶. Pe latura de V adîncimea maximă a șanțului se află la 4,80 m de fața exterioară a zidului de incintă (secțiunea XXX = G), dar tot pe aceeași latură (secțiunea XXV = B) ea se află la 5,30 m de fața zidului. Acest ultim fapt pare a arăta că șanțul nu era perfect paralel cu zidul pe această latură. Pe latura de N distanța între fața zidului și adîncimea maximă a șanțului era de 4,50 m, iar pe latura de E (secțiunea XXVIII = E) măsura 5 m. Adîncimea acestui șanț de apărare, socotită de la nivelul pământului virgin sau al părții superioare a soclului (ieșindul temeliei) pînă în vîrfurile icului, partea cea mai adîncă a șanțului diferă puțin: ea este de 1,80 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 1,50 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 2 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E). Lățimea șanțului este de 4,40 m pe latura de V (secțiunea XXV), 4—4,50 m pe latura de E (secțiunile XXVIII și XXXIII). Lățimea

⁵⁶ Hyginus, 49.

lui nu a fost precizată pe latura de N pentru că secțiunea nu a fost destul de lungă spre exterior. Șanțul a fost astupat în cursul timpului mai ales cu dărîmături ce par a ține de faza cu zid de piatră a castrului, astfel că astăzi nu este vizibil la suprafață.

Pe latura de S nu exista un șanț de apărare. Acest fapt nu constituie o noutate. Din punct de vedere tehnic lipsa lui își găsește o explicație. Foarte probabil șanțul nu era aici necesar datorită faptului că panta înclinată pe care se află castrul are o cădere bruscă la numai 20—30 m în fața zidului de incintă (deci și a valului de pămînt). Această pantă care este apoi urmată de lunca pîrîului Brețcu făcea superflua existența unui șanț de apărare. Faptul că între partea abruptă a pantei și zidul de incintă se intercala și drumul, care ieșind pe porta praetoria cotea spre V prin fața castrului, contribuie și mai mult la înțelegerea acestei situații.

Nu s-au executat săpături la o distanță mai mare de incinta castrului peste șanțurile pe care I. Paulovics le presupune a fi și ele elemente de apărare ale castrului⁵⁷. Păreră lui M. Macrea era că aceste șanțuri sînt făgașe săpate de circulația carelor, lărgite de torenți și că nu au legătură cu sistemul de apărare al castrului⁵⁸. El se baza pe faptul că a găsit în secțiunile executate șanțul de apărare umplut cu pămînt negru și dărîmături încă din antichitate, dar de fapt acest șanț aparținea se pare numai fazei cu zid de piatră a castrului pentru că, așa cum s-a spus mai sus, el este prea mic pentru a fi asigurat cantitatea mare de pămînt cerută de construirea valului fazei mai vechi. În schimb asemenea șanțuri înguste apar și în fața zidului castrului de la Buciumi⁵⁹.

Șanțul mare, vizibil pe teren, nu este făgaș săpat de care, ci el aparține fazei de pămînt. El a asigurat cantitatea de pămînt necesară valului și a fost folosit în continuare ca element de apărare și în faza cu zid de piatră. În favoarea acestei afirmații pledează faptul că el era vizibil și acum 100 de ani cînd l-a descris Orbán B. Este puțin probabil ca la data aceea el să fi reprezentat un făgaș datorat circulației carelor.

Zidul interior. La o dată care nu se poate încă preciza, dar care este sigur ulterioară atît construirii valului de pămînt cît și zidului de incintă din piatră, în panta interioară a agger-ului a fost construit pe toate laturile, paralel cu zidu. de incintă în spatele lui un al doilea zid. Traseul lui ducea de la zidurile interioare ale bastioanelor de la porți, pînă la partea interioară a turnurilor de colț. Existența acestui zid a fost remarcată încă de Em. Panaitescu⁶⁰, dar secțiunile trasate de el în 1925 nu i-au permis să dea explicații în legătură cu el. În săpăturile din anul 1950 s-au obținut despre el detalii mai numeroase. Personal credem că existența acestui zid și semnificația lui trebuie să fie unul din primele scopuri ale cercetărilor viitoare

⁵⁷ I. Paulovics, *Dacia*, p. 79.

⁵⁸ M. Macrea, *op. cit.*, p. 291.

⁵⁹ N. Gudea, în *Castrul roman de la Bucium*, p. 14—15; N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 16—17; pentru Bologa datele încă nu au fost publicate.

⁶⁰ Pe planul publicat de Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, pl. I/1 apare acest zid dublu deși în text autorul nu-l menționează. M. Macrea, *op. cit.*, p. 288 afirmă în chip eronat că Em. Panaitescu nu a identificat zidul dublu.

de la Brețcu. Până atunci trebuie să acceptăm și în această privință rezultatele și concluziile lui M. Macrea⁶¹.

Zidul interior a fost construit din piatră de carieră, de aceeași proveniență cu cea din zidul de incintă; era prinsă cu mortar. El este în general bine păstrat cu excepția laturii de V (secțiunea G) unde este cu totul distrus și a laturii de S (secțiunea XXIV=A) unde pietrele lui s-au scurs spre șanțul interior. Baza zidului se adâncește în val până aproape de pământul virgin pe latura de N (secțiunea XXIX=F), în timp ce pe laturile de V, S și E pătrunde numai în valul de pământ. Partea sa inferioară, temelia, nu este mai groasă decât zidul propriu-zis, iar pietrele ei sînt prinse cu mortar. Urmele zidului interior din secțiunile de pe laturile de S și E (Fig. 19, 20) nu sînt suficient de clare și nici nu ar permite interpretarea sa ca zid interior de dublare — vezi M. Macrea — dacă prezența lui nu ar fi temeinic confirmată în alte secțiuni. Distanța dintre zidul interior și zidul de incintă diferă de la o latură la alta. Pe latura de V această distanță măsoară 4,32 m (secțiunea XXX=G) și 5 m (secțiunea XXV=B); pe latura de N distanța măsoară 6 m (secțiunea XXIX=F); pe latura de E ea este de 6 m (secțiunea XXVIII=E), iar pe latura de S măsoară, 3,80 m (secțiunea XXIV=A). Zidul interior nu se îmbină organic nici cu bastioanele porților, nici cu turnurile de colț. El numai aderă, se lipește, de acestea. La turnul din colțul de NE faptul a fost constatat mai bine ca în oricare alt punct. Toate acestea arată că zidul interior este mai târziu decât zidul de incintă, dar din păcate nu se poate preciza în timp distanța între aceste două elemente ale incintei.

Grosimea zidului interior diferă de la o latură la alta. Ea măsoară 0,80 m pe latura de V (secțiunea XXV=B), 0,85 m pe latura de S (secțiunea XXIV=A); pe latura de E este gros de 1 m (secțiunea XXVIII=E), iar pe latura de N are aproape 0,90 m (secțiunea XXIX=F). Marginea spre interior a valului de pământ depășește linia acestui zid. După construirea zidului interior în partea dinspre înăuntru a castrului s-a procedat în unele zone la o nivelare a valului de pământ (secțiunea XXIV: Fig. 19; secțiunea XXIX: Fig. 18).

La porțile principale sinistra și dextra zidul interior avea o construcție specială. Faptul a fost constatat pe latura de E la porta principalis sinistra și s-a considerat că trebuie să fie analoagă la bastioanele ambelor porți principalis. De la o distanță cu 9—10 m spre S și spre N de bastioanele celor două porți, distanța dintre zidul de incintă și zidul interior crește la 7 m, înglobînd toată porțiunea spre interior a valului de pământ. Cazul acesta constituie un unicum la castelele Daciei și dacă se va confirma de cercetările ulterioare ar putea constitui dovada unei concepții de construcție aparte. M. Macrea a interpretat acest sector ca element de susținere pentru o platformă de luptă⁶². Lungimea acestei platforme este de 8,90 m spre N la porta principalis sinistra; spre S lungimea ei nu a fost stabilită, dar pe baza principiului simetriei de construcție s-a apreciat că ar putea fi egală cu por-

⁶¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 285—296.

⁶² *Idem*, p. 291.

țiunea dinspre N. La porta principalis dextra s-au dat aceleași dimensiuni ca și la poarta opusă (sinistra).

Probabil că zidul interior avea menirea de a susține agger-ul. Așa credea M. Macrea în 1950 și explica buna conservare a valului de pământ datorită acestui zid. Dacă atunci această părere se putea impune mai ușor, astăzi ea poate fi discutată. Cunoaștem castre la care valul se păstrează tot atât de bine, sau chiar mai bine ca la Brețcu, fără a avea un zid interior de sprijin. Cel mai bun exemplu este castrul de la Bologa. În ce ne privește nu ne pronunțăm în legătură cu rostul acestui zid interior.

Studierea unor planuri de castre din alte provincii ca Britania⁶³ sau Germania⁶⁴ nu oferă nici o analogie. Singura analogie pe care o cunoaștem este castrul de la Hoghiz din Dacia⁶⁵. Acolo însă se pare că acest zid interior a fost construit într-o bucată cu zidul de incintă și pătrunde în pământul virgin întocmai ca acela. Nu încapă nici un dubiu în legătură cu rostul lui.

S-ar putea ca zidul interior să nu fie la Brețcu continuu, ci să reprezinte laturile unor construcții care au fost construite și pe agger într-o epocă mai târzie, așa cum e cazul unor clădiri din castrele de la Buciumi și Bologa⁶⁶. Aceste clădiri datează de după începutul secolului III când există se pare tendința de a folosi la maximum spațiul liber din castru. Până la noi cercetări trebuie să luăm ca atare rezultatele de care dispunem.

Via sagularis a fost identificată doar pe latura de N a castrului (secțiunea XXIX=F). Ea se află în imediata apropiere a zidului interior și constă dintr-un strat de nisip și prundiș de rîu cu grosimea de 15—20 cm. *Via sagularis* este mai veche decît zidul interior. Constatarea aceasta rezultă din observarea atentă a stratigrafiei din secțiunea XXIX=F unde și de cealaltă parte a zidului interior, spre N, se poate observa o fișie de pietriș cu același aspect. Porțiunea mai lată a drumului se află bineînțeles pe latura interioară a zidului interior, ceea ce justifică părerea că acesta a despărțit în două pe lungime *via sagularis* mai veche.

Pe latura de S (secțiunea XXIV=A) a fost deasemenea identificat între zidul interior și șanțul interior un strat subțire de nisip și pietriș care ajungea pînă la marginea șanțului interior. Nu se poate afirma că acest strat reprezintă un drum. El ar putea reprezenta și padimentul unei construcții, ridicată în spatele zidului interior.

Pe laturile de V și E secțiunile lungi (XXV și XXVIII) nu au identificat *via sagularis*. Lipsa ei aici nu reprezintă un caz special. În Dacia am mai întîlnit acest lucru la o serie de castre la care fie că *via sagularis* lipsește cu totul (Rîșnov = Comidava), fie lipsește numai pe o latură (Bologa). De-

⁶³ J. Collingwood-Bruce, *Handbook to the roman wall*, Newcastle upon Tyne, 1966, ed. XII, p. 40 sq.

⁶⁴ *ÖRL*, fasc. B.

⁶⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 289, nota 4. Recent, în anul 1975 D. Protase a executat o secțiune de control la Hoghiz, ale cărei rezultate confirmă observațiile cercetărilor anterioare în legătură cu zidul dublu. D. Protase, *op. cit.*

⁶⁶ N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, p. 36—31; M. Macrea, în *ACMIT*, 4, 1939, p. 197—223.

altfel sîntem convinși că numeroasele castre de pe limes nu respectau absolut toate principiile teoretice de construcție a unei fortificații.

Șanțul interior. Secțiunile lungi trasate peste fiecare din cele patru laturi au identificat pe trei dintre ele (E, V și S) existența unui șanț interior care mergea paralel cu zidul de incintă la marginea interioară a valului de pămînt, dincolo de via sagularis (vezi secțiunea A=XXIV). Dat fiindcă el se află în imediata apropiere a incintei fortificate l-am considerat element al ei. Pe latura de S șanțul interior se afla la 1,75 m de zidul interior; pe latura de V el se afla la 2,90 m de zidul interior, iar pe latura de E la 3,50 m de același zid. Lărgimea șanțului nu este constantă. Pe latura de S măsoară 0,90 m (secțiunea XXIV=A), pe latura de V 0,90—1 m (secțiunea XXV=B), iar pe latura de E aproximativ 1,50 m (secțiunea XXVIII=E). Pe toate laturile el pătrunde în pămîntul virgin, marcînd marginea spre interior a valului de pămînt. Cu timpul șanțul interior s-a umplut cu pămînt negru și cu resturi arheologice.

Destinația acestui șanț era fără îndoială aceea de a colecta și evacua apele provenite din ploii sau topirea zăpezii de pe pantele valului, precum și de pe suprafața din interior a castrului, în afara castrului. Probabil evacuarea apei se făcea prin porta praetoria, dacă nu cumva pe latura de S în vre-un loc valul avea o deschizătură pentru scurgerea apei. Porta praetoria aflîndu-se în josul pantei justifică această ipoteză. Pe latura de N nu a fost identificat un șanț interior. Acest șanț era mai important pe latura de S unde el colecta toată cantitatea de apă ce se scurgea de pe suprafața interioară a castrului. Prezența acestor șanțuri este destul de obișnuită. Le-am identificat și la incinta castrelor de la Buciumi și Bologa⁶⁷.

Berma. Spațiul dintre zidul de incintă și marginea șanțului exterior de apărare este cunoscut în general în arheologia noastră sub numele de bermă și se crede că servea ca drum pentru rondul exterior de control; se mai afirmă deasemenea că se folosea pentru reparații la zid, etc. Denumirea este modernă. Nu se cunoaște un termen antic pentru acest element al incintei, iar lucrările de castrametație antică nu îl menționează. Pe latura de S a castrului distanța aceasta măsoară 2 m (este vorba aici de distanța dintre fața externă a zidului și drumul care ieșea din castru) și nu apare ca o amenajare specială; pe latura de V între zid și șanț este o distanță de 1,70—2 m suprafața fiind netedă. Pe latura de N distanța măsoară 1,30 m și suprafața nu este nivelată; pe latura de E spațiul dintre zid și șanț măsoară 2 m și nu este nivelat. Spațiul numit bermă este indicat de obicei la înălțimea soclului temeliei, adică la nivelul la care începe zidul propriu-zis. Dar la nici un castru cercetat sistematic de noi în ultimii ani (Buciumi, Bologa, Rîșnov, Feldioara, Pojejena) n-am constatat o nivelare a părții de val rămase în afara zidului de incintă sau o amenajare a ei în vederea folosirii ca drum de rond. Dealtfel nici în profilele săpăturilor arheologice mai vechi la castre (Porolissum, Micia, Hoghiz) nu s-a constatat stratigrafic acest lucru. Deci rămîne un mare semn de întrebare existența acestei porțiuni ame-

⁶⁷ N. Gudea, *op. cit.*, p. 15, fig. 7.

najate și la Brețcu și la alte castre (în afară de cele amintite mai sus) și ea necesită un studiu atent pentru toate săpăturile de acum înainte. Ne întrebăm dacă nu cumva avem de a face cu unul din numeroasele cazuri de tradiție acceptată și transmisă mai departe exclusiv pe bază de autoritate științifică. Căci atît în cazul castrului de la Brețcu, cît și a altor castre ne întrebăm ce rost ar fi avut un asemenea drum, cînd exista deja unul sus pe agger, care avea avantajul de a oferi și adăpost rondului, precum și un cîmp mai bun de observare.

După ce am trecut în revistă elementele incintei urmează să descriem punctele întărite ale zidului de incintă de piatră: porțile de pe cele patru laturi cu bastioanele lor și turnurile din cele patru colțuri. Se pare că la Brețcu nu au existat turnuri de curtină. Colțurile castrului sînt rotunjite; raza arcului de cerc care formează colțul măsoară teoretic aproximativ 10 m.

Porta praetoria se află, așa cum am mai arătat, pe latura de S, la distanțe egale de laturile de E și V. Această distanță este de 70,50 m și este măsurată între axa porții și fața exterioară a zidului de incintă de pe ambele laturi. Poarta este deci perfect simetric așezată față de laturi. Bastionul de E a fost dezvelit în anul 1925, tot atunci a fost identificat și cel de V. Ambele au fost dezvelite în anul 1950, dar numai cel de V a fost golit (Fig. 15, 1).

Poarta este largă de 4,80 m, acesta constituind spațiul de circulație între bastioane. În acest spațiu, la 1,70 m spre interior de fața externă a bastioanelor se afla un prag de piatră prinsă cu mortar. Lățimea lui era de 1,10 m și era așezat la nivelul stratului de nisip și pietriș care constituia drumul, alcătuiind baza pe care se fixau axele de lemn ale porții propriu-zise. Pe acest zid se învîrtea ușa pentru a se deschide și a se închide. Zidul ce reprezenta pragul a fost descoperit în 1925; lăsat descoperit el s-a desfăcut și s-a distrus.

Ambele bastioane au plan dreptunghiular. Zidul de incintă constituie în același timp și zidul spre exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,30 m la ambele. Așa cel puțin a fost determinat la bastionul de V și nu avem motive să credem că la cel de E era altfel. Bastionul de V măsoară $5 \times 5,40$ m în partea exterioară; dimensiunile încăperii din interior sînt $3 \times 3,10$ m. Grosimea zidurilor interioare a bastionului este de 1 m. Dimensiunile bastionului de E sînt $5 \times 5,50$ m în partea exterioară. Dimensiunile încăperii bastionului nu au fost determinate, dar probabil sînt de 3×3 m. Zidurile din spate ale bastioanelor se află la 4,30 m de zidul de incintă, distanța fiind măsurată de la punctul de joncțiune dintre zidul de incintă și bastion și fața exterioară a zidului din spate. Zidurile bastioanelor se păstrează în general bine, avînd însă și porțiuni distruse.

Interiorul bastionului de V pare să nu fi fost locuit: nu a fost identificat un nivel de locuire. Materialul arheologic este foarte puțin și fragmentar. Se pare că interiorul bastioanelor a fost umplut cu pămînt sau probabil valul de pămînt a rămas nemodificat în interiorul bastionului, umplîndu-l pînă la un anumit nivel.

Porta decumana se afla pe latura de N simetric așezată față de laturile de E și V. Distanța între linia mediană a porții și laturile de

E și V este de 70,50 m, la fel ca la porta praetoria. Construcția porții se deosebește însă de aceea a porții de pe latura de S. Bastioanele porții au fost identificate în 1925, dar nu au fost dezvelite. În 1950 a fost dezvelit bastionul de V și verificate dimensiunile la cel de E (Fig. 15/2).

Spațiul porții este larg de 4 m. Nu s-au identificat urmele unui drum amenajat. În schimb planul castrului dat de M. Macrea (Fig. 9/1) menționează prezența unui „prag” similar și probabil construit în aceleași scopuri ca și pragul de la porta praetoria. Notițele de jurnal nu menționează în mod expres existența lui. Pe planul porții se poate calcula teoretic poziția lui: la 1,50 m de fața exterioară a zidului bastioanelor și la 4,50 m de zidul din spate. Grosimea zidului ce alcătuia pragul este de 1,10 m.

Zidul de incintă formează zidul dinspre exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,10 m. Bastioanele nu au plan rectangular ci trapezoidal cu bazele mari spre E și V. Dimensiunile bastionului de V în partea exterioară sînt de $11,70 \times 7,20 \times 7,70$ m. Grosimea zidurilor interioare este de 1—1,10 m. Dimensiunile încăperii bastionului sînt de $9,70 \times 5 \times 5,50$ m. Bastioanele se lărgesc așa încît unghiurile obtuze ale trapezului se află în colțurile de NE și SV ale bastionului. Zidul care închide spre V bastionul nu se îmbina organic cu zidul de incintă; el se apropie numai mult astfel că rămîne totuși un mic spațiu între ele. Faptul acesta reprezintă mai mult o constatare de ordin tehnic. În interiorul bastionului nu există urme de locuire intensă.

Bastionul de E a fost numai identificat prin urmărirea pe partea exterioară a zidurilor lui. Dimensiunile sale și forma sînt identice cu cele ale opusului său, sau în orice caz foarte apropiate și pentru încăperea lui interioară.

Am remarca în cazul acestei porți modul interesant în care zidul interior, de dublare al incintei se îmbină, la bastionul de E cu zidul din spate al acestuia. Zidul din spate al bastionului se află la 6,50 m de zidul de incintă; zidul interior de dublare se află pe această latură la 7 m de zidul de incintă. Din această cauză constructorii au făcut un racord, înclinînd puțin direcția zidului interior, care nu mai este perfect paralel cu zidul de incintă (vezi Fig. 15/2).

Porta principalis dextra este așezată pe latura de V. Axa mediană a porții se află la distanța de 77,10 m de fața exterioară a zidului de incintă de pe latura de S și la 101,90 m de fața similară a zidului de pe latura de N. În anul 1925 a fost determinat locul porții; în anul 1950 a fost cercetat în întregime bastionul de S, iar cel de N a fost doar identificat pentru măsurători (Fig. 16/2).

Spațiul porții este larg de 5 m. În acest spațiu la distanța de 1,70 m de zidul exterior al bastioanelor se află un prag construit din piatră prinsă cu mortar. Lățimea pragului este de 1,10 m. Pragul se află la distanța de 2,80 m de zidul din spate al bastioanelor. Lipsesc detalii despre poziția lui stratigrafică.

Zidul de incintă, avînd grosimea de 1,20 m, constituie zidul din față al bastioanelor. Bastionul de S are plan dreptunghiular. Laturile lui măsoară

5,30×5,10 m în partea exterioară. Grosimea zidurilor bastionului diferă de la o latură la alta: cele de S și E au grosimea de 1,10 m, iar cea de N, spre spațiul porții, are 1 m grosime. Dimensiunile încăperii bastionului sînt de 3×3 m. Zidul se păstrează bine cu excepția unor mici porțiuni unde a fost distrus. Temelia zidului este mai groasă, între ea și zidul propriu-zis existînd un soclu cu lărgimea medie de 0,15 m. Distanța între punctul de joncțiune cu zidul de incintă și zidul din spate al bastionului este de 4,10 m.

Bastionul de S pare să aibă aceleași dimensiuni. Cel puțin așa indică latura dinspre spațiul porții care are lungimea de 5,10 m, ca și latura interioară opusă.

În interiorul bastionului de N nu se păstrează urmele unui strat de locuire intens (Fig. 22).

Legătura dintre zidul interior, care dublează incinta și zidul din spate al bastioanelor porții se realizează astfel: deoarece distanța dintre zidul de incintă și zidul interior este mai mare în zona porții depășind dimensiunile bastionului, constructorii au făcut un racord în unghi drept (vezi Fig. 16/2); zidul interior vine pînă în dreptul bastioanelor și acolo face un cot în unghi drept. Lungimea acestei porțiuni de racord este de 2,90 m; grosimea zidului de racord este 0,80 m.

Porta principalis sinistra se află pe latura de E. Axa mediană se află la distanța de 77 m de fața exterioară a zidului de incintă de pe latura de S și la 101 m față de aceeași parte a zidului de incintă de pe latura de N. În anul 1925 a fost identificat spațiul porții; în anul 1950 a fost dezvelit bastionul de N, iar cel de S a fost numai identificat pentru măsurători (Fig. 13/1—2; 16/1).

Spațiul porții este larg de 4,40 m în partea dinspre exterior și de 5 m la capătul interior. Este singurul caz cînd zidurile bastioanelor ce încadrează poarta nu sînt paralele. Acest lucru se datorează formei bastioanelor care nu este perfect rectangulară. În spațiul porții a fost identificat un prag lat de 1,10 m din zid de piatră. El se află la 1,70 m spre interior de la fața externă a zidurilor bastioanelor și la 2,50 m de zidul din spate al acestora.

Zidul de incintă constituie zidul exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,30 m. Bastionul de N are forma unui patrulater neregulat; dimensiunile lui în partea exterioară sînt de 5,30×5,10 m. Grosimea zidurilor diferă: pe latura de N zidul are 1,10 m ca și pe latura de V, iar pe latura de S, spre spațiul porții, grosimea zidului este de 1,10 m scăzînd spre V la 0,90 m. Dimensiunile încăperii bastionului sînt 3,10×3,10 m. Temelia zidurilor este mai groasă; săpăturile au scos în relief soclul care desparte temelia de zidul propriu-zis, soclu care avea lățimea medie de 0,20 m pe toate laturile bastionului inclusiv la zidul de incintă.

Bastionul de N nu prezintă în interior urmele unui nivel de locuire. Se pare că a fost umplut cu pămînt fără urme arheologice provenit fie din castru, fie din șanțuri.

Dimensiunile bastionului de S sînt foarte probabil aceleași. Cel puțin așa par a indica datele obținute în legătură cu latura de N și cea interioară. Probabil că și aici să fie mici diferențe la încăperea bastionului, datorate gro-

simii neconstante a zidului. În ambele cazuri grosimea zidului spre spațiul porții scade dinspre exterior spre interior, ceea ce a modificat, așa cum am văzut, lărgimea spațiului porții.

Legătura dintre zidurile bastioanelor și zidul interior se realizează ca și la porta principalis dextra. Zidul interior se află la 6,50 m de zidul de incintă, pe când latura din spate a bastioanelor se află la numai 4 m de acesta. De aceea la nivelul bastionului, zidul interior face un racord în unghi drept unindu-se cu acesta. Lungimea porțiunii de zid care încheie racordul este de 3 m, el se unește cu zidul bastioanelor fără însă a se îmbina organic.

Turnul din colțul de NE. A fost cercetat parțial de Em. Pa-naiteșcu în 1925; în anul 1950 a fost dezvelit integral (Fig. 17/2).

Turnul este circular. Curbura colțului castrului reprezintă partea exterioară a turnului, raza arcului de cerc care formează colțul este de 10 m. Partea interioară a turnului se îmbină organic cu zidul de incintă, ceea ce este un indiciu sigur în legătură cu data construirii lui. Zidul turnului este bine conservat, mai ales spre exterior și zona unde se îmbină cu zidul de incintă. Înălțimea păstrată a lui este de 1,20—2 m. Temelia zidului se adâncește în medie cu 0,70 m în valul de pământ. Pe cele două părți laterale ale turnului (spre E și spre V) se putea distinge bine conturul valului de pământ în care era îngropată temelia turnului. Spre partea exterioară și interioară, părți în care valul de pământ este mai coborât, zidul turnului se păstra și deasupra temeliei. În aceste părți, mai ales spre exterior se poate constata și prezența soclului temeliei. La joncțiunea cu zidul interior de dublare a incintei se constată că acesta se lipește și nu se îmbină cu zidul turnului. Porțiunea de zid din afară este mai îngrijit lucrată decât porțiunea care era îngropată în val și care avea un aspect neîngrijit, grosolan. Zidul turnului avea grosimea de 1,10—1,20 m. Spre punctele de joncțiune cu zidul de incintă grosimea zidului crește progresiv ajungând la 2,70 m; dar în mijlocul sectorului de cerc care formează curbura, grosimea zidului este de 1,80 m. Diametrul exterior al turnului este 7,40 m, cel interior este de 5 m. Măsurat pe bisectoarea unghiului format de cele două laturi de N și E diametrul turnului este cu ceva mai mare.

Nu a fost identificat un nivel de locuire în interiorul turnului. Pământul de umplutură se ridică pînă la un nivel care corespunde celui antic de afară sau chiar mai ridicat cu 30 cm. Pământul care umple turnul este asemănător cu cel care alcătuiește valul de pământ, dar pare mai puțin omogen. El conține pietre, fragmente ceramice lucrate la roată sau la mînă. Probabil pământul a fost adus de undeva din interiorul castrului. Cantitatea relativ mare de material arheologic găsit aici nu a fost înregistrată cu loc precis de descoperire și deci nu se poate explica decât dacă pământul provine din castru. Fragmentele de vas halstattian (nr. I/A la Repertoriul materialului arheologic) au fost găsite în val, lîngă temelia zidului bastionului.

Nu s-a putut constata cu prilejul cercetărilor nici o urmă de intrare, deși zidul propriu-zis se păstrează bine, cel mai coborât nivel al său fiind de 20—30 cm deasupra soclului temeliei. Probabil că intrarea era situată mult mai sus, sau era numai la nivelul platformei superioare a turnului (în cazul

cînd exista așa ceva) accesul făcîndu-se cu o scară. Faptul că în interiorul turnului nu apar urmele unui nivel de locuire sprijină într-un fel această ipoteză.

Turnul din colțul de NV. A fost cercetat exhaustiv în anul 1925; în anul 1950 s-au verificat din nou forma și dimensiunile lui (Fig. 17/1).

Planul turnului se deosebește net de cel al turnului anterior descris și în general de planul celorlalte turnuri de colț de la Brețcu. Zidul de incintă nu descrie aici o curbă obișnuită. Spre punctul de curbă maximă a incintei turnul circular formează un ieșind în formă de sector de cerc. Diametrul exterior al turnului este 8 m, cel interior este 5,50 m. Grosimea zidului este 1,10 m păstrîndu-se constantă. Sectorul de cerc care depășește spre exterior linia teoretică a curburii incintei are înălțimea de 1,25 m.

Interiorul turnului nu a fost locuit.

Em. Panaitescu urmărind conturul turnului a distrus parțial capetele zidului interior de incintă care se lipeau de zid. El nu a înțeles rostul acestui zid. Cu ocazia săpăturilor de control din anul 1950 secțiunea din jurul turnului a fost lărgită și adîncită observîndu-se capetele zidului interior și modul de legătură dintre acestea și turn. Sistemul de construcție al acestui turn este cel mai bun exemplu pentru contemporaneitatea dintre zidul de incintă și elementele lui fortificate. Nu cunoaștem în Dacia analogii pentru acest mod de construcție.

Turnul din colțul de SE. Lucrările anterioare și jurnalul de săpătură din anul 1950 nu fac mențiuni despre acest turn. S-a păstrat un plan al său și secțiunile de urmărire a conturului care ne dau indicii despre el (Fig. 17/3). Raza arcului de cerc care formează curbura în acest colț este de 10,50 m. Turnul nu este perfect circular; el este oarecum oval. Diametrul maxim este de 6 m; diametrul minim este de 4,50 m. Ambele dimensiuni au fost măsurate în partea interioară. Grosimea zidului turnului spre interiorul castrului este de 1 m. Lipsesc mențiuni despre situația din interiorul lui. Nu există material arheologic indicat ca provenind de aici.

Turnul din colțul de SV. Ca și la turnul anterior nu se păstrează nici un detaliu scris referitor la turn și nici observații stratigrafice. S-a păstrat un desen care dă indicații în legătură cu planul și modul în care s-a efectuat cercetarea turnului. (Fig. 17/4). O frază din jurnalul de săpătură precizează că este identic cu turnul din colțul de SE. Curbura zidului de incintă este și aici un arc de cerc cu raza de aproximativ 10,50 m. Forma turnului nu este perfect circulară, ci ovală. Diametrul maxim este 6 m, cel minim 4,50 m. Aceste dimensiuni au fost măsurate în partea interioară. Grosimea zidului turnului este de 1 m. Lipsesc mențiuni în legătură cu situația din interiorul lui.

Interiorul castrului

După cum rezultă din lista secțiunilor din cei doi ani de săpături arheologice și din bibliografia mai veche, interiorul castrului a fost cercetat. În anul 1877 a fost identificată *via principalis*. Em. Panaitescu a cercetat interiorul castrului prin două secțiuni (XXI, XXII) care străbăteau în diagonală

castrul de la colțul de NE la cel de SV, respectiv de la colțul de NV la cel de SE. M. Macrea a executat și el trei secțiuni (H, I, M) toate în retentura cu intenția de a descoperi clădirea comandamentului (Fig. 23).

Din păcate lipsesc informații în legătură cu rezultatul secțiunilor trasate în anul 1925. M. Macrea scria în jurnalul său de săpătură că a fost identificat un zid care nu a fost urmărit mai departe. Doar faptul că materialul arheologic obținut în aceste săpături este mult mai numeros decât cel din 1950 ne îndeamnă să credem că secțiunile au străbătut zona intens locuită a castrului. Secțiunile executate de M. Macrea în anul 1950 nu și-au atins scopul (Fig. 9). Probabil că zidurile clădirii comandamentului au fost scoase și stratigrafia nu a putut fi urmărită. Probabil, cum e cazul la castrul de la Rîșnov, dar și la alte castre, zidurile au fost scoase în întregime și planul poate fi stabilit numai de o săpătură extrem de atentă urmărind ce va mai fi putut rămîne pe locul zidurilor, numai astfel s-ar putea obține concluzii în legătură cu această clădire.

În schimb secțiunea XXXII—I a identificat în partea de V a zonei centrale (*latus dextrum*) zidul de N și urmele a două ziduri orientate N—S. Grosimea zidurilor era 0,70 m. Latura de N a clădirii formate de ziduri măsoara 11,60 m. Zidul este construit din același fel de piatră ca și zidul de incintă. Calculînd teoretic că lungimea clădirii nu putea depăși linia drumului numit *via principalis*, lungimea clădirii era de 22 m. Clădirea se afla la 32,50 m de zidul de V. Deocamdată datele referitoare la această clădire rămîn sub semnul întrebării. În interiorul ei au apărut în secțiune fragmente de țigle și olane sub care se afla un strat de tencuială, urmat de un strat cu mult cărbune. Acesta se afla deasupra pămîntului neumblat și ar putea reprezenta nivelul de locuire.

Secțiunile H și M au surprins în capătul lor de S stratul de prundiș și nisip care alcătuiă *via principalis*. În spatele clădirii, pe care noi am numit-o clădirea A, secțiunea H a identificat un nivel de locuire care justifică presupunerea că aici se aflau barăci cu pereți din chirpic. Din loc în loc se găsesc șiruri (?) de pietre neprinse cu mortar. Ele pot indica bazele pe care au fost ridicați pereții de chirpic ai barăcilor. Acestea erau se pare acoperite cu țigle după cum dovedesc numeroasele fragmente aflate în secțiuni. Stratul de locuire are grosimea de 30—40 cm și are o culoare roșiatică cu mult cărbune. În partea lui superioară se află un strat gros de țigle. Orientarea și dimensiunile barăcilor nu au fost precizate. Nivelul de locuire din interiorul lor este bogat în material arheologic (ceramică, piese de metal, etc.) așa cum se întîmplă de altfel în toate castrele.

Via principalis care unea cele două porți *principalis sinistra* și *dextra*, de la care își primește numele (*Hyginus*, 14) a fost identificată atît în secțiunile H și M cît și în spațiul porților. Alte detalii lipsesc. Mai știm doar că era construită dintr-un strat de prundiș și nisip. Lățimea ei era probabil peste tot cu cea a spațiului porților respective (vezi planul castrului).

Via praetoria o cunoaștem și mai puțin datorită lipsei informațiilor din cercetări. Urmele ei apărute la porta *praetoria* și în fața castrului pe latura de S ne permit reconstituirea traseului ei. Drumul acesta ieșea pe porta *prae-*

torie și cotea spre V, mergînd paralel cu zidul de incintă și la 2 m de acesta (Fig. 19). Lățimea lui era de 7 m, iar grosimea la mijloc era de 0,25 m; spre margini ajungea la 0,10 m. Drumul constă dintr-un strat de pietriș și nisip (secțiunea XXIV = A) așa cum probabil erau și celelalte două căi principale de circulație din interior *via principalis* și *via praetoria*. Drumul din exterior se afla la nivelul părții de sus a temeliei zidului de incintă.

În secțiunea XXV = B a fost identificat mai spre interior de zidul de dublare al incintei un strat de culoare roșie care se întinde pe o lățime de 1,60 m oprindu-se la nivelul șanțului interior. Stratul este alcătuit din pământ cu cărămizi fragmentare, cărbune și cenușă, iar printre acestea se află materiale arheologice mărunte. Aspectul părții superioare arată că el ar putea proveni din arderea unui material lemnos. Deasupra stratului de arsură se află un strat subțire de pământ cu cenușă. Grosimea întregului strat este de 0,45 m lîngă zid, scăzînd progresiv spre interior. Este greu de precizat proveniența lui. El putea reprezenta resturile unei locuințe cu pereți de chirpic lipită de zidul din interior. Construcția a fost ridicată deci într-o epocă mai tîrzie și a ars la un moment dat. Ipoteza incendiului ar putea fi susținută de prezența numeroaselor fragmente de metal topit (bronz, plumb). În cazul acesta ceea mai mare parte a stratului este rezultatul prăbușirii pereților de chirpic ai locuinței. Deschiderea acesteia era în mod sigur spre interior. Ea pare să fi avut acoperiș cu țigle susținut cu șarpantă. Mai puțin probabil ni se pare ca această clădire să reprezinte resturile unui atelier de fierărie, așa cum credea M. Macrea.

Așa cum spuneam mai sus clădirea de pe *latus dextrum* am numit-o A. Destinația ei nu poate fi precizată, dar pe baza planului și a așezării putem bănuî că face parte din categoria magaziiilor pentru provizii (*horreum*). Foarte probabil că zidul de N al acestei clădiri marca linia din spate a întregului lanț de construcții din zona centrală a castrului. În spatele clădirii pe o distanță de 4—5 m se păstrează un nivel de dărîmăre cu multe țigle, mortar și cărbune.

IV. BAIĂ CASTRULUI ȘI AȘEZAREA CIVILĂ

Așa cum am mai arătat așezarea civilă a castrului se întindea la V de acesta pe un platou numit „Farkas Vár” (Cetatea Lupului). Nu s-au făcut cercetări arheologice aici, deci nu se pot preciza limitele ei și dispunerea clădirilor. Suprafața acoperită de material roman este destul de întinsă. Probabil că de aici provin cele cîteva descoperiri de material arheologic provenind de la „Brețcu” și cele trei monete cu locul de descoperire menționat aici⁶⁸: un denar republican, un denar de la Vespasianus și un denar de la Traianus.

⁶⁸ G. Téglás, în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 150; D. Protase, *Problema continuității în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 93.

Construcția de la locul numit „Pincze” (Pivniță) a fost cercetată amănunțit de Em. Panaitescu și reprezintă baia castrului. Ea este așezată pe o terasă înclinată de la N la S, în marginea de E, spre castru unde există o denivelare spre șanțurile castrului. Din păcate lipsește un plan detaliat al ei precum și informații în legătură cu mersul cercetărilor și stratigrafia. În anul 1950 a fost executată o singură secțiune printr-una din încăperi, numită atunci încăperea nr. 3, pe care nu am reușit să o identificăm. Secțiunea executată avea direcția N—S. În încăperea circulară (nr. 9) s-a trasat o altă secțiune mai mică. Așa cum s-a presupus de la bun început construcția este o baie⁶⁹.

Planul clădirii, rămas de la Em. Panaitescu, este evident incomplet așa încât nu permite să stabilim analogii cu băile castrelor pe care le cunoaștem⁷⁰ din Dacia sau din restul Imperiului. Deasemenea nu se poate stabili apartenența la un anumit tip de baie militară. Construcția este foarte solidă. Din două fotografii păstrate de la Em. Panaitescu (Fig. 8/1—2) se pot distinge zidurile masive și existența unei mari instalații de încălzire: gurile canalelor pentru aerul cald. De la baie se păstrează o cantitate mare de material tegular, piese care încearcă să imite mozaicul (Fig. 45—50), tuburi de apeduct, stâlpi de hypocaust. Tot de aici provin bucățile de tencuială frumos colorate în roșu deschis, albastru etc. Ele ne dau indicații în legătură cu aspectul interiorului la o astfel de construcție. Întrucât nu putem preciza dimensiunile construcției în sine, vom da măsurătorile pentru fiecare încăpere în parte în ordinea numerotării de pe plan.

Încăperea 1 (10×9,5 m), 2 (6×6 m), 3 (6,5×6 m), 4 (6,5×4 m); 5 (6,5×3 m); 6 (6,5×6,5 m); 7 (6,5×3,25 m); 8 (11×11 m); 9 (d=3,50 m). Din planul păstrat se pot constata câteva lucruri: pe axa centrală construcția are câteva încăperi cu aceeași lățime, dar cu lungimi diferite (2—7 m); încăperea nr. 1 pare a fi intrarea în clădire; construcția continuă încă spre N și spre E. Chiar și acest plan provizoriu permite enunțarea unei ipoteze în legătură cu destinația unor încăperi. Încăperea nr. 1 ar putea fi vestiarul (apodyterium), dacă admitem că se intra prin această parte a clădirii. Încăperea nr. 2, ce ar putea fi și mai absidală, ar fi un frigidarium; încăperea nr. 3 ar putea fi cuptorul de încălzire; încăperea nr. 9 putea fi un basin. Destinația celorlalte încăperi nu se poate nici măcar presupune.

Detalii stratigrafice cunoaștem numai din sondajul din anul 1950 care arată că încăperea, neidentificată de noi pe plan, avea un padiment din cociopesto cu grosimea de 0,30 m. Câteva bucăți din astfel de material se păstrează în MIT Cluj-Napoca. La bază era un strat de piatră prinsă cu mortar, peste care urma un rând de cărămizi. Stratul de cociopesto era chiar deasupra. Nivelul încăperii era mult mai jos decât al celorlalte încăperi din construcție. Nu avea instalație de încălzire.

⁶⁹ Orbán B., *Szekelyföld*, III, p. 125 credea că este o biserică sau o baie; Goos, *Chronik*, p. 66 și *AEM*, 1, 1877, p. 113 crede că e o mică întăritură; A. Bielz, în *JKSV*, 18, 1898, p. 86 o numește baie; Tocilescu în manuscrisele sale o numește tot baie. Numai I. Paulovics, *Dacia*, p. 76 crede că este o villa.

⁷⁰ J. Collingwood-Bruce, *op. cit.*, p. 54 castrul Benwell; p. 71 castrul Haltonchesters; p. 92 castrul Chesters; p. 102 castrul Carrawburgh; p. 147 castrul Sesica. Avem cazuri similare și în Dacia la Bologa și Romita.

În general datorită faptului că zidurile dezvelite în anul 1925 au fost lăsate neprotejate ele au avut mult de suferit. Construcția ar trebui să intre cât mai urgent în atenția oficialităților Patrimoniului Național-Cultural.

V. UNITĂȚILE MILITARE ATESTATE ÎN CASTRU

Informațiile sigure care se cunosc în legătură cu garnizoana castrului provin numai din descoperirile tegulare. Cărămizile și țiglele cu stampilă atestă prezența în castru a două unități auxiliare de infanterie: cohors I Hispanorum și cohors I Bracarangustanorum. Au mai fost descoperite și stampilele altor unități, dar prezența acestora nu poate fi legată de o staționare îndelungată (vezi mai jos).

Cea mai mare parte a materialului tegular studiat de noi se află în Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca; majoritatea pieselor provin din campania din anul 1925. În anul 1950 au fost găsite numai două țigle stampilate, câte una pentru fiecare unitate. O altă parte a materialului tegular se află în Muzeul Județean din Sf. Gheorghe. Alte țigle stampilate se află în Muz. Sighișoara (probabil cele duse de C. Goos), în Muzeul Deva, Muzeul Județean din Brașov, Muzeul Național al R.S.R. și Muzeul Militar Central.

a) *Cohors I Hispanorum* = cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata⁷¹. Primele descoperiri tegulare care atestă prezența ei aici datează de după jumătatea secolului al XIX-lea⁷². Un număr de 27 țigle stampilate se află în MIT Cluj-Napoca⁷³, 23 țigle stampilate de același tip se află în Muzeul din Sf. Gheorghe. Stampilele unității sînt toate de același tip COH(ors) HIS(panorum) (Fig. 44/1—3), dar din punct de vedere al dimensiunilor cartușului și literelor, stampilele se împart în două variante. În cazul primei variante dimensiunile cartușului sînt 88×25 mm, literele fiind înalte de 12 mm. La cea de a doua variantă dimensiunile cartușului nu pot fi precizate; doar lățimea este de 23 mm. Literele sînt înalte de 8 mm. Din această variantă cunoaștem doar un exemplar. Toate stampilele au cartușul simplu, adîncit, de formă dreptunghiulară, iar literele sînt în relief. Stampilele co-

⁷¹ *Cohors*, în *RE*, IV/1 1900 col. 297 (K. Cichorius); Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, p. 10—11 (extras); C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 252; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; Wagner, *Dislokation*, p. 148; M. Macrea, *op. cit.*, p. 292; I. I. Russu, în *SCIV*, 23, 1972, p. 72; D. Tudor, în *Oltenia Romană*, p. 347—348; *idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 185—186: unde afirmă că o vexilație din cohors I Hispanorum și probabil alte trupe au construit „castelul militar” de la Bîrsești. Nu sîntem convinși de valabilitatea acestei afirmații ca și de faptul că prezența tăbliței cu inscripție (*CIL*, III, 12602) dovedește o staționare a trupeii.

⁷² C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 113; *CIL*, III, 8074, 17.

⁷³ Em. Panaitescu, *op. cit.*

hortei de Hispani par a fi mai numeroase decât cele ale cohortei I Bracar-augustanorum.

Unitatea de Hispani este atestată în diplomele militare din Moesia Inferior în anul 99 (*CIL*, XVI, 44) purtând numele de cohors I Veterana. Se presupune că staționa împreună cu cohortele II Gallorum și II Flavia Brittonum în castrul legiunii de la Durostorum⁷⁴, toate trei fiind în subordinea legatului legiunii XI Claudia⁷⁵. W. Wagner crede că unitatea de Hispani vine la Brețcu după 129 înlocuind pe cohors I Bracar-augustanorum⁷⁶. Așa credea și A. Buday⁷⁷. Probabil însă că unitatea I Hispanorum a venit prima la Brețcu, înaintea cohortei I Bracar-augustanorum, pe drumul de-alungul Oltului, încă în primii ani după cucerire. Numai astfel se poate explica prezența unor urme ale ei în castrul de la Bivolari (= Arutela). Este vorba de o tăbliță de argint cu textul: Valerius Valerianus eq(ues) lib(rarius) c(o)hor(tis) I Hispanorum⁷⁸. Pe baza ei D. Tudor presupunea staționarea cohortei la Bivolari⁷⁹. Nici tăblița și nici dimensiunile fortificației de la Bivolari nu justifică această supoziție⁸⁰, dar se poate presupune că unitatea a trecut pe aici.

În cazul că cohors I Hispanorum de la Brețcu este identică cu cea menționată în papyrus-ul Hunt⁸¹ este sigur că această cohortă este cea care a staționat prima în castrul de la Brețcu fiind urmată de cohors I Bracar-augustanorum. W. Wagner deși remarcase identitatea dintre cohorta de la Brețcu și cea din papyrus-ul Hunt nu a tras concluzia cuvenită. Sosirea cohortei de Hispani la Brețcu de timpuriu ar coincide atunci cu perioada în care, în general, se clădesc castele de pământ din Dacia (106—210) și se poate presupune că ea a ridicat castrul cu val de pământ de la Brețcu. În chip logic trebuie să admitem că o trecătoare atât de importantă ca pasul Oituz nu putea rămâne mult timp neapărată de un castru.

Ștampilele unității de Hispani nu au fost găsite în alte caste din provincia Dacia. Numai la Comalău a fost găsit un exemplar⁸², fapt care se explică prin vecinătatea celor două caste. Recent, într-o discuție în legătură cu cohortele din Dacia care poartă numele de cohors I Hispanorum, cercetătoarea engleză Margret M. Roxan avansează ipoteza că unitatea de la

⁷⁴ Wagner, *Dislokation*, p. 148.

⁷⁵ *Legio*, în *RE*, XII, 1924, col. 1698 (Ritterling).

⁷⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 150.

⁷⁷ A. Buday, în *DolgCluj*, 7, 1916, p. 135.

⁷⁸ *CIL*, III, 12602 cf. D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968, p. 348.

⁷⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 270; *idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 348; C. Petolescu, în *SCIV*, 22, 1971, p. 414. Urmele acestea sînt puține și nu fac parte din categoria materialelor care dau o determinare sigură a locului de staționare al unei trupe.

⁸⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 99; V. Christescu, *op. cit.*, p. 48; D. Tudor, *op. cit.*, p. 348. Spre deosebire de aceștia R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, p. 293 emite ipoteza că unitatea de Hispani nu este identică cu cea din pridianum, ci este o altă unitate din Egipt (*CIL*, III, 14147 = *ILS*, 8907). El presupune că ar putea fi vorba de cohorta cu același indicativ din Moesia Superior. cf. și J. F. Gillam, în *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 751.

⁸² Z. Székely, *A Komolói erődített római tábor*, Cluj, 1943, p. 27; țigla cu stampilă a fost găsită în turnul din colțul de SE.

Brețcu este mutată la sfârșitul secolului II e.n. în Dacia Porolissensis. Această ipoteză nu are nici un temei și se bazează doar pe analiza superficială a diplomelor militare ale provinciei Porolissensis și pe numărul mic al diplomelor provinciei Inferior (cf. N. Gudea, în *SCIV*, 26, 1975, p. 382).

b. *Cohors I Bracaraugustanorum*⁸³. Primele descoperiri de țigle stampilate ale cohortei datează tot din secolul trecut⁸⁴. A. Buday remarcă chiar faptul că ștampilele cohortei sînt de două tipuri⁸⁵. În Muzeul de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca se află 17 țigle cu ștampila unității: 16 au fost găsite în anul 1925, una în anul 1950. În Muzeul din Sf. Gheorghe se află 8 țigle ștampilate. Altele se află la Deva, Brașov, Caransebeș, Sighișoara în muzee, toate colecționate în cursul secolului trecut. Ștampilele studiate de noi (Fig. 44/4—7) prezintă două tipuri la care se păstrează integral literele, dar cartușul e fragmentar. Primul tip are ștampila în cartuș dreptunghiular, simplu, adîncit cu dimensiunile 100×20 mm; literele în relief sînt înalte de 16 mm. Cel de al doilea tip are ștampila într-o tabula ansata lată de 18 mm; aceasta este închisă într-un cartuș dreptunghiular mai lat; în ambele cazuri lungimea nu se poate preciza. Literele, în relief, înalte de 10 mm, sînt scrise de la dreapta spre stînga. Se cunosc numai trei ștampile aparținînd celui de al doilea tip. Restul din cîte cunoaștem aparțin toate primului tip. Castrul de la Brețcu este singurul castru din Dacia unde apar ștampilele acestei unități. Foarte recent o țiglă cu ștampila cohortei a fost găsită în castrul de la Boroșneul mare (informație Z. Székely) dar și aceasta se explică prin vecinătatea celor două castru.

În epoca imperială timpurie cohorta a staționat în Dalmația, castrul ei fiind situat undeva între Naronă și Novae⁸⁶. Unitatea este tot de origine spaniolă. Se pare că ea a fost transferată în Moesia Inferior în anul 86 odată cu înființarea provinciei⁸⁷. Diplomele Moesiei Inferioare din anii 99 (*CIL*, XVI, 44), 114 (*CIL*, XVI, 58) și 134 (*CIL*, XVI, 78) o menționează aici. În anul 140 este atestată în Dacia Inferior⁸⁸. D. Tudor presupunea la un moment dat că unitatea a staționat în castrul de la Slăveni, această presu-

⁸³ *Cohors*, în *RE* IV/1 1900 col. 265 (K. Cichorius). Încercarea lui B. Gerov (*Klio*, 37, 1959, p. 204) de a crede în existența a două cohorte: I Bracurum și I Bracaraugustanorum este o soluție de a rezolva problema, dar deocamdată nu are un suport satisfăcător.

⁸⁴ C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114; *CIL*, III, 8074, 9.

⁸⁵ C. Goos, *op. cit.*, p. 113—114 amintește existența a două tipuri de ștampilă ale cohortei: COH I BR și COH I BRAC vezi în acest sens și A. Buday, *op. cit.*, p. 13—16. Între piesele care le-am văzut nu avem tipul COH I BR; probabil a fost a ștampilă fragmentară, deși nu excludem existența unui tip în plus. Vezi Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10—11; C. Daicoviciu, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 252.

⁸⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 97—98; G. Alföldi, în *ActArch*, 14, 1962, p. 267, 284, 288. Ambii cred că unitatea a fost creată încă sub Augustus. Lagărul ei în Dalmația a fost la Bigeste.

⁸⁷ Wagner, *Dislokation*, p. 97—98; presupune că a fost adusă în Moesia Superior odată cu legiunea IIII Flavia (cf. *Legio*, *RE* XII 1924 col. 1540—1548); după aceea pe la mijlocul secolului II, cohorta era în Moesia Inferior și staționa la Chersones unde e atestată de o inscripție funerară pusă unui soldat al ei. Inscriptia funerară nu constituie un element determinant pentru stabilirea locului de staționare a unei unități.

⁸⁸ B. Gerov, în *Klio*, 37, 1959, p. 196—216; *AE*, 1962, nr. 264.

punere însă nu e mai mult decât o ipoteză⁸⁹. Se pare dealtfel că unitatea reapare după 140 în diplomele Moesiei Inferior⁹⁰. Acestea fiind mișcările cohorței I Bracarangustanorum ipoteza lui Wagner nu ni se pare justificată. S-ar putea ca numai între anii 99—134 când ea este atestată în Moesia Inferior și 140 când apare din nou în această provincie unitatea să fi fost transferată în Dacia Inferior. Deplasarea ei în Dacia Inferior ar corespunde atunci de fapt cu organizarea graniței de SE care pare să fi avut loc după 129⁹¹.

c. Alte unități militare

*Cohors IIII Hispanorum*⁹². Încă G. Téglás amintea descoperirea la Brețcu a unei țigle cu ștampila acestei unități⁹³. Cercetările ulterioare și descoperirile nu au confirmat această primă descoperire. Prezența însă a unei astfel de ștampile la Brețcu este posibilă, dată fiind apropierea castrului de la Sărățeni a cărei garnizoană o forma.

[*Legio*] *IIII* [*flavia felix*]? Bibliografia mai veche menționează descoperirea la Brețcu a unei ștampile care a fost citită leg(io) *IIII Flavia*⁹⁴. În Muzeul din Sf. Gheorghe se află într-adevăr o cărămidă cu indicația că provine de la Brețcu, dar al cărei text se poate citi altfel: se disting numai patru haste verticale; semnele așezate lateral de aceste haste fiind neclare. Dacă ștampila a fost cândva mai clară și a permis lectura mai sus amintită, de care însă ne îndoim⁹⁵, atunci se pot face o serie întreagă de afirmații. Până atunci însă este vorba de o singură descoperire de acest fel, nerepetată a cărei lectură este incertă. Înclinăm să credem că este o ștampilă a cohorței *IIII Bactasiorum* de la Olteni.

⁸⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 306—311, 345—346; *Idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 359; N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, 4, 1960, p. 180, nota 35; C. Petolescu, în *SCIV*, 22, 1971, p. 413. Nu sîntem convinși că lectura ștampilelor de tip CIB este c(ohors) I B(racarangustanorum).

⁹⁰ I. Venedikov, în *Izvestia na arheologiceskovo drujestvo v gr. Stalin*, 9, 1953, p. 61—68.

⁹¹ D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968, p. 258 crede că limesul de pe Olt a fost organizat încă sub Traianus, ceea ce nu e posibil dacă acceptăm actualele ipoteze privind organizarea Daciei și Moesiei Inferior. Arheologic și epigrafic se constată ridicarea fortificațiilor de piatră din această zonă în timpul lui Hadrianus: Rădăcinești (*CIL*, III, 12601), Bivolari = Arutela (*CIL*, III, 12604—12605), Copăceni (*CIL*, III, 13795 = *ILS*, 8909; 13796 = *ILS*, 9810). Cum toate fortificațiile au același aspect în ce privește sistemul de construcție, s-ar putea ca toate să dateze din această perioadă. Mai mult, la nici unul din aceste forturi nu s-a semnalat existența unei faze inițiale cu val de pământ.

⁹² *Cohors*, în *RE* IV 1 1900 col. 302 (K. Cichorius); Wagner, *Dislokation*, p. 155; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72.

⁹³ G. Téglás — P. König, în *AEM*, 8, 1884, p. 54; G. Téglás, în *ArchKözl*, XXII, 1899, p. 398—399; *Idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 499; C. Daicovicu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 252 se îndoia de posibilitatea aceasta. J. Szilagyi, în *Dissertationes Pannonicae*, II, 21, 1946, p. 18—19 crede că este posibilă o astfel de descoperire.

⁹⁴ *Legio*, în *RE*, XII 1924 col. 1544 nu amintește nimic; G. Téglás — P. König, în *AEM*, 13, 1884, p. 54; G. Téglás, în *ArchKözl*, 22, 1899, p. 101; Téglás G., în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 38, nr. 94; *Idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 155; J. Szilagyi, *op. cit.*, p. 18—19 cred în prezența legiunii aici. N. Gostar, în *Analele Universității A. I. Cuza Iași*, 1, 1965, p. 3 presupune că ar putea fi vorba de legio I Italica. I. Glodariu, în *Acta MN*, 3, 1966, p. 432; D. Protase, *Acta MN*, 4, 1967, p. 63 nota 57 se îndoiesc de siguranța descoperirii.

⁹⁵ R. Vulpe, *Angustia*, p. 518, nota 9.

VI. CONSIDERAȚII GENERALE PRIVIND CASTRUL

Cercetările arheologice efectuate la castru, folosirea datelor și materialului arheologic rezultat din ele permit câteva precizări în legătură cu castrul, fazele lui de construcție și cu rolul castrului ca centru de difuzare a culturii materiale romane.

a) Între concluziile deosebit de importante este constatarea sigură a celor două faze de construcție ale castrului: una cu val de pământ, alta cu zid de piatră. Profilele secțiunilor, jurnalul de săpături, precum și aspectul exterior al castrului nu lasă nici un dubiu în această chestiune⁹⁶. Este iarăși adevărat că existența castrului de pământ a fost presupusă de V. Christescu, C. Daicoviciu și I. Paulovics; ultimul mai ales își baza afirmațiile pe descrierile făcute de O. Balász⁹⁷. Problema importantă însă rămâne aceea a datării castrului cu val de pământ. Cercetările efectuate la castru nu au scos la iveală elemente care să permită o datare sigură. Datarea mai veche a ridicării castrului de pământ în perioada războaielor cu dacii⁹⁸ sau în timpul lui Traian—Hadrianus⁹⁹ a fost propusă mai mult pe bază de intuiție, decât pe baza unor analize bazate pe realitatea istorică și arheologică de la castru. Singurele indicii pentru datarea fazei cu val de pământ le oferă datele în legătură cu unitatea militară care va fi staționat prima în castru. În cazul că am acceptat ipoteza în legătură cu cohors I Hispanorum (vezi mai sus) atunci, ea fiind prezentă la Brețcu încă de la sfârșitul războaielor cu dacii, a putut ridica castrul cu val de pământ încă în primii ani după cucerire, probabil în epoca 106—110 e.n. Această datare s-ar încadra în datarea mai generală propusă pentru construirea castrelor cu val de pământ din Dacia¹⁰⁰.

Castrul cu zid de piatră reprezintă un progres în fortificarea castrului cu val de pământ, care nu își schimbă în chip esențial dimensiunile. În afară de înlocuirea valului de pământ și a palisadei prin zidul de piatră, nici unul din celelalte elemente ale incintei nu-și schimbă rolul esențial, iar suprafața locuită din interior nu crește. Raportul dintre cele două porțiuni importante din castru (praetentura și retentura), determinat de poziția porților, este aproape 2 : 3 (77,10—101,90 m; 77—101 m). Porțile sînt simetric așezate, iar portae principales sînt mai apropiate de latura de S, cu porta praetoria. Diferența mică între așezarea porții principalis sinistra față de cea dextra în raport cu latura de N sau de S se poate datora unei greșeli de construcție în antichitate sau greșeli de măsurare a cercetătorilor și nu este esențială. Lipsa șanțului de apărare pe latura de S nu constituie o excepție și poate

⁹⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 282 sq nu amintește nimic în legătură cu această fază de construcție deși în jurnalul de săpături dă indicații precise în acest sens.

⁹⁷ I. Paulovics, *Dacia*, p. 78.

⁹⁸ C. Daicoviciu, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1938, p. 46, nota 1; V. Christescu, *op. cit.*, p. 109.

⁹⁹ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2—3; Wagner, *Dislokation*, p. 155.

¹⁰⁰ N. Gudea, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—87.

fi ușor explicată prin rațiunile legate de relieful terenului. Dealtfel avem și alte cazuri în Dacia, când în situații similare, nu există șanț de apărare¹⁰¹. Problema șanțurilor de apărare rămâne nerezolvată la Brețcu. Șanțurile identificate de secțiuni sînt foarte înguste și puțin adînci în raport cu zidul de incintă și sînt mult mai aproape de acesta. De aceea credem că ar fi putut aparține celei de a doua faze avînd un rol secundar, acum când incinta era de zid. S-ar putea deci ca I. Paulovics să fi fost bine inspirat cînd a sugerat ca șanțul mare exterior paralel cu incinta pe laturile de E și V trebuie să fi aparținut castrului și anume fazei lui de pămînt¹⁰². Acest lucru se cere însă verificat arheologic. Am discutat mai sus raportul dintre cele două șanțuri și faza cu val de pămînt și cea cu zid de piatră. Ținem doar să adăugăm aici că rezultatele obținute de școala arheologică din Anglia¹⁰³ susțin cele afirmate de noi în legătură cu construirea valului de pămînt.

Porțile castrului de la Brețcu sînt de dimensiuni reduse, avînd bastioane cu perimetru mic. Excepție face porta decumana ale cărei bastioane sînt deosebit de încăpătoare și de formă neobișnuită. Nici unul din bastioanele porților nu a fost locuit, de unde se pare că elementul lor cel mai important era platforma superioară folosită pentru pază sau pentru mașini. Analogii în acest sens oferă într-o oarecare măsură castrul de la Bologa la care bastioanele porților principalis sinistra și praetoria nu au fost locuite și la care se pare că accesul în turn se făcea printr-o deschidere în platformă¹⁰⁴. Planul bastioanelor la porțile praetoria și principalis sinistra și dextra sînt patrute, fără ieșind spre exterior. Ele prezintă analogii pînă la identitate cu bastioanele unor castre de pe limesul lui Hadrianus din Britannia¹⁰⁵, sau de pe limesul din Germania¹⁰⁶. În Dacia asemenea caracteristici prezintă numai castrele construite pe Olt datînd tot din timpul lui Hadrianus¹⁰⁷. Pentru porta decumana nu cunoaștem analogii. Prin comparație deci, dar fără ca aceasta să fie determinantă, data construirii castrului cu zid de piatră s-ar putea restrînge deocamdată la prima jumătate a secolului II, mai precis în timpul împăratului Hadrianus.

Forma turnurilor de colț este întrucîtva neobișnuită. Singura analogie pe care o cunoaștem este castrul legiunii II Parthica de la Albanum (Roma) (cf. *Ausonia*, 9, 1919, p. 226—227). Acest sistem de construcție aparține al

¹⁰¹ Porolissum-Pomet pe latura de S: M. Macrea, în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374; Pojejena pe latura de S spre Dunăre.

¹⁰² I. Paulovics, *Dacia*, p. 79.

¹⁰³ B. Hopley, în *Limes 8 Tel Aviv*, 1968 (1971), p. 21—32.

¹⁰⁴ N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 127—135.

¹⁰⁵ Porți cu plan similar se află la castrele de pe limesul construit de Hadrianus în Britannia: Wallsend, Benwell, Rudchester, Halton, Chester, Housesteads, Greatchester, Birdoswald cf. J. Colongwood-Bruce *Handbook to the Roman Wall*, p. 41, 52, 62, 70, 85. Planuri diferite de porți la același castru se cunosc din Germania: cf. ORL, B, nr. 35, pl. III (Oberburg); În Dacia Porolissensis avem un caz asemănător la Buciumi cf. N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 16 sq.

¹⁰⁶ În Germania romană avem aceleași porți la castrele datînd tot din epoca lui Hadrianus — Antoninus Pius: ORL B nr. 1 (Heddersdorf), nr. 5 (Hunzel), nr. 9 (Heftrich) nr. 10 (Feldberg).

¹⁰⁷ Vezi nota 91.

turnurilor de colț nu trebuie însă privit ca ceva ieșit din comun într-un tip de construcții care era în același timp și standardizat, dar oferea și suficientă libertate de inițiativă constructorilor. Se mai cunosc castre care prezintă aspecte specifice și trăsături care se abat de la normele comune de construcție a castrilor¹⁰⁸. Dacă totuși turnurile din colțurile de SV și SE ar putea fi interpretate ca forme derivând din turnuri cu plan trapezoidal, cele din colțurile de NE și NV, și mai ales ultimul, sînt cu totul neobișnuite. Nici turnurile de colț nu au fost locuite, iar materialul ce ar putea rezulta din săpături nu poate fi prea concludent. Analogii în acest sens avem tot la Bologa unde în turnurile de colț nu există un nivel de locuire. Interiorul turnurilor nu prezintă urme de refacere; ele se datează ca și castrul pe timpul lui Hadrianus.

Șanțul interior existent pe trei dintre laturi are analogii și la Bologa¹⁰⁹ și Buciumi. Și acolo ne exprimăm părerea că rostul lui era de a colecta apa ce se scurgea de pe pantele valului și de a o evacua afară din castru. La Brețcu acest rol este mai clar tocmai datorită pantei accentuate pe care se află castrul, și pe care apa se scurgea oricum spre S. Presupunem că apa era evacuată printr-o deschizătură pe latura de S, poate chiar prin poartă.

O trăsătură aparte a castrului de la Brețcu este existența zidului interior care dublează incinta. Nu cunoaștem pînă acum analogii de nicaieri cu excepția castrului de la Hoghiz¹¹⁰. Problema poate fi lămurită atît la Brețcu cît și la Hoghiz prin cercetări de proporții mai mari. În ipoteza că acest al doilea zid a existat cu adevărat se poate pune întrebarea ce nevoi au determinat ridicarea lui? de ce au fost necesare platformele lîngă bastioanele porților principalis sinistra și dextra. La aceste întrebări nu se poate da răspuns. Numai faptul că și Em. Panaitescu a surprins prezența zidului interior în anumite porțiuni, ne face să nu ne îndoim de rezultatele obținute de M. Macrea ale cărui profile nu par să confirme în toate cazurile ipotezele în legătură cu zidul interior (Fig. 19, 20). Prezența acestui zid interior, construit ultimul, după zidul de incintă, pare să fi fost necesară într-un moment cînd incinta avea nevoie de o întărire suplimentară sau datorită unor mișcări ale terenului (așa cum pare a sugera profilul secțiunii de pe latura de N (Fig. 18). S-ar putea însă ca zidul interior să nu fie continuu ci să reprezinte zidurile unor construcții care din lipsă de spațiu au fost construite pe val și peste via sagularis. Ridicarea unor astfel de construcții

¹⁰⁸ Turnuri de colț care au planuri neobișnuite în raport cu cele de obicei dreptunghiulare sau trapezoidale mai sînt semnalate în Dacia cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 225 (rotunde). În Germania romană avem cazuri de excepție la Stockstadt (ORL B nr. 33) Holzhausen (ORL B nr. 6), Wiesbaden (ORL B nr. 31). E. Fabricius (*Limes*, în *RE*, XIII 1926 col. 576) afirmă că forma castrilor din Dacia este mai arhaică și corespunde castrului descris de Polybius. Această părere desigur nu mai este valabilă azi cînd cunoaștem mai multe planuri de castre din Dacia și putem opera cu ele.

¹⁰⁹ E. Chirilă — N. Gudea, în *Materiale*, 10, 1973, p. 115 sq; N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 123—124 fig. 2; prezența lui s-a confirmat și în săpăturile din anii următori, încă nepublicate.

¹¹⁰ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 289, nota 4 vezi și K. Horedt, *SCIV*, 2/1, 1951, p. 124—125.

este generală în secolul III și o mai întâlnim în Dacia¹¹¹. Urmează ca cercetările viitoare să precizeze definitiv identitatea și rolul acestui zid.

O problemă pentru care nu vedem încă o rezolvare rezonabilă deocamdată este aceea a așa-numitelor „praguri” transversale pe care M. Macrea le-a identificat la toate cele patru porți. Nu cunoaștem existența unor astfel de elemente de construcție la porțile castrului. În Dacia nu avem nici o analogie. Ca ipoteză de lucru s-ar putea accepta ideea ca aceste zise praguri să reprezinte ziduri care blocau intrările la cel puțin 2—3 din porțile castrului. Ipoteza poate fi susținută într-un fel de faptul că toți autorii mai vechi au văzut o singură intrare în castru, cea de pe latura de S, probabil tocmai din cauză că celelalte au fost blocate, iar în spatele zidurilor a fost completat valul. Prezența a ceea ce credem și noi că sînt urmele unor șanțuri în fața porților de pe laturile de E și V ar fi în favoarea acestei ipoteze. Sigur că în afara acestei ipoteze se mai pot enunța și altele. La castrul de la Bologa se știe în mod precis că porta praetoria și porta decumana au fost blocate cu zid¹¹².

Pe locul unde se află castrul de la Brețcu nu sînt dovezi că ar fi existat mai înainte un strat de locuire. Fragmentele de vase din epoca halstattiană au fost desigur aduse de torenți sau odată cu pămîntul pentru val. În împrejurimile castrului s-au identificat în mai multe puncte așezări din epocile comunei primitive¹¹³.

Castrul respectă unele din principiile teoretice de castramentatie romană. Vezi în acest sens Hyginus, 56: „*Primum locum habent quae ex campo in eminentiam leniter attoluntur, in qua positione porta decumana eminentissimo loco constituitur, ut regiones castris subiacent*”. Același lucru este valabil și pentru porta praetoria orientată spre trecătoarea de unde putea apare dușmanul potențial, Hyginus, 56: „*porta praetoria semper hostem spectare debet*”.

Datarea construirii castrului cu zid de piatră a fost și rămîne încă deosebit de dificilă și în legătură cu ea s-au exprimat ipoteze diferite. Em. Panaitescu credea că a fost construit sub Traianus sau Hadrianus¹¹⁴; C. Daicoviciu afirma că datează „într-o epocă ulterioară lui Traian”¹¹⁵, iar V. Christescu opinează pentru o datare tîrzie, la sfîrșitul secolului II sau începutul secolului III bazat pe forma castrului¹¹⁶. Lipsind inscripții, monete sau observații stratigrafice precum și material arheologic care să reprezinte o bază sigură pentru datare, singurele elemente de datare sînt analogiile menționate mai sus precum și datele în legătură cu unitățile staționate aici, ce par a in-

¹¹¹ N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 122.

¹¹² N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 127 sq.

¹¹³ C. Goos, în *AVSL*, 13, 1876, p. 213, 238; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, nr. 102, p. 11; M. Macrea, *op. cit.*, p. 296—299.

¹¹⁴ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 11: „un indicazioni questo per stabilire che li torri de tal forma non sono anteriori al II secolo d.Chr. e quindi che il castrò di tal forma e del periodo fra Traiano e Hadriano”. Spre această datare înclină și D. Protase, *op. cit.*

¹¹⁵ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 110, nota 2.

¹¹⁶ V. Christescu, *op. cit.*, p. 48—51 tot aici el sugerează că construirea valului din sudul Basarabiei s-a făcut odată cu castrul de la Brețcu.

dica drept dată pentru construirea castrului cu zid de piatră mijlocul secolului al II-lea. Este adevărat că analogiile pentru turnurile de colț sînt mai tîrzii, dar acestea fiind forme atît de rare nu pot constitui, credem, o bază mai sigură de datare.

Nu avem nici un fel de date în legătură cu durata vieții castrului. Întrucît nu dispunem nici de stratigrafia din interior, nici de material arheologic concludent pentru datare sîntem împiedecați să putem preciza durata lui de existență. Deocamdată singura dovadă, indirectă dealtfel, care pare a sugera existența castrului și în secolul III este tezaurul de la Poiana, în pasul Oituz, la foarte mică distanță de castru¹¹⁷. Nu avem însă nici un motiv să presupunem o părăsire a castrului mai devreme de data retragerii oficiale a armatei romane din Dacia pentru că lipsesc date. Situația graniței în general și mai ales a celorlalte castre din acest sector nu permit decît această părere.

Indicii relativ mai clare ne dau în acest sens trecerea în revistă a contextului administrativ și organizatoric în care se încadrează castrul. În legătură cu situația teritoriilor din SE Transilvaniei, situate între Olt și munți, sînt date puține. Apartenența acestui teritoriu la una sau alta din provinciile dacice este discutată. Una din ipoteze susține că teritoriul de SE al Transilvaniei a aparținut Daciei așa cum a fost ea organizată de Traianus și deci granițele ei de E și S ar fi fost Carpații¹¹⁸. Castele ridicate în această primă fază aveau toate rostul de a apăra provincia din aceste direcții. O altă ipoteză susține că Dacia lui Traianus se întindea spre S numai pînă la Oltul transilvan și că teritoriile aflate la S de acesta au aparținut Moesiei Inferior¹¹⁹. Castrul de la Brețcu avea în ambele situații același rol, de a apăra intrarea în provincie prin pasul Oituz. Situația celorlalte castre însă, cele situate de-alungul Oltului și cel de la Rîșnov, se cere însă analizată temeinic căci am avea de a face cu unul din rarele cazuri cînd la hotarul dintre două provincii romane staționau trupe¹²⁰. Căci după organizarea Daciei Inferior se pare că teritoriul acesta a intrat sub administrația procuratorului ei¹²¹. Deci castrul de la Brețcu a aparținut în prima perioadă 106—120 provinciei Dacia sau Moesia Inferior. După 120 castrul aparține Daciei Inferior căci unitatea care a staționat aici, cohors I Hispanorum, apare în diplomele acestei provincii. Dealtfel și cohors I Bracaraugustanorum apare tot în diplomele Daciei Inferior. Faptul că istoria acestei provincii nu cunoaște eveni-

¹¹⁷ C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 125: tezaurul avea inițial cca 8 kg. Loturi din acest tezaur au fost vindute în orașele din Transilvania (Tg. Secuiesc, Brașov, Sibiu, Cluj) și chiar la București. Lotul vindut la Tg. Secuiesc cuprindea 366 piese pe care Goos le-a identificat în felul următor: 2 Nero, 1 Vitellius, 48 Vespasianus, 12 Domitianus, 37 Traianus, 71 Hadrianus, 3 Sabina, 5 Aelius Caesar, 45 Antoninus Pius, 5 Faustina, 32 M. Aurelius, 10 Faustina Iunior, 2 Lucius Verus, 1 Lucilla Veri, 9 Commodus.

¹¹⁸ C. Daicoviciu, în *Dacica*, Cluj, 1970, p. 238.

¹¹⁹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 196—210; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 37; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 434.

¹²⁰ Aceasta pare a fi situația pe granița de Nord a Moesiei Superioare unde, după ocuparea Daciei, continuă să staționeze trupe care constituiau o rezervă strategică: cf. *CIL*, XVI, 111; *Chiron*, 2, 1972, p. 450 sq.

¹²¹ V. Christescu, *op. cit.*, p. 60—61.

mente politice deosebite care să-i fi afectat integritatea teritorială ne face să credem că fortificația de la Brețcu a funcționat în liniște pînă la capăt.

Sistemul de organizare al apărării în această zonă se baza pe castrul înaintat de la Brețcu, ce apăra o trecătoare importantă și pe cel de la Borșneul Mare ce apăra o trecătoare secundară. În spatele lor la întretărirea drumurilor a fost construit un castru la Comalău. Această dispunere asigura posibilități rapide de manevră în cazul cînd era necesar.

În legătură cu unitățile militare care au staționat în castrul de la Brețcu propunem o ordine următoare. Este cert că unitatea de Hispani cohors I Hispanorum quingenaria equitata a fost cea care a sosit prima la Brețcu și a staționat permanent aici. Nu avem nici un motiv să credem că prezența unei ștampile pe cărămidă, găsită în castrul de la Comalău a însemnat și staționarea cohortei aici¹²². Mai greu de precizat este semnificația prezenței ștampilelor cohortei I Bracaraugustanorum. A staționat această unitate un timp cu întreg efectivul la Brețcu? Cînd s-a întîmplat acest lucru și cît a durat? În primul caz se pune întrebarea dacă într-un castru de această mărime puteau staționa două unități auxiliare (fie chiar și quingenaria). În comparație cu alte caestre unde se știe că au staționat două unități (Vețel, Bologa, Moigrad) castrul de la Brețcu este mult mai mic. Dacă ambele unități ar fi fost quingenaria, fapt care nu se cunoaște despre cohors I Bracaraugustanorum, poate că s-ar putea admite că au staționat împreună. Motivul prezenței aici a celei de a doua unități poate fi numai presupus, ca și perioada de prezență. Ar putea să fi fost vorba de o amenințare a hotărului în această parte, eveniment care nu este înregistrat de izvoare în perioada în care cohors I Bracaraugustanorum lipsește din diplomele Moesiei Inferioare și este prezentă în cea din Dacia Inferior.

b. Materialul arheologic recoltat în cele două campanii de săpături nu oferă nici un element sigur de datare. În primul rînd pentru cea mai mare parte a lui lipsesc indicațiile stratigrafice. În al doilea rînd pentru că el nu reprezintă elementul cel mai susceptibil să ofere o datare mai nuanțată: terra sigilata, inscripții, monete, obiecte de metal etc. Ceea ce oferă el este de caracter general: și anume se încadrează în timp între cucerirea Daciei și părăsirea ei. El constituie totuși o bază pentru analogii pentru toate cercetările efectuate în zonă, căci el reușește să prezinte trăsăturile generale culturii materiale provinciale din această zonă și permite să desprindem cîteva aspecte specifice acestora.

Cele cîteva fragmente de terra sigillata pot fi datate între sfîrșitul secolului I și mijlocul secolului al II-lea și reprezintă importuri din Gallia, din atelierele de la Graufesenque și Lezou. Importantă ni se pare observația lui Em. Panaitescu în legătură cu descoperirea lor, în același context stratigrafic cu celelalte fragmente ceramice, unele de factură autohtonă¹²³.

Sînt de remarcat cîteva lucruri în legătură cu materialul arheologic. Cel provenit din săpăturile din anul 1925 nu are locul de descoperire precizat,

¹²² I. Paulovics, *Dacia*, p. 80; vezi și Székely Z., *A komolói erődített római tábor*, p. 27, fig. 10.

¹²³ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2.

în afară de câteva piese ce provin de la clădirea băii. Presupunem însă că mare parte din acest material trebuie să provină din interiorul castrului din cele două secțiuni mari diagonale care au secționat barăcile. Faptul că M. Macrea în 1950 a recoltat atât de puțin material în general și mai ales de la secțiunile peste incintă susține această presupunere.

Cele câteva fragmente ceramice datînd din prima epocă a fierului au fost găsite toate la turnul din colțul de NE. Prezența lor nu poate fi explicată suficient de clar pentru că nu a fost identificat un nivel de locuire corespunzător.

Alături de terra sigillata care este relativ redusă la număr, dar a cărei prezență este semnificativă, mai există câteva fragmente de vase din pastă foarte fină, relativ puține, motiv pentru care le-am considerat și pe ele produse de import.

În categoria produselor de import un loc important ocupă amforele care apar la Brețcu într-un număr impresionant, necunoscut pînă acum la nici unul din castele din interiorul arcului carpatic. Nu avem detalii stratigrafice în legătură cu descoperirea lor. În orice caz prezența unei asemenea cantități de fragmente de amfore poate fi pusă numai în legătură cu așezarea pe drumul comercial care intra pe aici în provincie. Existența acestui drum comercial foarte important se confirmă în acest chip pentru prima oară, mai mult decît concludent. Aproximarea castrului de o zonă unde se produceau amfore, orașele de la M. Neagră, precum și posibilitățile ușoare de transport urmînd această rută, reprezintă un indiciu în legătură cu orientarea drumului comercial. Faptul că amforele sînt fragmentare nu a permis deocamdată precizarea atelierelor de fabricare a acestor amfore și deci datarea lor.

Ceramica provincială, termen care corespunde ceramicii de uz comun, deși este în cea mai mare parte fragmentară permite câteva observații demne de consemnat. În legătură cu terminologia folosită aici vezi capitolele despre ceramica provincială din castele de la Rîșnov și Buciumi.

Se poate remarca astfel numărul relativ redus al vaselor din pastă mai fină, care se reduc la câteva fragmente de străchini cu fund inelar de obicei din pastă de culoare roșie. Nu se cunosc vase din pastă fină cu decor imprimat sau alte forme de vase caracteristice din pastă de această calitate. Ceramica cu firnis este foarte rar întîlnită. La fel se întîmplă și la alte caste din SE Transilvaniei cercetate pînă acum (Rîșnov și Comalău)¹²⁴. Pînă la noi cercetări constatarea rămîne valabilă și poate reprezenta o concluzie privind întreaga zonă de SE a Transilvaniei.

Vasele ceramice cele mai numeroase sînt cele dintr-o pastă relativ fină, nisipoasă. Apar formele cunoscute și din alte caste din Dacia: oale, străchini, farfurii, ulcioare, căni și fructiere. Cantitatea relativ redusă a materialului arheologic, nu permite aici discuții în legătură cu proporția fiecărei forme de vas în ansamblul materialului arheologic. Am remarca doar că, la fel ca peste tot, oalele reprezintă materialul cel mai numeros. Din această formă de vas se distinge tipul oalelor caracteristice cu două torți din pastă

¹²⁴ Z. Székely, *op. cit.*, p. 20 sq; N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 49 sq.

de culoare roșie, formă care, se pare, este specifică acestui colț din Dacia, pentru că le-am întâlnit des la castele de la Rîșnov, Comalău și Hoghiz.

Celelalte forme de vase sînt reprezentate printr-un număr redus de fragmente, suficiente doar pentru a sugera că există o mare varietate de forme din pastă de culori foarte diferite.

Dintre piesele ceramice am remarca doar opaițele. După cum rezultă din fotografiile rămase de la Em. Panaitescu (Fig. 37, 40) cît și din piesele ca atare provenite din săpăturile din anul 1950, ele sînt identice cu tipurile descoperite în castrul de la Rîșnov¹²⁵. Toate reprezintă tipuri locale și provin probabil din același atelier, care trebuie să se afle undeva în zonă, dacă nu cumva reprezintă și ele piese de import.

Ceramica, material de construcție este oarecum specifică. Cea mai mare parte este reprezentată de fragmente de țigle, olane, tuburi de apeduct. Am remarca doar bogata și variata ornamentație a celor provenind de la baie pe care s-a încercat în felurite forme imitarea mozaicului (Fig. 45—49).

Unul din cele mai importante rezultate ale campaniilor de săpături de la Brețcu a fost identificarea ceramicii autohtone dacice. Remarcată încă din 1925 de către Em. Panaitescu, care nu a înțeles atunci pe deplin semnificația descoperirii sale¹²⁶ prezența ceramicii dacice a fost excelent comentată și interpretată de C. Daicoviciu¹²⁷. Importanța descoperirii ei a fost cu atît mai mare cu cît pentru prima oară în Dacia se găsea ceramică autohtonă, în același context stratigrafic cu cea romană. Descoperirile acestea au fost confirmate de săpăturile lui M. Macrea¹²⁸ care a dat și informații stratigrafice în legătură cu ceramica dacică. Ulterior D. Protase¹²⁹ și I. H. Crișan¹³⁰ au comentat și analizat această ceramică, iar mai recent am inclus-o într-un studiu privind semnificația prezenței ei numai în castele romane¹³¹.

Ceramica autohtonă dacică descoperită la Brețcu este identică prin factură, forme de vase și elemente de decor cu ceramica dacică din perioada dinaintea cuceririi. Toate vasele sînt dintr-o pastă cu nisip și pietricele, lucrată grosolan cu mîna și arsă insuficient. Culoarea pastei este în general brun-roșcată, culoare care s-a modificat datorită repetatelor arderi secundare și a afumării. Formele de vase sînt tipice (ceașca opaiț, oala sac) ca și elementele de decor (briu în relief, briu cu alveole). Cea mai mare parte a materialului dacic apărut în anul 1950, a fost găsit în apropiere de valul de

¹²⁵ N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 54, fig. 56, pl. XLIV.

¹²⁶ Em. Panaitescu, *op. cit.*

¹²⁷ C. Daicoviciu, în *AIȘC*, 3, 1936—1940, p. 231, pl. L, fig. 2 și 5; *Idem*, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 122.

¹²⁸ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 295; *Idem*, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 206; *Idem*, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 260; Z. Székely, în *Cumidava*, 4, 1971, p. 53.

¹²⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 19—20 menționează între descoperirile cu caracter autohton ceștile și chiupurile din castru.

¹³⁰ I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *Studii și Cercetări Științifice Cluj*, 6, 1955, p. 139; *Idem*, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 256. Autorul datează ceramica din castru în faza a IV (= epoca romană) identificînd vase borcan cu briu în relief, cu alveole și cu butoni.

¹³¹ N. Gudea, în *SCIV*, 21, 1970, p. 299—311; *Idem*, în *Limes 11 Xanten*, 1974 (1978), p. 313—

pămînt, fapt normal dacă ne gîndim că toate secţiunile au fost executate numai în această zonă. Locul de descoperire al materialului dacic găsit în anul 1925 nu este precizat.

În lumina noilor cercetări din castele romane din Dacia prezenţa materialului dacic de la Breţcu cîştigă acum o importanţă deosebită. Ceramica de factură dacică a fost găsită în castele de la Comalău¹³², Rîşnov¹³³ şi Olteni¹³⁴ precum şi la Micia, Bologa, Buciumi, Moigrad¹³⁵ fapt care face ca observaţiile în legătură cu ea, reduse pînă nu demult la cîteva cazuri, să poată fi extinse. Interpretarea prezenţei ceramicii, dacice în castele a încetat să mai fie o problemă în sine. Nu se mai îndoieşte nimeni că ea atestă o populaţie dacică numeroasă, care locuia în zona castrelor, în strînsă legătură cu acestea. Chiar dacă populaţia dacică a fost mutată anume în apropierea castrelor, ea s-a integrat progresiv în noile forme de viaţă. Lipsa unor aşezări dacice anterioare cuceririi în apropierea imediată a castrului aşa cum se constată şi la Veţel, Bologa, Buciumi etc., sugerează această măsură a autorităţilor. Nu este exclus ca foarte de timpuriu populaţia dacică să fi fost atrasă spre aceste centre economice pe care le reprezentau castelele pe lîngă faptul că de la bun început garnizoana şi-a putut completa efectivele cu autohtoni. Numai astfel se poate explica mai bine prezenţa ceramicii în castele. Ceramica dacică nu apare izolat nici la Breţcu, nici în celelalte castele. Ea este numeroasă. Prezenţa ei la mult timp după cucerire poate fi aici mai uşor explicată. Probabil că prezenţa ceramicii dacice este deosebit de viguroasă în zona limesului, pentru că oraşele sînt mai departe, iar producţia locală de ceramică la roată nu satisfacea integral necesităţile autohtonilor. Este de asemenea foarte probabil că ceramica de tradiţie dacică produsă în atelierele mărunte ale comunităţilor dacice, dacă nu cumva chiar la nivel de familie, trebuie să fi fost mult mai ieftină. Se poate afirma cu rezonabilă certitudine că ceramica de tip provincial roman, chiar dacă nu ne referim la cea de import, a fost mai puţin folosită la început pentru că era mai scumpă fiind deci la nivelul autohtonilor un articol mai greu de procurat. Dacă în castelele care sînt şi centre de producţie ceramică, cantitatea de fragmente de vase de tradiţie dacică şi cele la roată este mult diferită, mai numeroasă fiind cea de a doua categorie, ar fi interesant de văzut cum arată acest raport într-o aşezare.

Foarte probabil că acest raport poate fi variabil şi condiţionat de factori diverşi: dacă o aşezare este mixtă sau numai de autohtoni. Din păcate informaţiile asupra densităţii populaţiei, a raportului numeric dintre colonişti şi autohtoni şi asupra repartizării coloniştilor şi autohtonilor în aşezări lipsesc cu totul. Acestea ar fi aspectele problemei care este în fond deosebit de complexă. În orice caz prezenţa masivă de material caracteristic dacic permite să recunoaştem populaţia dacică în cadrul populaţiei provinciei, să

¹³² Z. Székely, *A Komolói erődített római tábor*, p. 20, pl. XII/14—16; pl. XII/10.

¹³³ N. Gudea, în *Cumidava*, 6, 1975, p. 23—37.

¹³⁴ Informaţie Z. Székely.

¹³⁵ N. Gudea, în *SCIV*, 20, 1971, p. 299—311.

constatăm prezența ei viguroasă, lucru care până astăzi nu s-ar fi putut recunoaște prin alte mijloace ale arheologiei sau istoriei vechi.

Chiupurile care sînt la Brețcu destul de numeroase, așa cum sînt la Comalău, Rîșnov și Hoghiz, sugerează deasemenea legături strînse între castru și populația dacică. Această formă de vas apare la castelele din sud-estul Transilvaniei în număr mai mare decît în alte castele din provincia Dacia, fapt pe care trebuie să-l punem în legătură cu un specific al producției ceramice a zonei¹³⁶.

Prezența numeroaselor materiale din fier folosite la construcții (piroane de diferite mărimi și tipuri, scoabe, bare de fier, etc.) descoperite mai ales în cursul săpăturilor din anul 1925 în secțiunile din interiorul castrului, ne dau unele indicii în legătură cu tipul construcțiilor din castru. Ele provin mai ales de la șarpanta de lemn a acoperișului unor construcții mari, cu zid de piatră (așa cum e clădirea A) sau poate cu pereți de chirpic.

Unele descoperite sînt puține (teslă?, mîner de vas?). Multe din piesele din fier nu au destinația precizată. Prezența teslei sugerează lucrări de tîmplărie.

Armele descoperite sînt puține și nu dau indicații cronologice prea sigure. Vîrful de suliță cu profil conic ar putea sugera o datare mai tîrzie, dar datarea oferită de lucrarea lui Couissin pentru acest tip de armă nu este destul de convingătoare¹³⁷.

Piesele de bronz sînt puține și nesemnificative. Doar piesa de zar are identitatea precizată. Ele se înscriu în seria descoperirilor obișnuite la castele. Țeava de plumb descoperită la baie aparține unei construcții foarte solide și complexe. Bucățile de plumb topit fără formă, găsite în castru provin fie de la o activitate de prelucrare metalurgică, fie sînt resturile unor piese distruse prin incendiu.

Fragmentele de sticlă provin de la mai multe tipuri de vase¹³⁸ și se încadrează, ca și mîrgica de altfel¹³⁹, în descoperiri uzuale din castelele din Dacia.

O semnificație și importanță deosebită prezintă diploma militară. Locul ei de descoperire imediat nu are o importanță atît de mare ca prezența ei. Este un semn al colonizării romane și în această parte a provinciei. Dacă posesorul diplomei a ajuns aici în urma colonizării efectuate de Traianus sau mai tîrziu nu se poate preciza acum. Data timpurie a diplomei ar putea sugera o prezență a posesorului foarte devreme în noua provincie. Ceea ce apare semnificativ este proveniența din armată a colonistului (clasis Flavia) ceea ce confirmă încă odată rolul mare al elementului militar în colonizare.

Așadar se poate aprecia că fortificația romană de la Brețcu se înscrie în tipul și cadrul general al castrelor din Dacia atît prin așezare cît și prin

¹³⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 293, nota 10: afirmă că vasele dacice de tradiție locală (chiupurile) devin foarte frecvente în mediul roman; pentru această ipoteză vezi și D. Protase, *op. cit.*, p. 68. Pentru problemele aspectului zonal al ceramicii de acest fel: N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 46.

¹³⁷ P. Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 480 sq.

¹³⁸ N. Gudea — V. Lucăcel, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 109 sq.

¹³⁹ *Ibidem*

plan, sistem de construcție și principalele aspecte ale vieții romane provinciale. Castrul prezintă trăsături specifice de construcție impuse probabil de situație, iar materialul arheologic recoltat din castru prezintă caracteristicile generale ale materialului provincial, dar cu nuanță specifică datorată fie producției locale, fie celei zonale. Aceste aspecte specifice locale sînt deosebit de importante și vor trebui mai bine și mai precis delimitate pentru stabilirea importanței castrului ca centru de producție care și-a difuzat marfa pe o zonă limitată în jurul lui. Cele cîteva aspecte specifice comune materialului arheologic din castele din SE Transilvaniei care îl deosebesc net de materialul provenind din castele situate în alte zone (Moigrad—Bologa de exemplu) susțin odată în plus ipoteza că aspectul culturii materiale a provinciei Dacia diferă în funcție de condiții economice, geografice, de demografie care au determinat și asimilarea civilizației romane. De o importanță deosebită este atestarea conviețuirii daco-romane precum și a prezenței militarilor de origine dacică în garnizoana castrului. Faptul, atestat deocamdată numai pe baza ceramicii, își găsește perfecte și concludente analogii în celelalte castele din Dacia, așa cum prezența autohtonilor este atestată și în alte castele din imperiu și reprezintă o contribuție de seamă la stabilirea aspectelor conviețuirii daco-romane și a procesului de formare a romanității în Dacia.

VII. REPERTORIUL MATERIALULUI ARHEOLOGIC DIN CASTRU ȘI DE LA BAIE

Vom prezenta în cele ce urmează materialul arheologic apărut în cursul celor două campanii de săpături arheologice la castrul roman. Materialul arheologic nu va fi descris în întregime pentru că o parte a lui nu prezintă elementele strict necesare unei determinări. Lista va cuprinde numai cele mai caracteristice piese și categorii ale acestui material în proporțiile în care el există. În schimb ilustrațiile vor cuprinde și piese care nu au fost descrise fie pentru că s-au pierdut, fie între timp s-au deteriorat (cf. *pl.* 33—36, 39). Proporția fiecărei categorii de material arheologic a fost determinată de locul unde s-au executat săpăturile.

Prezentarea materialului arheologic va decurge în următoarea ordine: I Ceramică: A. ceramică din epoca comunei primitive; B. ceramică romană de import; C. ceramică provincială de uz comun; D. materiale ceramice. II. Materiale arheologice din fier (arme, unelte, piese folosind la construcție). III. Obiecte și ustensile din bronz, plumb, sticlă și piatră.

Pentru fiecare piesă vom menționa în afara datelor strict tehnice: anul descoperirii, locul unde se păstrează și numărul de inventar sub care se află înregistrat (acolo unde e cazul).

I. C E R A M I C A

A. *Ceramica din epoca comunei primitive*

1. Vas mare, fragmentar: parte din fundul vasului și numeroase fragmente din pereții laterali; probabil pentru provizii; din pastă fină de culoare roșcată în partea interioară și neagră, lustruită în partea exterioară. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6651 = V 1443. Fig. 24/2

2. Fragment dintr-un vas din pastă zgrunțuroasă, de culoare neagră în partea exterioară și roșcată în partea interioară. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6656 = V 1466. Fig. 24/1

3. Fragment din peretele unui vas mare de provizii, din pastă fină de culoare roșcată, la exterior neagră, lustruită, decorată cu nervuri și caneluri orizontale. Secțiunea C. 1950. MIT. IN 6687. Fig. 24/3

4. Vas mare de provizii, fragmentar: se păstrează mai multe fragmente, din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie brună; la exterior neagră lustruită. Pe corpul vasului se distinge o nervură în relief, iar sub ea sînt caneluri orizontale. Turnul din colțul de NE. 1950. MIT. IN 6672. Fig. 24/4

B. Ceramică de import romană: *terra sigillata*

1. Fragment din peretele unui bol de tip Dragendorf, 30. Se păstrează partea superioară cu decorul în formă de „U” despărțit cu „sulițe” cu vârful în jos. Probabil Lezou. 1925. B 2. MIT. Fig. 25/1

2. Fragment din peretele unui bol de tip Dragendorf, 37. În partea superioară se distinge linia în șnur care forma cadrul; în interiorul acestuia, se distinge o pasăre deasupra unui cerc; conturul cadrului nu se poate preciza. În cîmpul lui se mai văd: o floare, un con și o frunză de vișă. 1925. B 1. MIT. Fig. 25/2 cf. *Dechelette*, II, p. 164, nr. 1167 sau 1168; P. Karnitsch, *Die Reliefsigillaten von Ovilava*, Wien, 1968, p. 170—188. Produs de la Lezou în atelierele lui Cinamus sau Paternus în perioada A. Pius — M. Aurelius.

3. Fragment dintr-un bol de tip Dragendorf, 37. Se mai păstrează porțiunea neatinsă a peretelui, o parte dintr-un cadru, o coloană și laba unui picior. 1925. B. MIT. Fig. 25/3. cf. Karnitsch P. *op. cit.*, p. 108, fig. 2. Produs la Graufesenque în perioada Titus — Domitianus.

4. Fragment dintr-o strachină cu fund inelar. Se păstrează o parte din corpul vasului și din buză. Pe buză se văd o parte din vrejul și frunzele viței. dg=9 cm. 1950. Turnul din colțul de NV. MIT. IN 6673. Fig. 25/4

5. Fragment din peretele unui vas. Nedeterminabil. 1950. MIT. Secțiunea C

6. Fragment din buza unei strachine. Se disting urmele vrejului de vișă cu care e decorată buza. 1950. Secțiunea C. MIT. IN 6687

7. Fragment din partea inferioară a unui bol. Elementele de decor nu se disting, fiind foarte șterse. MSG. 13717

8. Fragment din buza unui bol; sub ea se distinge o canelură. Nedeterminabil. MSG. 13718

9. Fragment din fundul unui bol. df=4,5 cm. MSG. 13719

Ceramică foarte fină

1. Fragment din buza unei strachine înalte. Dimensiuni nedeterminabile. Pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. La exterior firnis roșu. Pe partea exterioară se distinge o porțiune din decorul aplicat ce reprezenta probabil un motiv vegetal. 1925. B 160. MIT. Fig. 25/5=37/2

2. Strachină; fragment din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la exterior cu firnis roșu. dg=20 cm. 1925. B 161. MIT. Fig. 25/6=37/10

3. Strachină, fragment din pastă de culoare cărămizie, la exterior cu firnis roșu. dg=20 cm. 1925. B 162. MIT. Fig. 37/8

4. Strachină, fragment din pastă foarte fină de culoare cărămizie. MSG 3259 a

5. Vas, fragmentar din pastă foarte fină albă, în exterior dungi și motiv floral imprimat. MSG. 13715

Amfore

1. Amforă, fragment din gură, cu toate. dg=14,5 cm; ht=11 cm. pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. 1925. B 174. MIT. Fig. 38/2

2. Amforă; fragment din gură; pastă foarte fină de culoare cărămizie. dg=13 cm; ht=8 cm. 1925. B 175. MIT. Fig. 38/1

3. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la exterior albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 182. MIT. Fig. 37/1
4. Amforă din pastă foarte fină cărămizie; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 181. MIT. Fig. 37/2
5. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând o parte din gura vasului; dg=16 cm. 1925. B 200. MIT. Fig. 33/6, 7
6. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment reprezentând o parte din gura vasului. dg=9 cm. 1925. B 190. MIT. Fig. 33/24
7. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=8 cm. 1925. B 199. MIT. Fig. 33/1
8. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=14,5 cm. 1925. B. MIT. Fig. 33/26
9. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=12 cm. 1925. MIT.
10. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând gura vasului și o toartă. dg=10 cm. 1925. MIT.
11. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului și o toartă. dg=16 cm. 1925. B 203. MIT.
12. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din gura vasului. dg=18 cm. 1925. MIT
13. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând gura vasului cu începutul a două toarte. dg=8,5 cm. MSG. 13702
14. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment din gîtul vasului. MSG. 13702
15. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din gura vasului. MSG. 13703
16. Amforă din pastă foarte fină cărămizie, la suprafață albă; fragment din gura vasului. dg=13 cm. MSG. 13710
17. Amforă din pastă nisipoasă de culoare roșie; fragment din buza gurii. MSG. 13713
18. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând fundul foarte ascuțit al vasului. 1925. B 264. MIT
19. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. dg=6 cm. 1925. B 236. MIT. Fig. 35/6
20. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului în formă de cilindru, terminat drept. d=4 cm. 1925. B 237. MIT. Fig. 39/1
21. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la exterior albă; fragment reprezentând fundul vasului în formă de cilindru terminat drept. d=4,5 cm. 1925. B 238. MIT.
22. Amforă din pastă nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din fundul vasului cu capăt cilindric rotunjit. 1925. B 239. MIT.
23. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment din fundul vasului cu capăt cilindric rotunjit. 1925. B 240. MIT.
24. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albicioasă; fragment din fundul vasului în formă de cilindru terminat drept. d=5 cm. 1925. B 243. MIT. Fig. 35/2
25. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. B 234. MIT.
26. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie la exterior albă; fragment din fundul vasului. 1925. B 262. MIT. Fig. 34/6
27. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului de formă conică. 1925. B 265. MIT. Fig. 38/3
28. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6657
29. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
30. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
31. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.

32. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie deschisă, la suprafață albă; fragment din fundul în formă de con. 1925. MIT.
33. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie-cenușie; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
34. Amforă din pastă zgrunțuroasă de culoare roșie; fragment din fundul tubular. L=9,5 cm; d=4,5 cm. MSG. 2179
35. Amforă din pastă zgrunțuroasă de culoare roșie; fragment din fundul în formă de con. L=16 cm. MSG. 13708
36. Amforă din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din toartă. 1925. B 202. MIT. L=18 cm. Fig. 36/16
37. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=17 cm. 1925. B 204. MIT. Fig. 36/18
38. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=16 cm. 1925. B 205. MIT. Fig. 36/21
39. Amforă din pastă fină nisipoasă de culoare cărămie, la exterior albă; fragment din toartă. L=18 cm. 1925. B 206. MIT.
40. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie închisă; fragment din toartă. L=14 cm. 1925. B 208. MIT. Fig. 36/12
41. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie închisă; fragment din toartă. L=16 cm. 1925. B 209. MIT. Fig. 36/11
42. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. L=12,5 cm. 1925. B 216. MIT.
43. Amforă din pastă fină de culoare cărămie-cenușie arsă secundar; fragment din toarta vasului. L=19 cm; l=5,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/23
44. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=10 cm; l=3,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/3
45. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie deschisă; fragment din toartă. L=9 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT
46. Amforă din pastă foarte fină cărămie; fragment din toartă. L=9 cm; d=2,5 cm. 1925. MIT.
47. Amforă din pastă nisipoasă de culoare cărămie; fragment din toartă. L=8 cm; l=3,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/17
48. Amforă din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din toartă. L=6 cm; d=2,5 cm. 1925. MIT
49. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie deschisă, la exterior albă-albastră strălucitor; fragment din toartă. L=6 cm; d=3 cm. 1925. MIT. Fig. 36/7
50. Amforă din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment de toartă. L=11 cm. 1925. MIT. Fig. 36/15
51. Amforă din pastă fină de culoare cărămie; fragment din toartă. L=7,5 cm; l=5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/5
52. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=7 cm; l=4,2 cm. 1925. MIT. Fig. 36/9
53. Amforă din pastă fină de culoare cărămie; fragment din toartă. L=16 cm; l=5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/5
54. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=16 cm; l=3,5 cm. MIT. 1925. Fig. 36/19
55. Amforă din pastă fină de culoare cărămie; fragment din toartă. L=12 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/22
56. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=12 cm; l=4 cm. 1925. MIT
57. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie; fragment din toartă. L=8 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/2
58. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=16,2 cm; l=3,6 cm. 1925. MIT.
59. Amforă din pastă fină de culoare cărămie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=6,5 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/6
60. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămie; fragment din toartă. L=6 cm; l=5,1 cm. 1925. MIT.

61. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment din toartă. L=4 cm; l=4,6 cm. 1925. MIT. Fig. 36/23
62. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. L=6 cm; l=4,6 cm. 1925. MIT. Fig. 36/3
63. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=9 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT
64. Amforă din pastă foarte fină de culoare roșie, la suprafață vopsea albă; fragment din toartă. L=10 cm. MSG 13703
65. Amforă din pastă fină de culoare cărămizie; fragment din toartă. L=17 cm. MSG 13704
66. Amforă din pastă fină de culoare cărămizie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. MSG 13705
67. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment de toartă. L=10 cm; d=3 cm. MSG 13707

C. Ceramica provincială

Oale cu toarte

1. Oală; fragment din gura vasului; din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie. dg=14 cm. 1925. B 192. MIT. Fig. 26/4
2. Oală din pastă fină de culoare cărămizie închisă; fragment din gura vasului. dg=14,2 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6650. Fig. 26/5
3. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămizie deschisă; fragment din gura vasului. dg=13,5 cm. 1925. B 210. MIT. Fig. 26/6
4. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie închisă; fragment din gura vasului. dg=17,5 cm. 1925. B 211. MIT. Fig. 26/7
5. Oală de dimensiuni mici din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la suprafață cu firnis roșu. dg=9 cm; 1925. MIT. B 212. Fig. 31/1
6. Oală din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă, la exterior cu firnis; vasul are gât înalt. dg=9,5 cm; l=11 cm; df=4,7 cm. 1925. B 171. MIT. Fig. 31/4

Oale înalte cu buza răsfrântă și rotunjită

1. Oală din pastă cenușie zgrunțuroasă; fragment din gura vasului; dg=12 cm. 1950. MIT. IN 6728. Fig. 26/1
2. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din gura vasului. dg=12,4 cm. 1950. MIT. Fig. 26/8
3. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din gura vasului. dg=12,2 cm. 1950. MIT. Fig. 26/9
4. Oală din pastă zgrunțuroasă de culoare brună-roșcată, la exterior afumată sau arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1925. B 268. MIT. Fig. 26/10
5. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din gura vasului. dg=15 cm. 1925. B 184. MIT. Fig. 26/11

Oale înalte cu buza răsfrântă orizontal

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie-cenușie; fragment din gura vasului. dg=19 cm. 1950. MIT. IN 6714. Fig. 26/2
2. Oală din pastă fină de culoare cenușie cărămizie; fragment din buza vasului. dg=21 cm. 1950. MIT. Fig. 26/3

Oale cu buza profilată și canelată

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din gura vasului. dg=11,5 cm. 1950. MIT. Fig. 26/12
2. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie, la exterior arsă secundar; fragment din buza vasului. dg=12,8 cm. 1950. MIT. IN. 6649. Turnul de NE. Fig. 26/13
3. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din gura vasului. dg=13 cm. 1950. Turnul din colțul de NV. MIT. IN. 6631. Fig. 26/14
4. Oală din pastă fină de culoare cărămizie deschisă, arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=14,5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6648

5. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămie deschisă, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=13,2 cm. 1950. Secțiunea A. MIT. IN 6723. Fig. 26/16

Oale cu gura largă

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare brună-roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6668. Fig. 27/1

2. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=17,2 cm. 1925. B 269. MIT. Fig. 27/2

3. Oală din pastă fină de culoare cărămie, la exterior cu firnis; fragment din gura vasului. dg=18,8 cm. 1925. B 162. MIT. Fig. 27/3

4. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului; dg=20 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6706. Fig. 27/4

5. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămie închisă; fragment din gura vasului. dg=25 cm. 1950. MIT. Fig. 27/5

6. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămie; fragment din gura vasului. dg=23,5 cm. 1950. MIT. Fig. 27/6

7. Oală din pastă fină cărămie, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=22 cm. 1925. B 187. MIT.

Oale înalte

1. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din gura vasului. dg=12,2 cm. 1950. Secțiunea B. MIT. IN. 6719. Fig. 30/6

Oala înaltă cu gît lung

1. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din gura vasului. dg=10,2 cm; hg=3 cm. 1925. B 183. MIT. Fig. 30/10

Străchinile prezintă și ele mai multe tipuri de vase:

Străchini cu fund inelar

1. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie cu firnis gălbui la exterior; fragment din gura vasului. dg=26,2 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6697. Fig. 28/8

2. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie cu firnis roșu la exterior; fragment din gura vasului. dg=20 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6698. Fig. 28/6

3. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, cu firnis roșu la exterior; fragment din gura vasului. dg=26,5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6640. Fig. 28/5

4. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, cu firnis de culoare brună la exterior; fragment din gura vasului. dg=13,8 cm. 1925. B 193. MIT. Fig. 28/2

5. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, la exterior cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=15 cm. 1925. B 198. MIT.

6. Strachină din pastă fină de culoare cărămie; fragment din gura vasului. dg=16,2 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6701. Fig. 28/1

7. Strachină cu minier, din pastă fină de culoare cărămie, afumată în partea exterioară; fragment din gura vasului. dg=16,6 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6721. Fig. 28/7

8. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, la exterior mai închisă; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6639. Fig. 28/4

9. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, în partea exterioară mai închisă; fragment din gura vasului. dg=12,4 cm. 1950. Porta principalis dextra. MIT. IN. 6678. Fig. 28/3

10. Strachină din pastă fină de culoare cenușie deschisă, în partea exterioară mai închisă; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 229. MIT.

11. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, în partea exterioară lustruită. df=3,5 cm. MSG 13716.

Străchini scunde cu fundul plat

1. Strachină din pastă fină de culoare cărămie, în partea exterioară arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=19,3 cm; h=3,4 cm. 1950. MIT. Fig. 29/1

2. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă cu firnis în partea exterioră; fragment din gura vasului. dg=21,2 cm; h=3,5 cm. 1950. MIT. Fig. 29/2
3. Strachină din pastă fină de culoare cărămidie deschisă, cu firnis roșu în partea exterioră; fragment din gura vasului. dg=18 cm; h=4 cm. 1950. MIT. Fig. 29/3
4. Strachină din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie, în partea exterioră cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=26,5 cm; h=4 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6647. Fig. 29/4
5. Strachină din pastă fină de culoare cărămidie, în partea exterioră mai închisă; fragment din gura vasului. dg=18 cm; h=4 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6639. Fig. 29/5
6. Strachină, fragment din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămidie, reprezentând gura vasului. dg=22 cm; h=5 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6699. Fig. 29/6
7. Strachină fragmentară din pastă fină de culoare cărămidie; buza lătită și canelată. dg=14 cm; h=3 cm. MSG 13714

Străchini mici cu fundul inelar și buza oblică

1. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă. dg=11 cm; df=5,7 cm; h=4,5 cm. 1925. B 253. MIT. Fig. 31/1=35/3

Farfurii

1. Farfurie din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă; pe buza fragmentului păstrat se disting linii incizate pe trei șiruri paralele. dg=22 cm. 1925 B 201. MIT.
2. Farfurie din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, în partea exterioră cu firnis; fragment din gura vasului. dg=20 cm. 1925. B 198. MIT

Ulcioare

1. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, cu firnis roșu în partea exterioră; fragment din partea superioară a vasului. dg=5,1 cm. 1925. B 159. MIT. Fig. 30/3
2. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; fragment reprezentând partea superioară a vasului cu o parte din corp. dg=3,4 cm. 1925. B 173. MIT. Fig. 30/4
3. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cenușie roșcată cu firnis brun la suprafață; fragment din gura vasului. dg=3,8 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6714. Fig. 30/5
4. Ulcior din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă; fragment reprezentând corpul vasului fără gât. dm=7,8 cm; df=3,8 cm. 1925. B 172. MIT. Fig. 30/7
5. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie cu firnis brun la suprafață; fragment din gura vasului. dg=5 cm. 1925. B 189. MIT.
6. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie cu firnis brun în partea exterioră; fragment din gura vasului. dg=4 cm. 1925. B 186. MIT.
7. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie, cu firnis brun în partea exterioră; fragment din gura vasului și o toartă. dg=4,7 cm. 1925. B 214. MIT.

Căni

1. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie gălbuie; fragment din gura vasului. dg=13,8 cm. 1925. B 185. MIT. Fig. 30/8
2. Cană din pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului. dg=11,2 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6637. Fig. 30/9
3. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, în partea exterioră cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=12 cm. 1925. B 164. Fig. 30/11
4. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; fragment din gura vasului. dg=10 cm. 1950. MIT. Fig. 30/12

Fructiere

1. Fructieră din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă. dg=21,7 cm; h=7,5 cm, h picior=14 cm. 1925. B 169. MIT. Fig. 31/2

Căni-ulcioare

1. Cană-ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. dg=8 cm; df=14 cm; h=14 cm. 1925. B 170. MIT. Fig. 31/3

Chiupuri

1. Chiup din pastă fină de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului; pe buză, în partea superioară, sînt linii incizate paralel în val. dg=35 cm. 1925. B 176. MIT. Fig. 33/16

2. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului; dg=32 cm. 1925. B 178. MIT. Fig. 33/35

3. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie deschisă; fragment din peretele vasului decorat cu benzi de linii paralele incizate, despărțite de bandă de linii incizate în val. 1925. B 232. MIT. Fig. 35/21

4. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie roscată; fragment din buza vasului decorată în partea superioară și sub ea (buză) cu linii incizate în val. 1925. B 177. MIT. Fig. 35/26

5. Chiup din pastă fină de culoare cărămizie; fragment din peretele vasului decorat cu linii paralele incizate. 1925. B 212. MIT. Fig. 35/36

6. Chiup din pastă foarte fină de culoare cenușie, la suprafață lustruit și decorat cu linii lustruite; fragment din gura vasului. dg=26 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6633.

Vase de provizii

1. Vas mare din pastă fină de culoare cenușie; fragment din gura vasului. dg=24,5 cm. 1925. B 180. MIT.

Capace

1. Capac din pastă nisipoasă de culoare cărămizie, afumat la gură și în partea exterioară. dc=3,5 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6712. Fig. 40/1

2. Capac din pastă nisipoasă de culoare cărămizie; fragment reprezentînd mînerul și partea superioară. dc=4 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN. 6707. Fig. 40/2

3. Capac din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie închisă; fragment reprezentînd cam jumătate din piesă. dc=4,5 cm; h=5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6660. Fig. 40/3

4. Capac din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. dg=8,5 cm; dc=3 cm; h=2,5 cm. 1925. B 167. MIT. Fig. 40/4=35/32

5. Capac din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie închisă; fragment reprezentînd cam jumătate din piesă. d=14 cm; dc=3,6 cm; h=5 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6718. Fig. 40/5

6. Capac din pastă zgrunțuroasă de culoare brună roscată, în partea exterioară mai deschisă spre cărămiziu; fragment reprezentînd porțiunea de sus a vasului. dc=6 cm. 1950. MIT. Fig. 40/6

Opaite

1. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 39/5

2. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 39/6

3. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 39/7

4. Opaît din pastă foarte fină, nisipoasă, de culoare cărămizie. L=8,8 cm; d=6,8 cm; h=2,7 cm. 1950. Secțiunea B. MIT. IN 6684. Fig. 40/7

5. Opaît din pastă fină nisipoasă de culoare cărămizie; fragment reprezentînd jumătate din piesă. d=6,5 cm; df=3,5 cm. 1950. Secțiunea C. MIT. IN 6689. Fig. 40/8

Vase provinciale lucrate cu mina

1. Oală sac; piesă pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 32/3

2. Oală sac din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată. Sub buză are linii incizate în val; pe corpul vasului brîu alveolar. dg=12,5 cm; df=5,5 cm; h=6,5 cm. 1925. B 281. MIT. Fig. 41/1

3. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=11,2 cm. 1950. MIT. Fig. 41/2

4. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, puternic afumată; fragment reprezentînd partea superioară a vasului; pe corp are un decor alcătuit dintr-un brîu de alveole. dg=10,2 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6689. Fig. 41/5

5. Oală din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată, afumată în partea exterioară; fragment reprezentînd partea inferioară a vasului decorată cu linii curbe paralele, incizate. 1925. B 285. MIT. Fig. 41/6=35/22

6. Ceașcă dădică din pastă dură cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată. dg=12,5 cm; df=5,5 cm; h=6,5 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6704. Fig. 41/3

7. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată. dg=14,2 cm; df=6,5 cm; h=8 cm. 1950. Secțiunea F în partea interioară. MIT. IN 6694. Fig. 41/4

8. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată nuanță mai deschisă; fragment din perete și toartă. dg=13 cm; h=8 cm. 1950. MIT. IN 6728

9. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată, puternic afumată în partea exterioară; fragment din perete și toartă. dg=12 cm. 1950. BIT. IN 6335. Turnul din colțul de NE.

10. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată, afumată în partea exterioară; fragment din buza vasului. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6708. Fig. 42/1

11. Oală din pastă de culoare brună roșcată, cu nisip și pietricele; fragment din peretele vasului decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. MIT. IN 6724. Fig. 42/2

12. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată; fragment din gura vasului. dg=12 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6645. Fig. 42/3

13. Oală din pastă fină de culoare roșcată cu suprafața lustruită; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1950. MIT. IN 6730. Fig. 42/4

14. Parte din peretele unui vas din pastă relativ fină, de culoare cărămizie, decorat cu linii paralele incizate. 1950. MIT. Fig. 42/5

15. Oală din pastă nisipoasă fină de culoare cărămizie; fragment din partea interioară a vasului; decorat în interior cu alveole așezate în șiruri. df=8,5 cm. 1950. MIT. IN 6715. Fig. 42/6

16. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu alveolar. 1950. MIT. IN 6734. Fig. 42/7

17. Oală din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu două șiruri paralele de alveole. 1950. Secțiunea G; adîncimea 1,10 m. MIT. IN 6700. Fig. 42/8

18. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare cărămizie brună, afumată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6659. Fig. 42/9

19. Oală de mari dimensiuni din pastă cu nisip și pietricele, afumată, de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu alveolar. 1950. Secțiunea E, în val. MIT. IN 6690. Fig. 42/10

20. Parte din peretele unui vas din pastă cu nisip și pietricele de culoare cărămizie deschisă; fragmentul are un „umăr” care probabil împărțea vasul în două părți. 1950. MIT. IN 6732. Fig. 42/11

21. Oală din pastă cu nisip și pietricele; culoare cărămizie brună; fragment din peretele decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. Secțiunea E; în valul de pământ spre interior. MIT. IN 6688. Fig. 42/12

22. Oală; fragment din perete decorat cu brîu alveolar. Se păstrează numai fotografia vasului. Fig. 35/23. 1925

23. Oală; fragment din perete decorat cu brîu alveolar. Se păstrează numai o fotografie din anul 1925. Fig. 35/25

24. Perete de vas decorat cu linii în val. Se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 35/30

25. Oală; fragment din peretele vasului decorat cu alveole așezate vertical. Se păstrează numai o fotografie din anul 1925. Fig. 35/36

26. Oală; fragment din buza și peretele vasului; pastă zgrunțuroasă de culoare brună roșcată, afumată. MSG 13709

D. Material tegular

Căramizi și țigle cu ștampila: Cohors I Hispanorum

Materialul va fi expus în ordinea în care a fost înregistrat în regularul din MIT unde se află cea mai mare parte a lui.

1. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $13 \times 11 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar $L_p=9$ cm; $l=2,5$ cm: COH(ors) [his(panorum)]; foarte slab imprimat MIT. T. Br. 1

2. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 10 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: $L_p=2$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,5$ cm: C[oh(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 2

3. Țiglă fragmentară; dimensiuni $14 \times 15 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: $L_p=5$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,5$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 3

4. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $14 \times 8 \times 3,3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit, fragmentar: $L_p=4,5$ cm; $l=1,9$ cm; $hl=1,2-1,4$ cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 4

5. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $15 \times 9 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: $L_p=2,5$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,5$ cm: [coh(ors) hi] S(panorum). MIT. T. Br. 5

6. Fragment de țiglă; dimensiuni: $9 \times 6 \times 3,2$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: $L_p=4$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,2-1,4$ cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 6

7. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10,5 \times 8 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. $L_p=8$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2-1,4$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 7. Fig. 43/1=44/1

8. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $7,5 \times 11 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit, fragmentar. $L_p=3$ cm; $l=2,2$ cm; $hl=1,3$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 8

9. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $9 \times 12 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. $L_p=4$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,3$ cm: [coh(ors) hi] S(panorum). MIT. T. Br. 9

10. Țiglă fragmentară, dimensiuni: $6 \times 3 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. $L_p=5$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2-1,9$ cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 10

11. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 18,5 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit, fragmentar, $L_p=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,1-1,2$ cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 11

12. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 8 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit fragmentar. $L_p=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=0,9-1,3$ cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 12

13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 10 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5$ cm; $l=1,6$ cm; $hl=1,5$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 13

14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $18 \times 12 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5,5$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 14

15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10 \times 11 \times 3,2$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5,5$ cm; $l=2,2$ cm; $hl=1,2-1,9$ cm: COH(ors) H[is(panorum)]. MIT. T. Br. 15

16. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $15 \times 15 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 6$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,2 - 1,4$ cm: COH(ors) H[is(panorum)]. MIT. T. Br. 16

17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 11 \times 3,8$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 9$ cm; $l = 2,3$ cm; $hl = 1,2 - 1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 17

18. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10 \times 10 \times 3,2$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 7$ cm; $l = 2,3$ cm; $hl = 1,2 - 2$ cm: [co]H(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 18

19. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 12,5 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit. $L = 9$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,2 - 1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 19

20. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $17 \times 15 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit, ușor fracturat în partea stângă sus. $L = 8,6$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,5 - 1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 20. Fig. 42/3

21. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 10 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 5,2$ cm; $l = 2,3$ cm; $hl = 1,2 - 1,5$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 21

22. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 18,5 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 9$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,2 - 1,9$ cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 22

23. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 8 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 3,8$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,3$ cm: [coh(ors) hi]S(panorum). MIT. T. Br. 23

24. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $14 \times 16,5 \times 4,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 3,8$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,3$ cm: [coh(ors) hi]S(panorum). MIT. T. Br. 24

25. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $17 \times 15 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 7,5$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,7 - 1,2$ cm. MIT. T. Br. 25

26. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $18 \times 18 \times 6$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L = 9$ cm; lăţimea nu se poate preciza; $hl = 1,6$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 26

27. Ștampilă tegulară găsită la Breţcu: COH(ors) HIS(panorum) cf. *CIL*, III, 8074, 17. Dusă de C. Goos în colecția Gymnasilui Săsesc din Sighişoara.

28. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $22 \times 21,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit: $9 \times 2,5$ cm; $hl = 1,5$ cm. COH(ors) His(panorum). Muzeul Național al R. S. România. Inv. 2834

29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $27 \times 19 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 6,5$ cm; $l = 2$ cm; text foarte șters. MSG. fără număr de inventar.

Menționăm că între ștampilele din Muzeul din Sf. Gheorghe ce urmează mai jos trei sînt menționate de I. Paulovics, *Dacia*, p. 80, nota 25. Nu se precizează care.

30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $15 \times 11 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 5$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 2$ cm: COH(ors) [his(panorum)]. MSG. fără număr de inventar.

31. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 22 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit. $L = 9$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 2$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1340

32. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $60 \times 18 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 7,5$ cm; $l = 2,3$ cm; $hl = 1,8$ cm: [co]H(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1341

33. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $54 \times 30 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 9$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 2$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1342

34. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $30 \times 21 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p = 8$ cm; $l = 2,5$ cm; $hl = 1,5$ cm: [c]OH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1526

35. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $9 \times 9 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Se distinge numai litera C. MSG. Inv. 1528.

36. Țiglă fragmentară; dimensiuni 7,5×12×4 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6 cm; lp=2,5 cm; hl=1,2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 4187
37. Țiglă fragmentară; dimensiuni 16×13×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit fragmentar. Lp=8 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 6446
38. Țiglă fragmentară; dimensiuni 13×22×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=5,7 cm; l=2,2 cm; hl=1,9 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 9875
39. Țiglă fragmentară; dimensiuni 21×17×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5; l=2 cm; hl=1,2 cm COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13692
40. Țiglă fragmentară; dimensiuni 13×11×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; L=8,6 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13693
41. Țiglă fragmentară; dimensiuni 15,5×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,8 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 13694
42. Țiglă fragmentară; dimensiuni 10,5×10×3 cm; Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13695
43. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=9 cm; l=2,5 cm; hl=1,5—1,8 cm. COH(ors) HIS(panorum). MIT. 13696
44. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×10,5×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13697
45. Țiglă fragmentară; dimensiuni 16×17×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=9 cm; l=2,5 cm; hl=1,2—2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13698
46. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,5 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13699
47. Țiglă fragmentară; dimensiuni 21×14×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; Lp=6 cm; l=2,7 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13700

Cohors I Bracaraugustanorum

1. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 14×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6 cm; l=2,5 cm; hl=1,2—1,3 cm: [coh(ors)] I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 100
2. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 18×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar: Lp=7 cm; l=4,4 cm; ce încadrează o tabula ansată; fragmentară. Lp=5 cm; l=1,8 cm; hl=1,1 cm: text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRA[c(ar-augustanorum)]. MIT. T. Br. 101. Fig. 43/4=44/3
3. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 19×9×2,8 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6,5 cm; l=2 cm; hl=1,4 cm: [coh(ors)] I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 103. Fig. 43/7=44/6
5. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×18×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=10 cm; l=2 cm; hl=1,2 cm. COH(ors) I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 104. Fig. 44/5
6. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 14×12,5×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4 cm; l=2,1 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors) I b] RAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 104a
7. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 9×11×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm. l=2 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors) I] BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 105

8. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 6,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm. Între cifre și litere se află semne despărțitoare în formă de punct: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 106. Tigla arată ca și cum ar fi fost încastrată într-un zid.

9. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10,5 \times 8,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; utor fracturat în partea stîngă $L_p=9$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,4$ cm: [c]OH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 107

10. Țiglă fragmentară; dimensiuni $16,5 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,4$ cm: COH(ors) I [brac(araugustanorum)]. MIT. T. Br. 108

11. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $9,5 \times 7,4 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar: $L_p=7,5$ cm; $l=1,9$ cm; $hl=1,4$ cm: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 109

12. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 10 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=4,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,4$ cm: [coh(ors) I] BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 110

13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 10 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=9,7$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 111

14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 6 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=6$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: [c]OH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 112

15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $13 \times 13,5 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=8$ cm; $l=2,8$ cm; încadrînd o tabula ansată cu $L_p=7,3$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,1$ cm. Text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 113

16. Țiglă fragmentară; dimensiuni $12 \times 9 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular dublu; fragmentar; în exterior $L_p=6,5$ cm; $l=2,5$ cm în interior tabula ansată cu $L_p=5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,1$ cm. Text de la dreapta spre stînga: [co]H(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 114

17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $8 \times 7 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular dublu; fragmentar; în exterior $L_p=6,5$ cm; $l=2,5$ cm; în interior tabula ansată cu $L_p=5$ cm; $l=1,8$ cm. Text de la dreapta spre stînga, cu litere în relief; înalte de 1,2 cm: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 115

18. Fragment de țiglă; dimensiuni: $15 \times 13 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=10$ cm; $hl=1,4$ cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Între indicativul cohors și cifră se află o bară orizontală despărțitoare. Muz. Caransebeș. Inv. 244. cf. C. Daicoviciu în *ACMIT*, 2, 1929, p. 315

19. Țiglă fragmentară; dimensiuni $16 \times 15 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=10$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,8$ cm. COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Muz. Deva. Probabil aici se află mai multe exemplare de acest tip în depozitul încă neorganizat al Muzeului. Informație amabilă I. Piso.

20. Țiglă ștampilată: COH(ors) I BRAC(araugustanorum) cf. C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114=*CIL*, III, 8074,9=*DissPann*, II, 21, p. XVII, nr. 255, 256. Probabil este vorba de cele duse la Sighișoara de C. Goos.

21. Țiglă ștampilată: COH(ors) BRAC(araugustanorum). cf. C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114=*CIL*, III, 8074, 9 b. Acest tip nu este cunoscut între ștampilele pe care le-am consultat noi. Locul de păstrare nu se cunoaște.

22. Țiglă ștampilată: COH(ors) BR(acarugustanorum) cf. A. Buday, în *DolgCluj*, 7, 1916, p. 16, fig. c. Nu se cunoaște acest tip de ștampilă între cele consultate de noi. Locul de păstrare nu se cunoaște nici el. S-ar putea ca să fie ștampilă fragmentară de tip obișnuit.

23. Țiglă fragmentară; dimensiuni $12 \times 11,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L=10$ cm; $lp=1,5$ cm. Litere în relief înalte de 1 cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Muz. Brașov. Inv. 4797

24. Țiglă fragmentară cu ștampila COH I BRAC descoperită în cursul săpăturilor arheologice din anul 1975 la castrul de la Boroșneul Mare. Informație amabilă Z. Székely.

25. Țiglă fragmentară; dimensiunile: $12 \times 17 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=10$ cm; $l=2$ cm; $hl=2$ cm. COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MSG. A 1354

26. Țiglă fragmentară; dimensiunile $23 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,7$ cm [coh(ors) I b] RAC(araugustanorum). MSG. A 1355

27. Țiglă fragmentară; dimensiuni $20 \times 8 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L_p=3,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: [coh(ors) I br] AC(araugustanorum). MSG. A 1356

28. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 10 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7$ cm; lăţimea nu se poate stabili. La interior tabula ansata $L_p=7$ cm. Text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MSG. A 1357

29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=4,5$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,3$ cm: COH(ors) [I brac(araugustanorum)]. MSG. Inv. 3883

30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $19 \times 10 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L_p=8$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,5$ cm. COH(ors) I BR[ac(araugustanorum)]. MSG. Inv. 3884

Cohors IIII Hispanorum

1. Țiglă cu ștampila: COH(ors) IIII HISP(anorum). cf. G. Téglás, în *Klio*, 11, 1911, p. 499, 2. Se păstra în Muzeul din Sf. Gheorghe. *DissPann* II, 21, p. 19 preia această informație. Ștampile de acest tip nu au mai apărut la Brețcu.

Legio IIII Flavia (?) (= [coh(ors)] IIII [Bet(asiorum)])

1. Țiglă mare de acoperiş; dimensiuni $14 \times 14 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş simplu dreptunghiular adâncit; fragmentar. $L_p=9,5$ cm; $lp=2,5$ cm. Litere în relief înalte de 2 cm. Se disting de la stînga spre dreapta: o literă ce pare G; patru haste verticale paralele și capetele de sus ale altor două litere. MSG. Inv. 153637. G. Téglás în *ErdMüz* XIX, 1902, p. 398, nr. 94; *idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 499, 2 b; *DissPann* II, 21, p. 19 consideră că lectura acestei inscripții este legio IIII Pia Fidelis, considerînd că prezența legiunii la Brețcu poate fi pusă în legătură cu războaiele marcomanice (!). Ștampile de acest tip nu au mai apărut la Brețcu. Examinarea ștampilei ne-a permis să facem precizarea că aparține cohortei IIII Betasiorum.

Materiale de construcție din ceramică (cărămizi, țigle, olane)

1. Căramidă fragmentară; dimensiuni $18 \times 14 \times 5$ cm. Decorată cu linii paralele incizate în val cu degetul. 1925. B 38. MIT. Fig. 45/1

2. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $18 \times 19 \times 6$ cm. Decorată cu linii paralele incizate în val. 1925. B 38. MIT. Fig. 45/2

3. Căramidă; dimensiuni $19 \times 19 \times 6$ cm. Decor din linie incizată în val. 1925. B 36. MIT. Fig. 45/3

4. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $30 \times 27 \times 6$ cm. Decor din linii paralele incizate în val. 1925. B 37. MIT. Fig. 45/4

5. Căramidă fragmentară; dimensiuni $11 \times 8,5 \times 3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 40. MIT. Fig. 46/1

6. Căramidă fragmentară; dimensiuni $25 \times 22 \times 3$ cm. Decor din cercuri concentrice înscrise. 1925. B 41. MIT. Fig. 46/2

7. Căramidă fragmentară; dimensiuni $11 \times 8 \times 4,3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 43. MIT. Fig. 46/3

8. Căramidă fragmentară; dimensiuni $37 \times 30 \times 3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 42. MIT. Fig. 46/4

9. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 19 \times 4$ cm. Decor din cercuri înscrise concentrice. 1925. B 44. MIT. Fig. 46/5

10. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $14 \times 11 \times 3$ cm. Decor din linii paralele incizate. 1925. B 49. MIT. Fig. 47/1
 11. Cărămidă fragmentară; dimensiuni $12 \times 9,5 \times 2,5$ cm. Decor din linii incizate. 1925. B 48. MIT. Fig. 47/2
 12. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 10 \times 3$ cm. Decor din linii incizate întredându-se în formă de mozaic rombic. 1925. B 305. MIT. Fig. 47/3
 13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 8,5 \times 3$ cm. Decor din linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 18. MIT. Fig. 47/4
 14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $13 \times 10 \times 3$ cm. decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 34. MIT. Fig. 47/5
 15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 3 \times 2,5$ cm; decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 19. MIT. Fig. 47/6
 16. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 3 \times 2,5$ cm; decor din linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 23. MIT. Fig. 47/7
 17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $26 \times 20 \times 2,5$ cm. Decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 21. MIT. Fig. 47/8
 18. Cărămidă; dimensiuni: $35 \times 31 \times 4,5$ cm. Toată suprafața mai fină e acoperită de linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 22. MIT. Fig. 49/3
 19. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 26. MIT. Fig. 48/1
 20. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 27. MIT. Fig. 48/2
 21. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 28. MIT. Fig. 48/3
 22. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 29. MIT. Fig. 48/4
 23. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 30. MIT. Fig. 48/5
 24. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 31. MIT. Fig. 48/6
 25. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 32. MIT. Fig. 48/7
 26. Stîlp de hypocaust, tubular; fragment. 1925. B 33. MIT. Fig. 48/8
 27. Olan fragmentar; dimensiuni: $38 \times 17 \times 2$ cm. 1925. B 50. MIT. Fig. 49/1
 28. Olan fragmentar; dimensiuni: $12 \times 10 \times 1,8$ cm. 1925. B 51. MIT. Fig. 49/2
 29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 22 \times 3,5$ cm; pe suprafața ei este imprimată o labă de cîine. 1925. B 47. MIT. Fig. 50/1
 30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $16 \times 13 \times 3$ cm; pe fața fină urma imprimată a unei labe de cîine. 1925. B 46. MIT. Fig. 50/2
 31. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 8 \times 3$ cm; pe fața fină urme de labă de cîine. 1925. B 45. MIT. Fig. 50/3
 32. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile $19 \times 18 \times 5$ cm. 1925. B 54. MIT. Fig. 50/4
 33. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile $18 \times 15 \times 3,5$ cm; 1925. B 53. MIT. Fig. 50/5
 34. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de $24 \times 12 \times 4$ cm. 1925. B 55. MIT. Fig. 50/6
 35. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de $15 \times 13 \times 3$ cm. 1925. B 52. MIT. Fig. 50/7
 36. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de 18×16 cm. 1925. B 56. MIT.
 37. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile 11×15 cm. 1925. B 57. MIT.
- În MSG se află încă numeroase cărămizi și țigle (Inv A 1340, 1343, 1344, 1345—1353, 1327, 3259, 13701), tuburi de apaduct (6447), piese de mozaic (A 1331) și fragmente de ten-cuială de perete de culoare albă dată cu vopsea roșie (13712) care provin tot de la Brețcu.

Proiectile din ceramică (glantes) și piatră

1. Piesă din lut (glans) din pastă nisipoasă bine arsă de culoare cărămizie. $d=4$ cm; $gr=52$. 1925. B 271. MIT. Fig. 51/4
2. Piesă din lut (glans) din pastă nisipoasă de culoare cărămizie bine arsă. $d=5,1$ cm; $gr=100$. 1925. B 272. MIT. Fig. 51/5
3. Piesă din piatră (glans) $d=5$ cm; $h=1,8$ cm; $gr=80$. 1925. B 278. MIT. Fig. 51/1
4. Piesă din piatră (glans); $d=7$ cm; $h=2,5$ cm; $gr=196$. 1925. B 276. MIT. Fig. 51/2
5. Piesă din piatră (glans); $d=7$ cm; $h=2,5$ cm; $gr=196$. 1925. B 277. MIT. Fig. 51/3

6. Piesă din piatră (glans); d=12 cm; h=4 cm; gr=1090. 1925. B 274. MIT. Fig. 51/6
7. Piesă din piatră (glans); d=10 cm; h=2,5 cm; gr=460. 1925. B 273. MIT. Fig. 51/7
8. Piesă din piatră (glans); d=8 cm; h=2,5 cm; gr=295. 1925. B 275. MIT. Fig. 51/8

II. MATERIALE ȘI OBIECTE DIN FIER

Arme

1. Lance; fragment din lamă; Lp=32,5 cm; l=5 cm. 1950. Secțiunea I. MIT. IN 6713. Fig. 52/5
2. Vîrf de suliță cu profil piramidal. L=7 cm; dg=1,2 cm. 1950. Poarta de E (principalis sinistra). MIT. IN 6664. Fig. 52/6
3. Vîrf de suliță cu profil piramidal. L=13 cm. Piesa este azi pierdută. Se păstrează numai într-o fotografie din 1925. Fig. 54/27

Unelte și instrumente

1. Bară de fier cu profil patrat; îndoită. L=18,5 cm; 1950. Porta principalis sinistra. MIT. Fig. 52/1
2. Elemente mobile (două) de la o țițînă. L=8,5 cm; 5 cm. Capetele cuielor sînt desfăcute. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN 6662. Fig. 52/2
3. Piesă în formă de cîrlig. L=8 cm. 1950. Secțiunea G, între cele două ziduri. MIT. IN 6705. Fig. 52/4
4. Piron. L=9,5 cm; dc=2,1 cm. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN 6663. Fig. 52/3
5. Mîner de vas; fragment reprezentînd jumătate din piesă. Lp=6,5 cm; gr=0,5 cm. 1925. MIT. Fig. 52/7
6. Piesă din fier; destinația neprecizabilă. L=9,7 cm. 1925. MIT. Fig. 52/8
7. Verigă din fier; piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din 1925. Fig. 54/21
8. Elemente mobile de la o piesă cu destinație neprecizată; piesa pierdută. 1925. MIT. Fig. 54/22
9. Elemente mobile (două) de la o țițînă; piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 54/23
10. Pinten (?). Piesa este pierdută ?. Fig. 54/24
11. Lamă de cuțit cu vîrfurile rupte. Lp=10,5 cm; l=1,3 cm. 1925. B 145. MIT. Fig. 52/11=54/31
12. Lamă de cuțit; fragment fără cuiul de fixare. Lp=12 cm; l=1 cm. 1925. B 146. MIT. Fig. 52/10=54/34
13. Lamă din fier. L=6,5 cm; l=1,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/35
14. Ac; piesa este pierdută. L=13 cm; d=0,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/36
15. Placă. L=9,5 cm; l=2,3 cm. Spre un capăt are un orificiu dreptunghiular probabil pentru fixare. 1925. B 150. MIT. Fig. 54/37=52/9
16. Piesă cu utilizare neprecizată; unul din capete a fost lătit prin lovire și găurit. L=13,5 cm; d=0,7 cm. 1925. MIT. Fig. 54/38
17. Piesă cu utilizare neprecizată; unul din capete este lătit. L=45 cm; d=0,8 cm; lc=2,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/39

Materiale de construcție

Piroanele, care constituie majoritatea covîrșitoare a ceea ce numim materiale de construcție, provin în totalitate din săpăturile din anul 1925. Ca să evităm aici o descriere a fiecărei piese în parte, și mai ales pentru că nu avem locul lor de descoperire exact, vom descrie aceste piese pe patru grupe în care le-am împărțit după lungimea lor. Este sigur că utilizarea lor după mărime se răcea și în funcție de anumite necesități de construcție. Faptul că mare parte din ele au vîrfurile îndoit arată că ele au fost folosite la fixarea unor grinzi de lemn.

În prima grupă am înscris piroanele lungi cu floare, a căror lungime minimă este între 20—25 cm. Fig. 53/1, 3—7, 10, 12—13, 15, 31, 29, 38; fig. 54, 6, 8, 12

Din a doua grupă fac parte piroanele de mărime mijlocie cu floare; lungimea lor minimă este cuprinsă între 12—15 cm. Fig. 53/2, 8, 9, 11, 14, 16—21, 23—25, 28, 30, 39—41, 43—48, 50; fig. 54/1, 3, 4, 16—20

Din a treia grupă fac parte piroanele mici cu floare; lungimea maximă a lor este 10 cm. Fig. 53/20, 22, 24, 26—27, 32, 34—37, 42, 45, 49; fig. 54/2, 4, 5, 7, 9—11, 13—15, 17—19

În cea de a patra grupă intră piroane mici al căror „cap” este realizat prin refularea barei inițiale în două părți. Lungimea lor medie este 16 cm. Fig. 54/25, 27, 30, 33

Desigur împărțirea în aceste patru grupe a fost făcută doar pentru o mai bună categorisire a pieselor; ea nu are pretenția de a fi definitivă.

Tot între piesele de fier servind la construcții am mai aminti două scoabe:

1. Piesă cu lungimea de 5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/32

2. Piesă cu $L=21$ cm. 1925. MIT. Fig. 53/33

III. OBIECTE ȘI USTENSILE DIN BRONZ, PLUMB, STICLĂ ȘI PIATRA

1. Plăcuță dreptunghiulară din bronz; dimensiuni $4,3 \times 2,8$ cm; probabil de la o lorică. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. Fig. 55/1

2. Tablă de bronz îndoită și grav deformată; probabil de la un recipient; dimensiuni: $9,3 \times 3 \times 0,1$ cm. 1950. Secțiunea B, în interior deasupra straturilor de arsură. MIT. IN. 6685. Fig. 55/2

3. Sîrmă din bronz; îndoită. $L=19,5$ cm; $d=0,3$ cm. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN. 6696. Fig. 55/3

4. Fragment dintr-o verigă. $d=2,6$ cm. $h=0,35$ cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6702. Fig. 55/4

5. Piesă de la o broască de ușă sau lacăt. $L=5,5$ cm; $l=1,6$ cm. Partea lată are 9 găuri circulare, așezate simetric pe două rînduri (cîte patru pe fiecare rînd). 1950. Secțiunea B, lîngă zidul interior; adîncimea 1,10 m. MIT. IN. 6639. Fig. 55/5

6. Țeavă din plumb de la conducta de apă a băii. $L=72$ cm; $d=9$ cm; grosimea $=1,2$ cm. 1925. 1925. Baia castrului. MIT. Fig. 57/1—2. B 154

7. Bucată de plumb topită. 1925. B 290. MIT.

8. Bucată de plumb topită. 1925. B 289. MIT.

9. Buză de la un vas mic de sticlă din pastă verzuie. $d_g=7$ cm. 1950. MIT. Fig. 56/1

10. Fragment din peretele unui vas de sticlă din pastă mată de culoare argintie; decor din linii paralele incizate. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6674. Fig. 56/2

11. Fragment din peretele unui vas de sticlă, din pastă verzuie-albă. 1950. MIT.

12. Fragment dintr-o placă de sticlă din pastă verzuie. 1950. Secțiunea F. MIT.

13. Mărgică din pastă sticloasă, mată, albăstrie; fragment reprezentînd jumătate din piesă. $d=1,8$ cm; $h=1,8$ cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6664. Fig. 56/3

14. Rîșniță (catillus); fragment reprezentînd jumătate din piesă. $d=40$ cm; $h=10$ cm. 1925. MIT. Fig. 51/10

15. Fragment dintr-un monument sculptural. Piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 51/9

În MIT se mai află, fără nici o indicație topografică, o mare cantitate de bucăți de perete (tencuială) provenind probabil de la baia castrului de la Brețcu. Multe din bucățile de perete poartă pe fondul alb-roșcat urme de vopsea colorată, sub formă de linii albastre sau brun-roșcate.

Tot între materialele de la Brețcu (secțiunea G) avem cîteva bucățele de cărbune provenind de la lemn de brad și 72 boabe de griu (triticum cariopse) carbonizate (determinările au fost efectuate de dr. Iustinian Petrescu de la Catedra de Geologie).

NICOLAE GUDEA

ANEXE

I. Lista fortificațiilor din sistemul defensiv al Daciei romane

A. Limesul. Apărarea Daciei de SV

Sectorul I

1. Bulci
2. Aradul Nou
3. Sînicolaul Mare
4. Cenad
5. Szeged (Partiscum)

Sectorul II

Sectorul III

6. Banatska Palanka
7. Duplijaja
8. Grebenac
9. Vărădia (Arcidava)
10. Vrșac
11. Surduc (Centum Putei)
12. Berzovia (Bersobis)
13. Fîrlug (Aizizis)
- 13a Valea Boului (Caput Bubali)

Sectorul IV

14. Orșova (Dierna)
15. Mehadia (Praetorium)
16. Teregovă
17. Jupa (Tibiscum)
18. Zăvoi (Agnaviae)
- 18a Voislova

B. Sectorul platoului transilvan

Sectorul V

19. Vețel (Micia)
20. Abrud
21. Bologa (Resculum)
22. Buciumi
23. Românaș (Largiana)
24. Romita (Certie)
25. Moigrad-Citera (Porolissum)
26. Moigrad-Pomet (Porolissum)
- 26a Brebi 1
- 26b Brebi 2

Sectorul VI

27. Tihău
28. Cășeu (Samum)
29. Ilișua
30. Lăvezile
31. Orheiul Bistriței

Sectorul VII

32. Brîncovenеști
33. Călugăreni
34. Sărășeni
35. Inlăceni
36. Odorheiul Secuiesc
- 36a Băile Homorod
- 36b Băile Homorod
37. Păuleni
38. Olteni

Sectorul VIII

39. Brețcu (Angustia)
40. Boroșneu Mare
41. Comalău
42. Rîșnov (Cumidava)
43. Hoghiz
44. Cincșor
45. Feldioara
46. Boița

C. Apărarea cîmpiei dinspre E

Sectorul IX

47. Drajna de Sus
48. Mălaiești
49. Pietroasele
50. Tîrșor
- 50a Filipeștii de Pădure
- 50b Gherghița
- 50c Răzvanu
- 50d Rădulești
- 50e Ciolanu
- 50f Năieni

Sectorul X

51. Flămînda
- 51a Valea Totiței
52. Putineiu
53. Băneasa 1
54. Băneasa 2
55. Roșiori de Vede
- 55a Valea Urluii
56. Gresia
57. Ghioca
58. Urluieni 1
59. Urluieni 2
60. Filfani-Izboești
61. Săpata de Jos 1
62. Săpata de Jos 2
63. Albota

- 64. Purcăreni
- 64a Voinești
- 65. Cîmpulung Muscel 1
- 65a Cîmpulung Muscel 2
- 65b Rucăr

Sectorul XI

- 66. Islaz-Racovița
- 66a Islaz-Verdea
- 67. Tia Mare
- 68. Slăveni
- 68a Reșca (Romula)
- 69. Enoșești (Acidava)
- 70. Momeștești (Rusidava)
- 71. Ionești Govorii
- 72. Stolniceni (Buridava)
- 73. Sîmbotin (Castra Traiana)
- 74. Jiblea
- 75. Rădăcinești
- 76. Bivolari (Arutela)
- 77. Perişani-Pripoarele
- 78. Copăceni
- 79. Titești
- 80. Racovița (Praetorium)
- 81. Ciîneni (Pons Vetus)
- 82. Rîul Vadului

Sectorul XII

- 83. Lișteava
- 83a Căciulătești

- 83b Castranova
- 84. Craiova-Mofleni
- 84a Răcari
- 84b Butoiești
- 85. Cătunele
- 85a Pinoasa
- 85b Virțu
- 85c Glodeni
- 85d Săcelu
- 86. Bumbestei
- 86a Vîrtop
- 86b Porcești

D. Dispozitivul central de apărare

- 87. Alba Iulia (Apulum)
- 87a Ighiu
- 88. Turda (Potaissa)

C. Linia intermediară de castre

- 89. Cigmău
- 90. Gilău
- 91. Sutor (Optatiana)
- 92. Gherla
- 93. Cristești
- 94. Sighișoara
- 95. Orăștioara de Sus
- 96. Războieni

II. *Diploma militară* eliberată la 14 iunie 92 unui marinar din flota dunăreană (Classis Flavia Moesica). A fost descoperită prin anul 1547 la Brețcu. Textul și informațiile despre diplomă se cunosc azi numai dintr-o scrisoare trimisă lui Johannes Honterus de chiriarhul Antonius Verancius la 15 decembrie 1547 (cf. *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii*, 1600, p. 628) și după copia primită de Bongarsius din partea unui medic brașovean P. Kertz (manuscris aflat la Berna). Textul a fost luat din aceste izvoare și reprodus în repertoriile de diplome militare romane: Neugebauer, *Dacien*, 1851, p. 296; *CIL*, III, p. 858 (cf. p. 1966); *CIL*, XVI, 37; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975, nr. XXV (cu toate detaliile și bibliografia).

Tăblița I — fața internă —

IMP(erator) CAESAR DIVI VESPASIANI F(ilius) DOMITIANUS
 AVGUSTVS GERMANICVS PONTIFEX MAXIMVS
 TRIBVNIC(ia) POTESTAT(e) XI IMPERATOR XXI
 CENSOR PERPETVVS CONSVL XVI P(ater) P(atriciae)
 5 IIS QVI MILITANT IN CLASSE FLAVIA MOESICA
 QVAE EST SVB SEX(to) OCTAVIO FRONTONE
 QVI SENA VICENA PLVRAE STIPENDIA MERERVNT
 ITEM DIMISSIS HONESTA MISSIONE QVORUM
 NOMINA SVBSRIPTA SVNT IPSIS LIBERIS
 10 POSTERISQVE EORVM CIVITATEM DEDIT ET
 CONVIVM CVM VXORIBVS QVAS TVNC HABVISSENT
 CVM EST CIVITATIS IIS DATA AVT SI COELIBES
 ESSENT CVM IIS QVA POSTEA DVXISSENT
 DVNTAXAT SINGVLI SINGVLAS

Tăblița II — fața internă —

[A(nte)] D(iem) XVIII K(alendas) IVLIAS
 [Ti(berio) Ivlio] CELSO POLEM(a)E[a]NO
 [L(ucio) Stretin] IO AVITO CO(n)S(ulibus)
 [descriptu] M ET RECOGNITVM
 [ex tabula] AENEA QV[ae fixa est Romae]
 [in muro post templum dixi Aug(usu) ad Minervam]

Tăblița II — fața externă —

A LAPPI
 C IVLLI
 M CALLI
 GN MATICI
 Q ORFICI
 L PVLLI
 L BVLLI

Traducere: Împăratul Caesar, fiul preafericitului Vespasianus, Domitianus Augustus, biruitorul Germanilor, mare preot, în al XI-lea an al puterii de tribun, aclamat imperator a XXI-oară, censor pe viață, consul a XVI-a oară, părinte al patriei, celor care au servit în flota Flavia Moesica comandată de Sextus Octavius Fronto, și care au îndeplinit 26 de ani sau mai mult de serviciu militar și au fost eliberați cu cinste și ale căror nume sînt scrise mai jos, lor, copiilor și urmașilor lor, le-a dat cetățenia romană și dreptul de căsătorie legitimă cu soțiile pe care le-au avut atunci cînd li s-a dat cetățenia (romană) sau pe cele care le vor fi luat după aceea, dar numai pentru cîte una fiecăruia.

La 14 iunie sub consulatul lui Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus și Lucius Stertinius Avitus (anul 92). Acest act este copia controlată după tabla de bronz pusă la Roma pe zidul dinapoia templului preafericitului Augustus, lîngă templul Minervei.

Martori (ștampila în ceară a): A. Lappius, C. Iulius, M. Callius, Gn. Maticius, Q. Orficius, L. Pullus, L. Bullus.

Comentariu: din textul diplomei este cunoscută numai fața internă a tăbliței I (întus) care are un text mult mai prescurtat de obicei în raport cu textul din partea exterioară (pierzut). Acesta din urmă conținea de fapt lista unităților militare la care se referea diploma. De remarcat forma „duntaxat” în loc de „dumtaxat”. Diploma a fost dată unui marinăr din flotă, iar prezența ei la Brețcu poate fi interpretată în sensul că veteranul sau vre-un urmaș al lui a fost colonizat sau s-a stabilit de bună voie în Dacia. Numele veteranului a rămas necunoscut. Data diplomei pare a sugera pe de-o parte o prezență timpurie a veteranului în Dacia, iar pe de altă parte ne arată și proveniența coloniștilor din diferitele părți ale provinciei.

III. Șantierul arheologic Sf. Gheorghe—Brețcu 1950. (27.VI.—22.VII.1950). *Jurnal de săpături*

25.VI.1950 — M. Macrea, responsabilul șantierului, pleacă din Cluj la Sf. Gheorghe unde ajunge în aceeași zi seara.

26.VI.1950. La Sf. Gheorghe împreună cu Székely Zoltán (directorul Muzeului) luăm contact cu autoritățile locale: secretarul județean al P.C.R., Sfatul Popular Județean, secretarul județean al Sindicatelor. Se fac unele cumpărături de alimente, rechizite. Se iau informații din O. Balász, I. Paulovics, Em. Panaitescu despre castrul de la Brețcu și regiunea Brețcu.

27.VII.1950. Plecăm la Brețcu. Ne ocupăm de încartuire; luăm contact cu autoritățile locale. Facem o recunoaștere la castru, care se află aproape de sat la locul numit Veneturné var. Impresionează prin faptul că se detașează foarte pronunțat de restul teritoriului; valul e înalt și detașat mai ales în colțul de SV și pe latura de V. Aici, pe lîngă val, pe locul pe unde ar veni șanțul (de apărare) merge un drum de care. Urmează o limbă de pămînt

mai înaltă și paralelă cu șanțul, apoi un nou șanț paralel cu primul. Acest al doilea șanț reprezintă un fir de scurgere al apelor, care începe mult mai sus de castru, pe culmile dealurilor care se întind la Nord. Acest ultim șanț nu are nimic de a face cu castrul. Spre E iarăși merge un drum de care probabil tot pe locul șanțului castrului. În schimb pe laturile de V și E nu se vede nici o urmă de șanț. Cu toate acestea valul de pământ e destul de înalt și de pronunțat și pe aceste laturi. Astfel valul de pământ de pe latura de N este lat de 18 m și înalt de 2 m atît față de interiorul castrului, cît și față de terenul din afară. Pe latura de Est valul este larg tot de 18 m și înalt de 1,5—2 m față de interior. În schimb în afară drumul de care paralel cu șanțul și imediat lîngă acesta este cu 6 m mai jos decît partea de sus a valului. Aceasta este situația aproape de colțul de NE al castrului. Pe aceeași latură, aproape de colțul de SE, lățimea valului e numai de 15 m, înălțimea de 1,5 m față de interior și 3 m față de exterior și 3 m față de exterior. Pe latura de S, între poarta praetoria și colțul de SE, valul e lat de 15 m, și mai puțin înalt; 1 m față de interior, 2 m față de terenul din afară care coboară (în pantă) lin spre S, spre pîrîul Brețcului. Pe această latură între poartă și colțul de SV valul se lățește pînă la 18 m, înălțimea față de interior este de 1 m, față de exterior de 2 m și chiar mai mult în spre colț. Pe latura de V valul este foarte înalt și pronunțat. Astfel pe curtea dintre poartă și colțul de SV valul e lat de 21 m (pînă la drumul de care) și înalt de 2 m față de interior și 8 m față de (exterior) fundul drumului de care de la picioarele valului. Cam aceeași este situația și pe curtea dintre poartă și colțul de NV. În interiorul acestui patru-later terenul este bine nivelat, dar ușor înclinat spre S. În orice caz jumătatea dinspre Nord a acestui patru-later este mai ridicat, adică tocmai acea parte care ar corespunde pretoriului și rețenturei.

Urmele săpăturii executate în 1925 de prof. Em. Panaitescu sînt vizibile, întrucît nimic nu a fost acoperit. Din această [cauză], pe bună dreptate Paulovics îi face critică afirmînd că sau trebuia astupat cu pământ sau ruinele trebuiau conservate. Dar, exagerează cînd afirmă că totul a fost nimicit și că țărani ar fi scos peste tot pietrele din ziduri pînă la temelie. De pildă la poarta decumana se văd destul de bine zidurile celor două laturi patru-later, tot așa se recunoaște forma bastioanelor rotunde din colțurile de NV și SE. În genere însă ruinele fac o impresie sălbatică datorită faptului că pe ele au crescut buruieni, iar în șanțuri (fostele secțiuni de cercetare) tufe și chiar copaci (arbuști). După cît se pare însă nimeni nu a cărat piatră din ruine. Distrugerile sînt urmarea ploilor și înghețurilor.

Castrul este situat pe o terasă care se ridică imediat deasupra luncii pîrîului Brețcului, spre N de șoseaua care duce în pasul Oituzului. Terasa e legată de dealul „Csere”, de unde coboară, pe direcția N—S, mai multe fire de apă spre lunca pîrîului Brețcu. Spre E valea largă se strîmtează și începe pasul Oituzului. Castrul se găsește chiar în față și are în spate, spre V, o cîmpie largă care se întinde spre satul Lemnia și mai departe. Spre V de castru la cca 100 m în dreptul porții principalei sinistra se află ruinele dezgropate și căzute în paragină ale unei construcții cu mai multe încăperi care a fost săpată în 1925 de prof. Panaitescu. Ea e situată pe un loc mai ridicat, pe marginea unei terase flancate (mărginită) spre E de o rîpă sau un fir de apă care coboară de pe înălțimea de la Nord. Mai spre E se întinde o terasă mai mare care continuă în lunca largă a pîrîului Negru (Fekete ügy), un afluent pe stînga al Oltului. Locul acesta poartă numele de „Farkes-vár”. Pe o mare suprafață, aproximativ 1/2 km (la) V de amintita construcție, se văd slabe urme de ceramică și cărămizi. Aici era fără îndoială mica așezare civilă, canabaele dezvoltate în apropierea castrului. Așezarea civilă acoperind o suprafață de aproximativ 2—3 km nu era prea întinsă și nu pare să fi avut construcții prea impozante. Probabil erau mai mult case din lut și din lemn. În ceea ce privește construcția de la V de castru după așezarea ei, ca și după plan, pare să fie mai degrabă o baie, cum afirmă prof. Em. Panaitescu, decît o vilă, cum opinează fără nici un motiv Paulovics. În afară de cunoscuta conductă de plumb, țărani care au lucrat acolo în (anul) 1925 afirmă că încăperile erau pardosite cu cărămizi mari de 60 cm o latură, deci sexipedale, așa cum se obișnuiește la băi. Dealtfel și noi am putut constata printre ruinele bucăți mari de cocciopesto, atît de obișnuite la *balnea*.

Față de constatările la fața locului și ținînd seama de cele publicate în legătură cu rezultatele săpăturilor din 1925, ne propunem să verificăm rezultatele obținute atunci, a le întregi prin noi constatări și a face posibilă valorificarea materialului rezultat din săpăturile anterioare, care se află în Muzeul din Cluj. În primul rînd ne propunem a verifica sistemul de apărare al castrului, adică incinta fortificată cu lucrările exterioare. Deasemenea ne pro-

punem să verificăm forma unui bastion de colț și (planul) a unei porți. O problemă care va trebui lămurită este aceea a zidului dublu care pornește de la bastionul din colțul de NV, spre S după cum rezultă din plan și a vedea în continuare dacă un asemenea zid nu se poate constata și pe celelalte curține (laturi). În interior va fi greu de făcut cercetări din cauza culturilor foarte variate (cartofi, orz, mazărice, iarbă, fasole, trifoi) și în loturi mici. Cu prilejul săpăturilor din anul 1925 s-au trasat două șanțuri în diagonală unind cele patru colțuri, fără să fi dat peste pretorii sau alte construcții de piatră. Totuși într-un singur loc s-a semnalat un fragment de zid care nu a fost urmărit mai departe. Cu toate acestea sîntem de părerea lui Paulovics că în interior nici nu e de așteptat să se afle construcții de piatră, cele mai multe construcții fiind de lemn și mai ales în apropiere de zidul de incintă. Pe teren se vede că jumătatea de Nord a castrului este mai ridicată, decît praetentura. Ar fi putut deci să existe construcții de piatră în jumătatea de N. Nivelarea terenului se datorește faptului că pămîntul este cultivat.

29.VI.1950. Fiind sărbătoare religioasă nu aflăm muncitori. Vizităm castrul, cu planul în mînă, ne orientăm bine în teren și fixăm punctele care vor fi cercetate.

30.VI.1950. Începem un șanț perpendicular pe latura de S a castrului, la cca 36 m de-păr-tare de cur-tina de V. Lărgimea secțiunii A e de 80 cm. Stratul de humus recent este relativ subțire. Se lucrează numai cu doi băieți.

1.VII.1950. Se continuă săparea secțiunii, care se prelungește pe toată lățimea valului de pămînt, atît în exterior cît și în interior pînă la semănături. Se dă peste zidul de incintă care este construit din piatră de carieră, locală, nu prea rezistentă. Astfel de piatră se exploatează astăzi în cariera de la poalele dealului numit Cetatea Ferii (Leány Vár) prin urmare foarte aproape de locul castrului. Sînt bucăți (de piatră) sparte neregulat, de mă-rime potrivită; blocuri mai mari nu sînt. Fața externă a zidului este mai regulată, în timp ce fața internă este destul de neregulată. Înseamnă că valul de pămînt din interior era deja ridicat cînd s-a construit zidul de incintă. Atît în secțiunea A₁ (din interior) cît și în secțiunea A₂ (din afară) s-au găsit foarte puține fragmente de țigle, cu totul neînsemnate. Nici alte obiecte sau produse nu s-au aflat. Numai la capătul secțiunii A₁ începînd de pe la 1,5 m adîncime de la suprafața exterioară s-a dat peste un pămînt mai negru, plin cu urme de lemn ars, s-au aflat și cîteva fragmente de vase romane, de culoare roșie sau sură. Valul de pămînt este destul de uniform, format din lut de culoare închisă. Pietre din zid au fost aflate atît în secțiunea A₂ cît și în A₁, la o oarecare depăr-tare de zidul de incintă.

Luni 3 iulie 1950. Se continuă și se termină secțiunea A. Lungimea totală a secțiunii e de 22 m (19 m). Rezultatele obținute sînt următoarele: Zidul de incintă e construit din piatră de carieră, scoasă din dealurile din apropiere. E o piatră nisipoasă, puțin rezistentă, care se sfărîmă ușor. Grosimea zidului este de 1 m. Fața externă e mai regulată, pe cînd fața internă e mai neregulată. Zidul e construit cu mortar, de nu prea bună calitate. El se înfige cu fundamentul în pămîntul virgin pe o adîncime de cca 70 cm. Această parte a zidului, adică fundamentul, e mai lată cu 20 cm decît partea superioară, în afară zidul prezentînd o ieșitură, adică un soclu de 20 cm lățime. Înălțimea totală a zidului este în starea actuală de 1,65 m. Înălțimea păstrată deasupra soclului, deci fără fundament, este de 1 m.

Valul de pămînt: În interior în spatele zidului, se află valul de pămînt compus din pămînt de culoare brună-cenușie destul de uniformă. Înălțimea valului de pămînt este de 1,60 m, deasupra humusului antic. Lățimea lui, socotită de la fața interioară a zidului de incintă pînă la mijlocul șanțului este de 6,75 m. Deasupra valului, în linie dreaptă pe o lungime de 2,90 m se află un strat orizontal de pietriș, gros de 10 cm. De la zidul de incintă spre interior la cca 4 m se află urmele unui alt zid aproape cu totul distrus, care merge paralel cu zidul de incintă. Acesta e înfipit în valul de pămînt baza lui neajungînd la pămîntul virgin, ci rămînînd cu 0,50 m deasupra liniei bermei. Dărîmăturile din acest zid au căzut spre interior și se văd bine în secțiune.

Șanțul interior: La capătul (marginea) valului interior se află o adîncitură în formă de șanț, lat de cca 0,95 m, adînc de cca 0,50 m. Acest șanț atinge pămîntul virgin sau mai bine zis, humusul antic. Cu timpul el s-a umplut cu pămînt negru, în care s-au aflat fragmente de vase romane destul de numeroase, precum și cărbune de la zidul al doilea. Spre interior se distinge deasupra pămîntului din val un strat subțire, care se vede pe o

lungime de 1 m compus din pământ cu pietriș, poate și cărămidă pisată, de culoare roșu-brun. Urmele lui se cunosc și mai jos de-a-lungul șanțului. Deasupra acestui strat urmează pământ de culoare mai închisă, cu pietricele și slabe urme de cărbune. Acest strat ar reprezenta poate padimentul din spatele zidului de susținere a valului, poate padimentul vreunei barăci lipite de zid și de val. Urmele lui s-au scurs cu timpul în șanț. Mai sus urmează stratul de dărîmături ale zidului interior. Rostul șanțului interior era probabil de a colecta apele de ploaie, în această parte mai joasă a castrului și de a conduce apa fie prin poartă praetoria fie pe la colțul de SE, cu toate că un canal de scurgere nu a fost constatat nici în cursul săpăturilor din 1925. Concluzia care se impune este că al doilea zid este ulterior construirii castrului de piatră de vreme ce el se ridică pe vechiul val care inițial era mai prelung, în pantă ușoară pînă la șanțul interior. Cînd s-a construit al doilea zid, linia valului de pământ s-a întrerupt și în spatele acestui zid, spre interior, s-a produs o nivelare, constatată nu pe humusul antic, ci pe valul de pământ care rămîne la bază.

În exterior nu s-a putut constata existența șanțului obișnuit la castrul roman. În locul lui a existat un drum, marcat printr-un strat de prundiș de râu, adus, gros de 15 m și lat de cca 9 m. Acest drum este la nivelul soclului zidului de incintă. Dacă scădem lățimea bermei, socotită la 2 m, urmează ca drumul care mergea prin fața porții era de 7 m. El era foarte ușor înclinat spre S. Lipsa șanțului se explică poate prin faptul că pe această latură, cea principală în fața castrului, se întinde o terasă mică, lată de 30—40 m, după care urmează o cădere bruscă a terenului la lunca joasă a pîrîului Brețcului, care astăzi curge mult mai spre S, la cca 300 m, aproape de drumul actual de țară care duce în Pasul Oituzului. Se poate presupune că în epoca romană pîrîul Brețcului curgea mult mai aproape de castru ceea ce i-ar fi scutit pe romani să mai sape un șanț artificial pe această latură. Apărarea putea fi asigurată de albia pîrîului Brețcu. *N.B.* În toată secțiunea nu s-au aflat decît cîteva fragmente mici de țigle.

Marți, 4 iulie 1950. Se termină secțiunea A. Se începe săparea secțiunii B, pe latura de V a castrului, aproape de colțul de NV, perpendicular pe valul de incintă, într-un loc unde valul de pământ este foarte înalt, deci bine păstrat. Se începe această secțiune pe o lungime de 18 m, cu o lățime de 0,80 m. Se ajunge la zidul de incintă nu prea bine păstrat. Se dă peste el la o adîncime de peste 1 m de la suprafața actuală. De la început ies numeroase fragmente de țiglă, mai ales pe panta interioară a valului. Dar și în afară se găsesc fragmente de țigle precum și o cărămidă întreagă avînd dimensiunile $40 \times 26 \times 7$ cm. Cătreierînd castrul în exterior se află două țigle cu ștampilele: 1. COHHIS (foarte ștearsă) și ... RAC (cu litere foarte distincte).

Miercuri 5 iulie 1950. Se continuă săparea secțiunii B. Se începe săparea unor mici secțiuni pe laturile de N și E, față în față cu secțiunile A și B, pentru a putea măsura cît mai precis lungimea și lățimea castrului. După aflarea feței externe a zidului de incintă se obțin următoarele măsuri: lățimea (de la secțiunea B la D) 142 m și lungimea (de la secțiunea A la C) 179 m. Grosimea zidului de incintă în secțiunea C este de 1,10 m și aceeași în secțiunea D. Obiecte mărunte în secțiunea D nu ies de loc. În secțiunea C cîteva fragmente de ceramică.

Joi 6 iulie 1950. Se continuă săparea secțiunii B. Rezultatele se văd pe profil. Grosimea zidului exterior este de 1,20 m. Fața externă e destul de regulată. Baza zidului este înfiptă vreo 40 cm în pământ (virgin). Fundamentul e mai lat decît partea superioară a zidului cu 20 cm = soclul. Linia bermei se află cam la nivelul acestui soclu. Berma e marcată de un strat de mortar, deus chiar cu ocazia construirii zidului de incintă sau a tencuirii lui. Lățimea bermei: 1,70 m (stratul de mortar) — 2,10 m (începe panta șanțului). Șanțul se profilează destul de clar. Mijlocul lui se află la distanța de 5,30 m de zidul de incintă. Dărîmăturile sînt numeroase. Pe linia bermei se vede un strat de pământ cu cărbune și pietriș de vreo 30 cm, deus pe încetul. Pe urmă vin numeroase fragmente de țiglă și abia după aceea încep dărîmăturile din zid, pietre mari cu mortar. În șanț este mai întîi o depunere lentă de pământ mai negru, apoi pietriș mai mărunț de apă desigur adus. Poate și pe bermă va fi fost astfel de pietriș dar el s-a scurs jos în șanț. Urmează apoi dărîmăturile printre care s-au aflat și trei blocuri mari de piatră, paralelipedice, lucrate numai cu dalta, de mărimea $1,35 \times 55 \times 35$ cm. Ce rost aveau în zidul castrului aceste blocuri, de unde sigur că au căzut, nu se poate ști. Au mai fost aflate și trei blocuri de piatră mai mici de asemenea lucrate cu dalta de formă prismatică cu un ciubuc pe una din laturi în partea de sus.

Pare că sînt chei de boltă sau material folosit la construirea unei bolte. Dincolo de șanț urmează o adîncitură actuală formată de un drum de care.

Valul de pămînt dintre cele două valuri (citește ziduri) este destul de omogen. Se recunoaște jos linia de despărțire între pămîntul virgin și pămîntul adus. Totuși în pămîntul valului se recunosc dungi de culoare discret roșiatică (oxid de fier) precum și straturi mai deschis, înclinate, oblice. Sus, stratul de nisip orizontal ar reprezenta nivelul original al drumului de rond. Deasupra pămîntul nu mai e așa de curat el conținînd pietre și fragmente de cărămidă sau țiglă.

Zidul interior are grosimea de 1 m și se adîncește ca și zidul extern. Depărtarea între cele două ziduri este de 4 m.

Stratul roșu se întinde de la fața externă a zidului spre interior pe o distanță de 1,60 m. Urme se văd și mai spre E pînă la șanțul interior. Acest strat roșu este alcătuit din pămînt în care s-a pisat cărămidă. Nivelul stratului corespunde cu linia care desparte partea superioară a zidului de piatră de fundamentul acestui zid, de unde mai sus fața zidului începe să fie mai regulată. Stratul roșu pare că se băga chiar în zid, impresie produsă pe urma faptului că zidul sub presiunea valului s-a aplecat și s-a deplasat puțin spre interiorul castrului. Deasupra stratului roșu urmează cărbune și pămînt mai înegrit, cenușiu; apoi pămînt depus (șanțul umplut?) cu pietre mici, bucăți de țigle și cărbune. La nivelul superior al acestui strat urmează iarăși cărbune de lemn mai abundent. Grosimea totală a acestui strat e de 45 cm lîngă zid, iar aproape de șanț el se subțiază și se pierde în ic.

Explicația: stratul roșu constituie padimentul în chip de cociopesto al unei încăperi lipite pe zidul interior. După ce castrul a fost părăsit pe acest padiment s-a depus pămînt și pereții, ca și acoperișul de lemn al construcției au ars. Abia după aceea a început prăbușirea lentă a zidului interior. Bănuim că e vorba de un atelier, căci pe stratul roșu s-au găsit mici fragmente de lame din bronz. Atelierul era lipit de zidul de piatră dar avea probabil pereții laterali din lemn sau lut și sigur avea acoperiș. Spre E el putea fi deschis sau închis cu uși simple de scîndură.

Șanțul interior începe îndată după stratul roșu. El se profilează destul de clar în secțiune și pe profilul amănunțit întocmit de Kurt Horedt. Dărîmăturile continuă și spre E de șanț. Nu știm dacă urma via sagularis, întrucît n-au putut extinde secțiunea mai departe din cauza culturilor.

Vineri 7 iulie 1950. Se termină și se ajustează secțiunea B. Începe degajarea bastionului din colțul de NE al castrului, care în 1925 a fost săpat numai parțial: șanțul pare adînc pe laturile externe ale bastionului circular. Se constată că e bine păstrat și poate fi dezvelit în întregime.

Sîmbătă 8 iulie 1950. Se continuă sistematic dezgroparea bastionului circular din colțul de NE. Pe partea de SV sub linia soclului (ieșitura zidului care marchează începutul fundamentului) se găsesc fragmentele unui vas halstattian lustruit în afară în culoare neagră și ornamentat cu caneluri paralele.

Se lucrează și la dezvelirea colțurilor bastioanelor de la poarta de N pentru a i se putea lua dimensiunile. Linia zidurilor e clar vizibilă, cu toate că pe ziduri au crescut iarbă și bălării. Tov. Székely Zoltán este trimis pentru recunoașteri la Sf. Gheorghe și Bedeháza (8—9 iulie).

Duminică 9 iulie 1950. Se cercetează încă odată Cetatea Fetii (Leány vár). Vezi jurnalul de cercetări, planul și profilul întocmite.

Luni 10 iulie 1950. Se continuă dezgroparea bastionului de NE. Se concentrează aici toți muncitorii. Bastionul are formă circulară atît în exterior cît și în interior. Curbura exterioară a bastionului constituie în același timp și curbura externă a zidului de incintă. De altfel zidul de incintă se îmbină organic cu zidul bastionului. Zidul bastionului e păstrat pînă la înălțimea de 1,20—2 m. Cel mai înalt e în partea de V, unde zidul bastionului se îmbină cu cortina de N. Fundamentul bastionului se adîncește 70 cm în pămînt. Pe latura de E și de V zidul bastionului era îmbrăcat pînă la o anumită înălțime de valul de pămînt, pînă la capetele celor două ziduri interioare, de pe laturile de E și N. Numai între aceste două ziduri pe o lungime de 5,20 m (în arc) zidul bastionului era liber deasupra celor 70 cm de fundament. Pe această porțiune, la 70 cm de la bază se profilează o retragere (soclu) a zidului de 10—15 cm. Acesta e nivelul antic în fața bastionului, spre interiorul castrului. Aici fața zidului este mai regulată, decît pe cele două laturi, îmbrăcate în valul de pămînt. Cele două ziduri interioare care se lipeau de zidul bastionului au fost

tăiate cu prilejul executării unui șanț exterior în jurul zidului acestui bastion, dar ele se recunosc în secțiune. Grosimea zidului variază între 1,10—1,20 m, dar el se îngroașe până la 2,70 m acolo unde zidul bastionului se îmbină cu zidul de incintă, apoi iarăși se subțiază până la 1,80 m. Diametrul interior al bastionului este de 5 m. În interior bastionul era umplut cel puțin până la un nivel care corespunde cu + 30 cm deasupra nivelului antic din afară. Dar întrucât nu se vede nici o urmă de intrare, cu toate că zidul e păstrat cca 20—30 cm deasupra acestui nivel, turnul putea fi umplut chiar și mai sus. Pământul de umplutură din interiorul turnului e întrucâtva asemănător celui din val, dar mai puțin omogen, el conținând și pietre, precum și numeroase fragmente ceramice romane și de factură dacică, care au ajuns aici odată cu pământul de umplutură.

Marți 11 iulie 1950. Se termină curățirea bastionului NE. Se termină lucrările la bastionul de V al porții de N. Se precizează dimensiunile și se constată că latura de V care încheia bastionul nu se îmbină cu zidul de incintă. Tot aici se constată „zidul al doilea” care se leagă de colțul bastionului (porții). El a fost în parte distrus de săpăturile din 1925 totuși i se poate trasa poziția pe plan. Tov. K. Horedt și Székely Z. încep lucrările la „Cetatea lui Ciuchian” de la Lemnia.

Miercuri 12 iulie 1950. Se începe secțiunea E pe latura de E între poarta de E și colțuri de SE. Deasemenea se începe o secțiune H în interiorul castrului în retentura pe direcția N—S, lungă de 10,80 m. Se dă peste un zid de piatră, gros de 0,70 m care mergea în direcția E—V.

Joi 13 iulie 1950. Se încheie lucrările la „Cetatea” de la Lemnia care e o așezare întărită din epoca bronzului. Planul este ovoidal și așezarea e fortificată cu un zid, de pietre nelegate între ele, lat la bază de 4 m. Aici s-au găsit cioburi de vase ornamentate cu dinți de lup, alveole sau linii în zig-zag care datează întreaga fortificație. Pe latura de N este și un șanț cu val de pământ.

Se termină secțiunea E. Grosimea zidului de incintă este de 1 m. Fundamentul are însă grosimea de 1,10 m. Berma nu se recunoaște bine, dar ea are lățimea de aproximativ 2 m, de unde începe panta șanțului. Șanțul e bine conturat și el se termină acolo unde începe drumul actual de care. Pe bermă am aflat fragmente de ceramică de factură dacică. Valul în interior nu prezintă nimic deosebit. Zidul al doilea din interior, e rău păstrat, totuși locul zidului se recunoaște destul de bine în ambii pereți ai secțiunii. Lățimea lui e de cca 1 m. Depărtarea între cele două ziduri e de 6 m. Aproape sub fundamentul zidului din interior, care e înfipt în val au fost aflate în pământul de umplutură fragmente dintr-un vas de factură dacică. Alte fragmente de vase se văd în valul de pământ din pereții secțiunii. Se pare că a existat și pe această latură un șanț în interior dar nu e prea bine sesizabil. În interior s-a găsit zgură de fier.

Vineri 14 iulie 1950. Se începe secțiunea F pe latura de N, între bastionul din colțul de NE și poarta decumana. Se începe dezgroparea porții de V.

Sîmbătă 15 iulie 1950. Continuă dezgroparea porții de V și anume numai la bastionul de S.

Se termină secțiunea F. Grosimea zidului exterior este de 1,20 m și este sensibil înclinat spre S, adică spre interiorul castrului. Soclul este lat de 20 cm. Berma este egală cu 1,30 m. Șanțul exterior există. El n-a fost săpat în întregime numai panta dinspre incintă, din cauza culturilor.

Al doilea zid e destul de bine păstrat. Grosimea lui e abia 80—90 cm. Baza lui stă pe solul virgin. Distanța între cele două ziduri este de 6 m. Spre interior un strat gros de pietriș de 10—15 cm lățime, lung de 3,30 m indică via sagularis, pornind chiar de lângă zidul al doilea. Același strat (?), de pietriș, cel mai subțire de cca 5 cm, se constată și la N de zidul al doilea. Explicația: inițial via sagularis era mai lungă, iar valul cobora în pantă mai lungă. Când s-a construit zidul al doilea via sagularis a fost scurtată, valul de pământ a fost scurtat și între ziduri valul a fost completat prin umplere.

Duminică 16 iulie 1950. Asistăm la o adunare populară în localul școlii, iar tov. Z. Székely ia cuvîntul în limba maghiară explicînd țăranilor adevărul despre cetatea „Vene-turne”, explică rostul cercetărilor arheologice combătînd superstițiile și arată avantajile muncii în colectiv. O parte a colectivului pleacă la Mărtinuș pentru a verifica informația privitoare la descoperirea unor fragmente de chiupuri dacice, aflătoare în Muzeul Sf. Gheorghe. Nimeni nu cunoaște această descoperire, nici chiar locuitorul în intravilanul căruia s-ar fi aflat vasele

în 1914. Probabil în inventarul Muzeului Secuiesc s-a făcut o confuzie cu Firtos Mărtinuş din jud. Odorhei.

Luni 17 iulie 1950. Se continuă dezgroparea porţii de V. Partea dezgropată se vede pe planul de detaliu. Pragul de piatră din interiorul porţii arată nivelul antic al acestei porţi. Nici în 1925 nu s-a dezvelit bastionul de N.

Marţi 18 iulie 1950. Se începe dezgroparea porţii de S. Lărgimea porţii nu se poate stabili decât cu oarecare aproximaţie din cauză că zidurile dinspre interior sînt foarte distruse de pe urma săpăturilor din 1925. Se dezgropă bastionul de V care nu a fost atins în 1925. Dimensiunile sînt arătate pe planul de detaliu. În interior era umplut cu pămînt. Pragul s-a putut stabili numai cu aproximaţie întrucît tot interiorul acestei porţi a fost săpat în 1925 şi lăsat descoperit. Legătura cu zidul al doilea nu poate fi sesizată.

Se începe dezgroparea porţii de E. În 1925 s-a săpat numai deschiderea porţii. Se urmăreşte dezgroparea bastionului de N.

Se execută o secţiune G pe latura de V la 24 m de latura de S. Se caută numai faţa exterioară a zidului de incintă care se găseşte repede şi se constată că e foarte regulată. Se caută apoi zidul interior care e aproape cu totul distrus, totuşi în secţiune locul lui se poate recunoaşte. Distanţa între cele două ziduri e de 5 m. Zidul interior e înfipt în valul de pămînt. Spre interior s-au aflat cam la nivelul bazei zidului interior multe fragmente ceramice romane şi dacice, apoi fragmente de țigle, zgură de fier, şi un inel de bronz.

Se începe îngroparea secţiunilor C—D şi A.

Miercuri 19 iulie 1950. Se continuă dezgroparea porţii de E. Se procedează la săparea pe toate laturile şi în interior a bastionului de N care se arată a fi foarte bine păstrat în afară de peretele dinspre S (spre poartă).

Se începe secţiunea H în interiorul castrului, în partea corespunzătoare retenturei.

Joi 20 iulie 1950. Se termină dezgroparea porţii de Est. Dimensiunile se dau pe planul de detaliu. Bastionul e umplut în interior cu pămînt ca şi celelalte. Zidul al doilea e bine păstrat, spre bastion unde are liber, are un aspect foarte regulat. El se lipeşte de bastionul de poartă nu se îmbină.

Se prelungeşte secţiunea H în total e lungă de 52,80 m. Din loc în loc se găsesc pietre îngrămădite fără mortar între ele. Ele par să indice totuşi bazele pe care se ridicau pereţii de lemn şi de lut ai barăcilor care erau acoperite cu țigle, după cum dovedesc numeroasele fragmente aflate în această secţiune. Un perete al acestor barăci ar corespunde zidului de piatră, gros de 0,20 m din secţiunea J (vezi planul de detaliu). Fragmente de vase s-au aflat puţine amestecate cu fragmente de țigle. Țiglele apar la 15 cm sub nivelul actual şi ţin pînă la 30—40 cm adîncime unde începe pămîntul neumblat. Cărbune se găseşte puţin, imediat sub stratul de țigle şi numai din loc în loc. E greu de precizat de ce în locul unde ar trebui să fie pretoriul sînt numai urme de construcţii de lemn şi pămînt. Ce reprezintă zidul din secţiunea I căci el se află nu în mijlocul castrului ci pe laturi? Zidul e bine construit din aceeaşi piatră de carieră (ca şi zidul de incintă). Zidul continuă spre V dar nu-l putem urmări din cauză că intră într-un lan de cartofi. În orice caz acest zid marchează linia de fund a pretoriului. În spatele acestui zid pe o distanţă de 4—5 m nu se văd urme de țigle sau cărămidă. În schimb spre S sînt foarte numeroase fragmentele de țigle, iar în jumătatea dinspre V se vede un strat gros de tencuială, adică var, iar sub acestea pe pămîntul galben, strat puternic de cărbune.

Vineri 21 iulie 1950. Se procedează la astupare: poarta de V, secţiunea H şi poarta de S. Se fac fotografii.

Simbătă 22 iulie 1950. Se lucrează la astupare. La baie o probă făcută în încăperea a 3-a pornind de la N la S arată că ea era podită cu coccipesto foarte puternic, gros de cca 20 cm. În 1925 s-a mers sub această podea chiar în pămîntul neumblat afară de un colţ a încăperii. S-a făcut apoi o probă la construcţia circulară aflată spre E. Zidul de piatră avea faţă regulată spre interior. Padimentul era compus dintr-un strat de pietre cu mortar apoi un strat de mortar şi totul căptuşit cu cărămizi. Deci se pare că era un bazin al cărui nivel era mai jos decât al restului încăperilor. Nefiind încălzit pe dedesupt probabil că era vorba de un bazin cu apă rece. În celelalte încăperi am avut impresia că s-a săpat pînă sub padiment. Zidurile foarte dărăpănate erau construite cu mortar de bună calitate, nu ca la castru. Cu aceasta se încheie lucrările la castrul de la Brețcu.

27 iulie 1950. Colectivul pleacă la Sf. Gheorghe.

17—22 septembrie 1950. Se revine la Brețcu pentru o săptămână pentru lămurirea definitivă a problemelor rămase neelucidate la castrul roman și anume a zidului de susținere a valului de pământ și a pretoriului. Între terenul din interiorul castrului e acum liber și se pot face pretutindeni sondagii, atât la zidul de incintă cât și în interior.

(MIHAIL MACREA)

DAS RÖMERLAGER VON BREȚCU (ANGUSTIA) VERSUCH EINER MONOGRAPHIE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser hat versucht auf Grund der im Jahre 1925 von Em. Panaitescu und im Jahre 1950 von M. Macrea durchgeführten Ausgrabungen, eine Monographie des Römerlagers von Brețcu zusammenzustellen; den erzielten Daten fügt er eine Darstellung und Bearbeitung des gesamten, sowohl durch die oberwähnten Ausgrabungen als auch durch Einzelfunde erzielten archäologischen Materials hinzu. Zweck des Verfassers war es, den Forschern der römischen Militärgeschichte noch ein Lager aus Dakien vorzulegen, wofür es nur sehr beschränkte Daten und Kenntnisse gab.

Die Arbeit hat folgenden Aufbau:

- I. Einleitung. a. Die [Art und] Behandlung des Problems
b. Die Methoden und Mittel der Arbeit
c. Der Verlauf der Forschungen und der Literaturnachweis für das Lager
- II. Der Platz und die Rolle des Lagers von Brețcu innerhalb des Limes der Provinz
a. Die Position des Lagers innerhalb des Limes
b. Seine Stelle im Gebiet; Toponymie; der Zugang zum Lager
- III. Die Orientierung, die Bauphasen und Masse des Lagers
a. Das Lager mit Erdwall
b. Das Lager mit Steinmauer
- IV. Das Lagerbad und die Zivilsiedlung
- V. Die im Lager stationierten Militäreinheiten
a. Cohors I Hispanorum Veterana quingenaria equitata
b. Cohors I Bracaraugustanorum
c. Andere Militäreinheiten
- VI. Allgemeines über das Lager
a. Die Datierung der Bauphasen und seine Bestandsdauer
b. Bemerkungen über das archäologische Material
- VII. Das Verzeichnis des archäologischen Materials
A. Die Tonware; die Tongefäße; Tonmateriale
B. Eiserner Gegenstände und Materiale: Waffen, Werkzeuge, Baumaterialie
C. Gegenstände und Geräte aus Bronze, Blei, Glas und Stein
- Beilagen: I. Liste der Militärlager im Verteidigungssystem des römischen Dakien
II. Das Militärdiplom von Brețcu (Angustia)
III. Das Journal der Grabungen (Grabungsprotokoll) des Jahres 1950 (M. Macrea)

Das Römerlager von Brețcu (Angustia) hatte einen wichtigen Platz im innerkarpatischen Ostabschnitt des Limes Dakiens, weil es den wichtigsten Engpass nach Osten, den Oituzpass, beherrschte. Abb. 1. Trotz dieser Wichtigkeit wurden hier keine sensationellen Entdeckungen gemacht und die Ergebnisse der Ausgrabungen von Em. Panaitescu (Abb. 5—8) und später M. Macrea (Abb. 9/1; 10—14) wurden nur teilweise und sehr kurzgefasst veröffentlicht.

Das Lager befindet sich am Nordost-Rand des Dorfes Brețcu (Kreis Covasna); durch die auch Heute im Verhältnis zur inneren Oberfläche des Lagers über 2 m, und im Verhältnis

zum äusseren Terrain über 3—4 hohen Wälle sind seine Spuren sehr deutlich zu erkennen (Abb. 2—3).

Durch die in den zwei Etappen durchgeführten Ausgrabungen wurden zwei Bauphasen des Lagers festgestellt (Abb. 18—21). In der ersten Phase wurde ein Lager mit Erdwall als Umfassung errichtet. Ausser diesem — an mehreren Stellen sektionierten Wall — sind keine weiteren Daten über diese Phase bekannt. In der zweiten Phase kam als neues Element der Umfassung eine Steinmauer dazu. Die befestigten Teile dieser Mauer zeigen einige charakteristische Merkmale, die zur Einordnung und Datierung dienen können. Die Tore haben viereckige Türme (Abb. 15—16) mit Vorsprung gegen die Umfassungsmauer; die Ecktürme zeigen ungewöhnliche Pläne (Abb. 17) und unterscheiden sich untereinander nicht nur im Plan, sondern auch in der Bauart. Im Inneren des Lagers wurden mit Sicherheit nur die Wege aus Schotter und Sand identifiziert. Die wenigen identifizierten einzelnen Mauern gestatten jetzt keine Wiederherstellung der inneren Organisation des Lagers (Abb. 9/2). Das Erdlager wurde gleich nach Eroberung und Organisierung der Provinz errichtet. Das Datum der Errichtung des mit Steinmauer umfassten Lagers ist schwer festzustellen. Die Pläne der Tortürme lassen das Zeitalter des Hadrianus—Antoninus Pius erkennen; der Plan der Ecktürme ist ungewöhnlich und nicht zur Datierung dienlich. Da die Festung von Brețcu nach 119 zur Provinz Dacia Inferior gehörte wo die Mehrzahl der Befestigungen am Ende der Herrschaft des Hadrianus oder Antoninus Pius in Stein errichtet oder verstärkt wurden, konnte man diese Periode als Datum der Errichtung der Steinmauer in Brețcu annehmen. Der Verfasser legt das in Brețcu gefundene Ziegelmateriale vor (Abb. 43—44) und analysiert auf seiner Grundlage jede der hier stationierten Militäreinheiten. Nach der Steinmauer-Phase wurde noch eine Verstärkung der Umfassungsmauer durch Errichtung einer inneren Doppelmauer durchgeführt. Die archäologischen Bedingungen und folglich eine genauere Datierung der Errichtung dieser Mauer konnten nicht festgestellt werden.

Das archäologische Material ist gering, da die Ausgrabungen mehr das Gebiet der Umfassung (-Wall, -Mauer) betrafen. Seine wenigen Kategorien und deren Unterabteilungen bieten keine Elemente zur Datierung. Hingegen die Tonware (die Tongefässe: Abb. 25—42), die Tonmateriale (Abb. 45—50), die Gegenstände aus Eisen (Abb. 52—54) Bronze (Abb. 55), Glas (Abb. 56) und Blei (Abb. 57) vermitteln allgemeine Begriffe über den Aspekt und die Merkmale der dortigen provinzial-römischen materiellen Kultur. Erwähnenswert ist das Vorhandensein der Gefässe dakischer Machart, wodurch die Anwesenheit der mit dem Lager verbundenen einheimischen Bevölkerung erwiesen ist. Der Verfasser vermerkt das Vorkommen von Zahlreichen Amphoren und anderen Importgefässen, das auf eine Verbindung beweist zwischen den Lager und dem wichtigen Weg der Dakien mit Moesia Inferior (den pontischen Städten) verband.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1 Karte des Verteidigungssystem der römischen Dakien
- Abb. 2. Die Position des Lagers innerhalb des Limes und seine Verbindungen mit den anderen Lagern
- Abb. 3. Die Lage des Lagers am Rande des Dorfes (nach I. Paulovics); Die Lage des Lagers (nach einer neueren Karte)
- Abb. 4. Der Plan des Lagers (nach Marsigli)
- Abb. 5. Der Plan des Lagers (nach Em. Panaitescu)
- Abb. 6. 1—2. Ansicht von den Ausgrabungen des Lagers 1925
- Abb. 7. Ansicht von den Ausgrabungen des Jahres 1925
- Abb. 8. 1—2. Ansicht von der Ausgrabung des Lagerbades
- Abb. 8a. Ansicht der Ruinen der Bäder im Jahre 1925
- Abb. 9. 1. Plan des Lagers fertiggestellt von M. Macrea
2. Plan des Lagers fertiggestellt nach modernen Regeln
- Abb. 10. Ansicht des Lagers
- Abb. 11. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950. (Sektion E)
- Abb. 12. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950: 1. Der Turm der Nordostecke; 2. Porta principalis dextra

- Abb. 13. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950: die Tortürme der porta principalis dextra und sinistra
- Abb. 14. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950; die Tortürme der portae principales
- Abb. 14. 1. Zeichnungen der von der Mauer gefallen Steine
- Abb. 15. 1. Der Plan des Tores der Südseite (praetoria); 2. der Plan des Tores der Nordseite (decumana)
- Abb. 16. 1. Der Plan der Porta principalis dextra; 2. Der Plan der porta principalis sinistra
- Abb. 17. Die Pläne der Ecktürme; 1. von Nordost; 2. von Nordwest; 3. von Südost; 4. von Südwest
- Abb. 18. Das Profil des Schnittes über die Nordseite (Sektion F)
- Abb. 19. Das Profil des Schnittes über die Südseite (Sektion A)
- Abb. 20. Das Profil des Schnittes über die Ostseite (Sektion E)
- Abb. 21. Das Profil des Schnittes über die Westseite (Sektion B)
- Abb. 22. Das Profil durch den Süd-Turm der porta principalis dextra
- Abb. 23. Das detaillierte Schema der in Inneren ausgeführten Schnitte
- Abb. 24. Hallstatt-Tonware im Lager gefunden
- Abb. 25. Import-Tonware im Lager gefunden
- Abb. 26. Provinzielle Tongefäße: Töpfe mit Henkel und einfache Töpfe
- Abb. 27. Provinzielle Tongefäße: niedrige Töpfe
- Abb. 28. Provinzielle Tongefäße: Schüsseln mit flachem Boden
- Abb. 29. Provinzielle Tongefäße: Schüsseln mit Ringboden
- Abb. 30. Provinzielle Tongefäße: Gefäße verschiedener Form
- Abb. 31. Provinzielle Tongefäße: Gefäße verschiedener Form
- Abb. 32. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 33. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 34. Archäologisches Material aus den Grabungen vom Em. Panaitescu
- Abb. 35. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 36. Provinzielle Tongefäße aus dem Lager: Henkel von Gefäßen
- Abb. 37. Import-Tongefäße (Amphoren) und Provinzielle-Tongefäße (Henkel von Gefäßen)
- Abb. 38. Import-Tongefäße (Amphoren)
- Abb. 39. Import-Tongefäße (Amphoren) und Provinzielle-Tongefäße (Öllämpchen)
- Abb. 40. Gegenstände aus Ton: Deckel und Öllämpchen
- Abb. 41. Provinzielle handgearbeitete Tonware
- Abb. 42. Provinzielle handgearbeitete Tonware: Verzierungen
- Abb. 43. Gestempelte Ziegel und Dachziegel
- Abb. 44. Gestempelte Ziegel und Dachziegel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 45. Ziegelmateriel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 46. Ziegel material aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 47. Ziegelmateriel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 48. Nachahmungen von Mozaik, wahrscheinlich vom Bad
- Abb. 49. Ziegelmateriel: Ziegel und Hohlziegel
- Abb. 50. Ziegelmateriel: Dachziegel und Leitungsrohre
- Abb. 51. Schleuderprojekte (glandes)
- Abb. 52. Eisernes Baumaterial: Stifte und Nagel
- Abb. 53. Eisernes Baumaterial: Stifte und Nagel
- Abb. 54. Eisernes Baumaterial und andere Stücke aus Eisen
- Abb. 55. Bronzestücke aus dem Lager
- Abb. 56. Glasgegenstände
- Abb. 57. Bleirohr aus dem Lagerbad

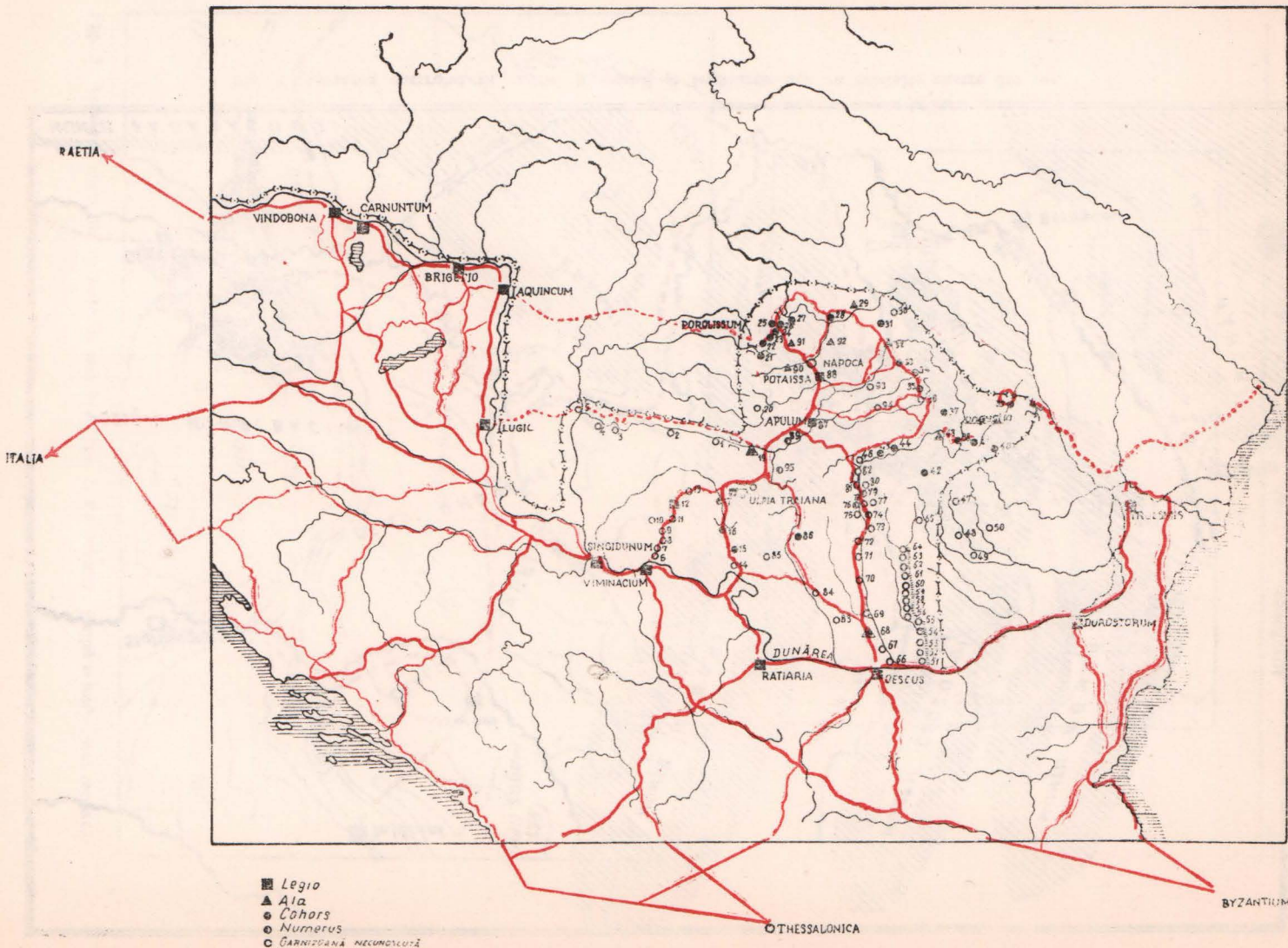

Fig. 1. Harta sistemului defensiv al Daciei romane

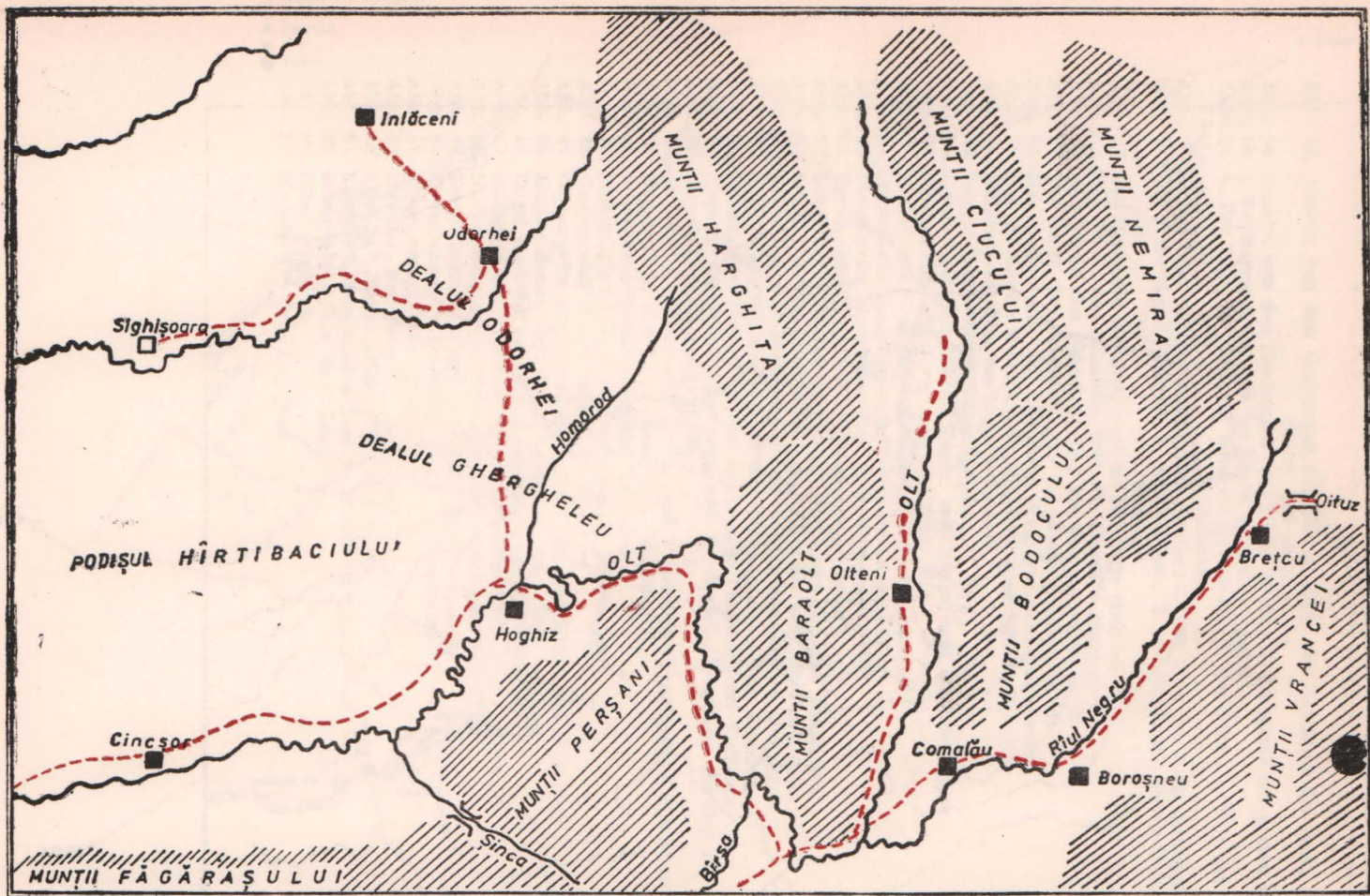

Fig. 2. Așezarea castrului în cadrul limesului și legăturile sale cu celelalte caestre din jur.

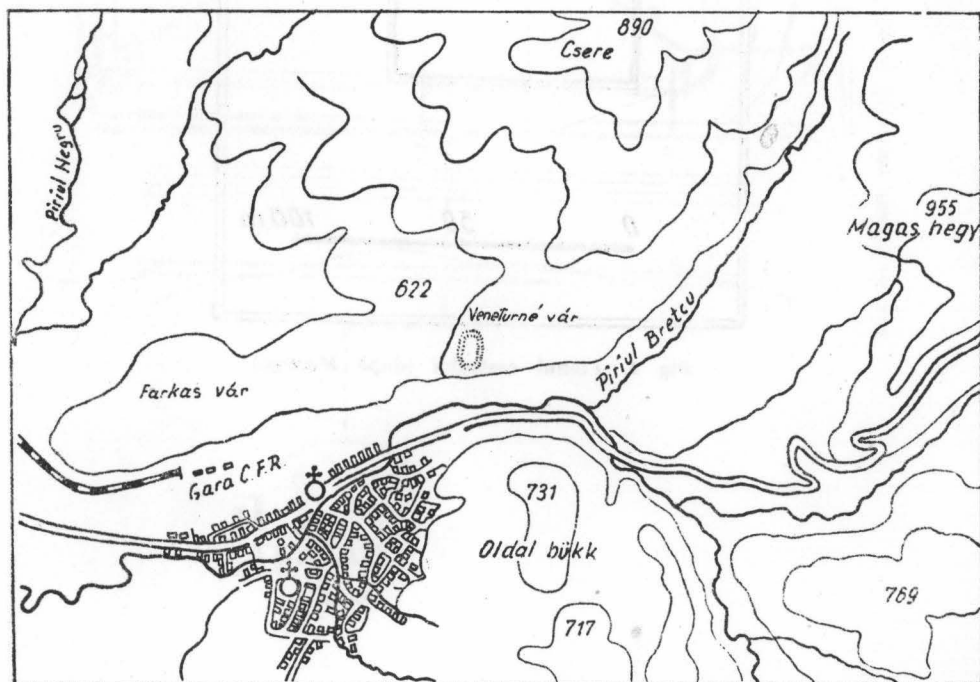
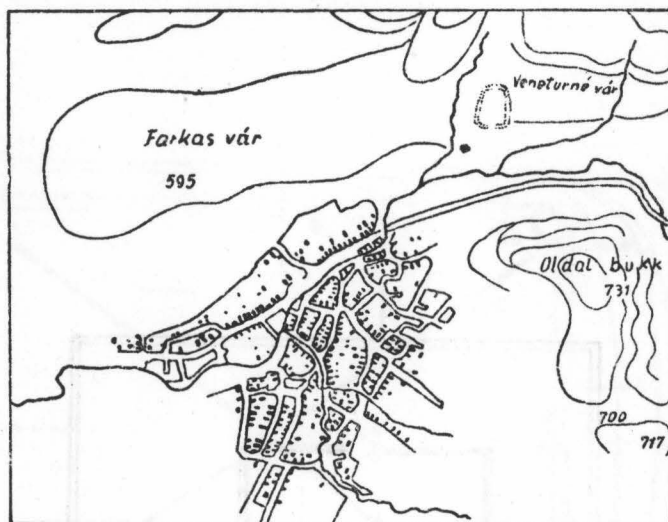

Fig. 3. Așezarea castrului în hotarul satului (după I. Paulovics) ; (după o hartă mai recentă).

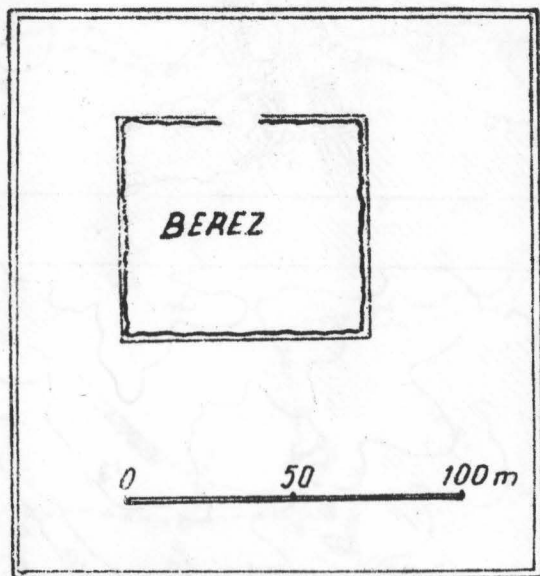

Fig. 4. Planul castrului (după Marsigli)

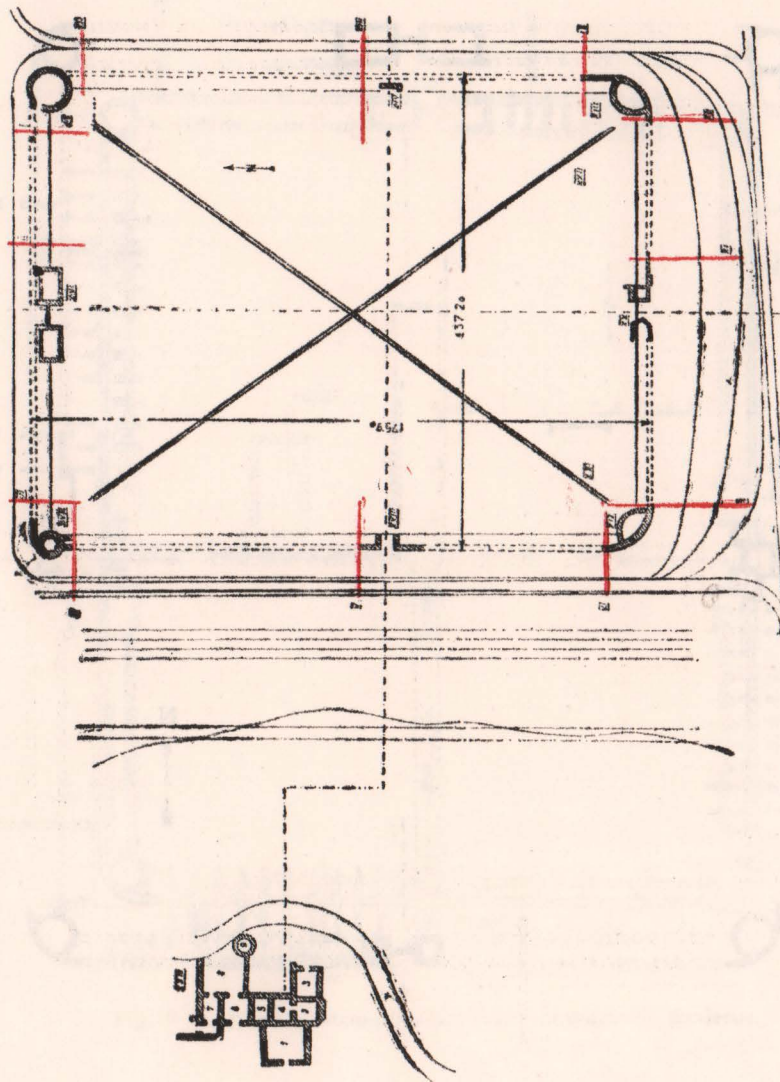

Fig. 5. Planul castrului (după Em. Panaiteșcu)

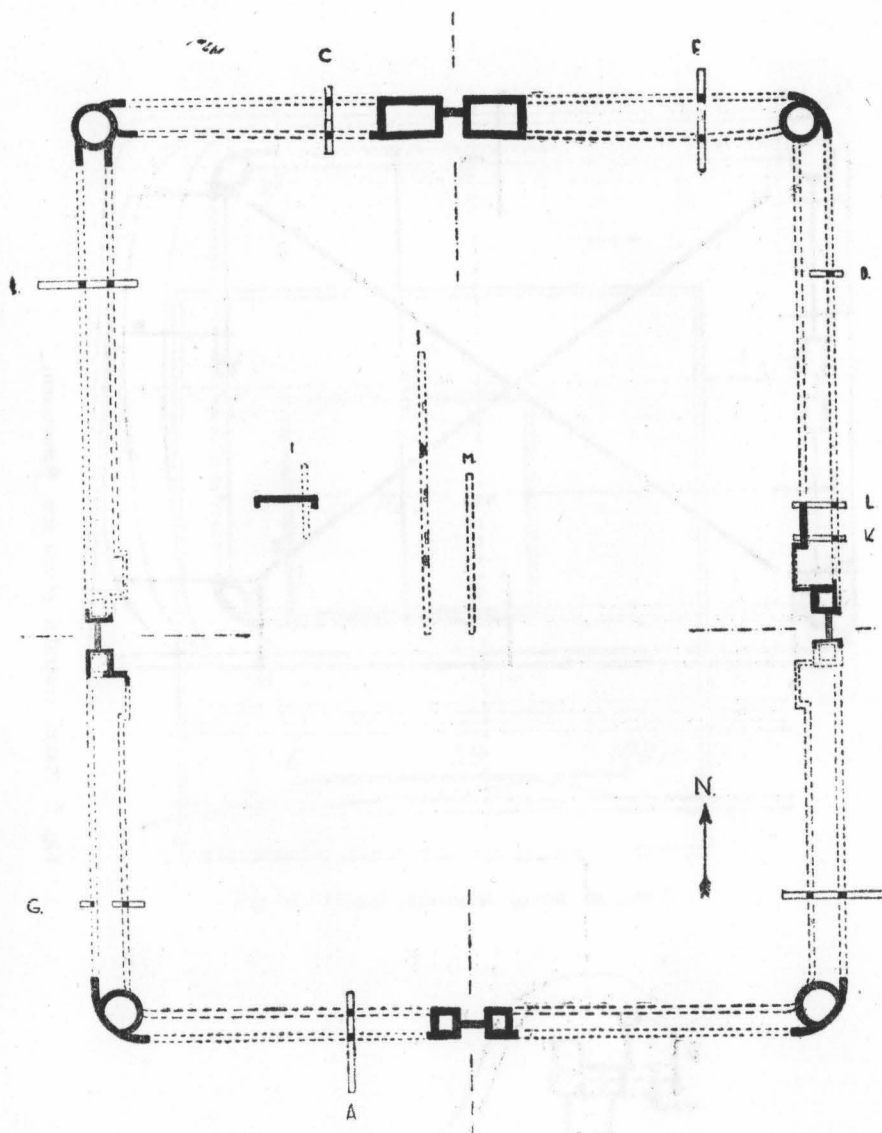

Fig. 9. 1. Planul castrului întocmit de M. Macrea ;

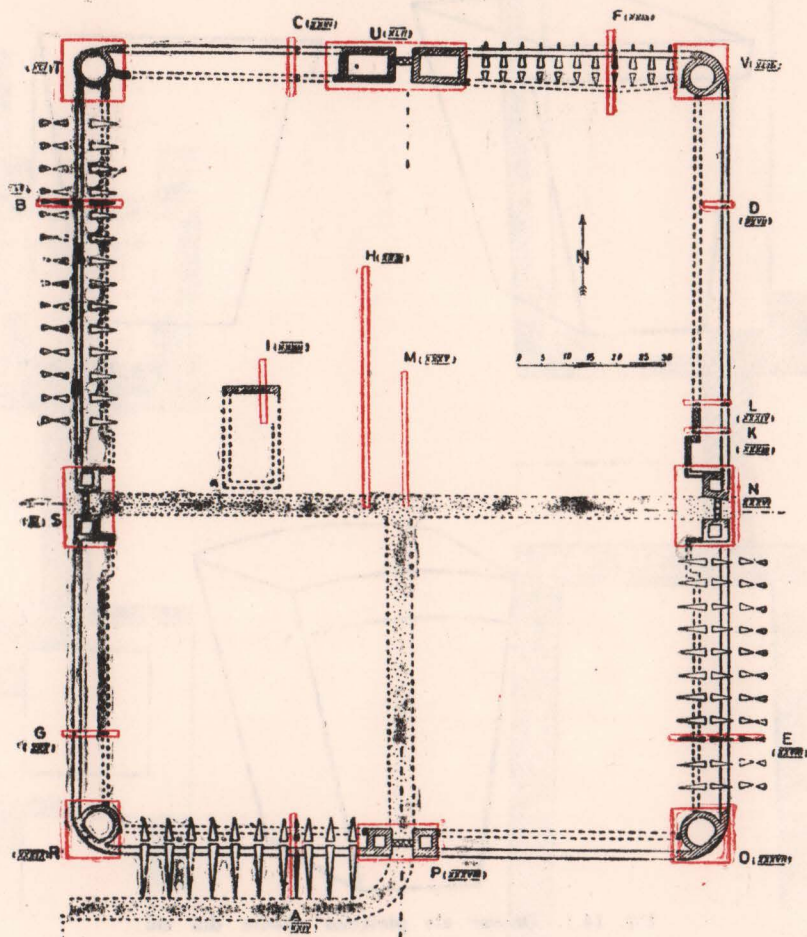

Fig. 9. 2. Planul castrului realizat conform normelor moderne.

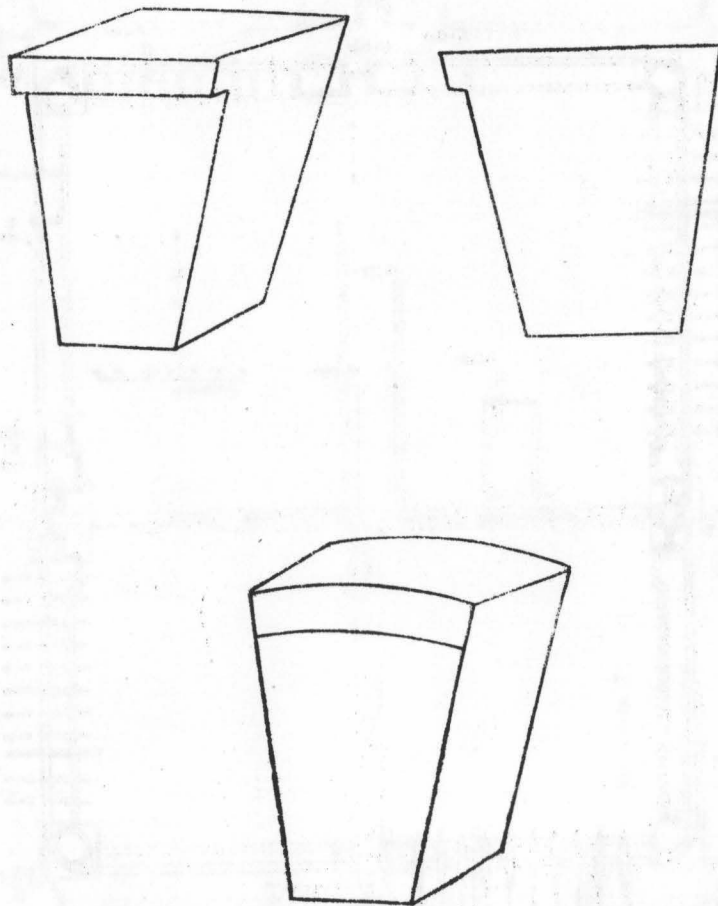

Fig. 14.1. Desene ale pietrelor căzute din zid

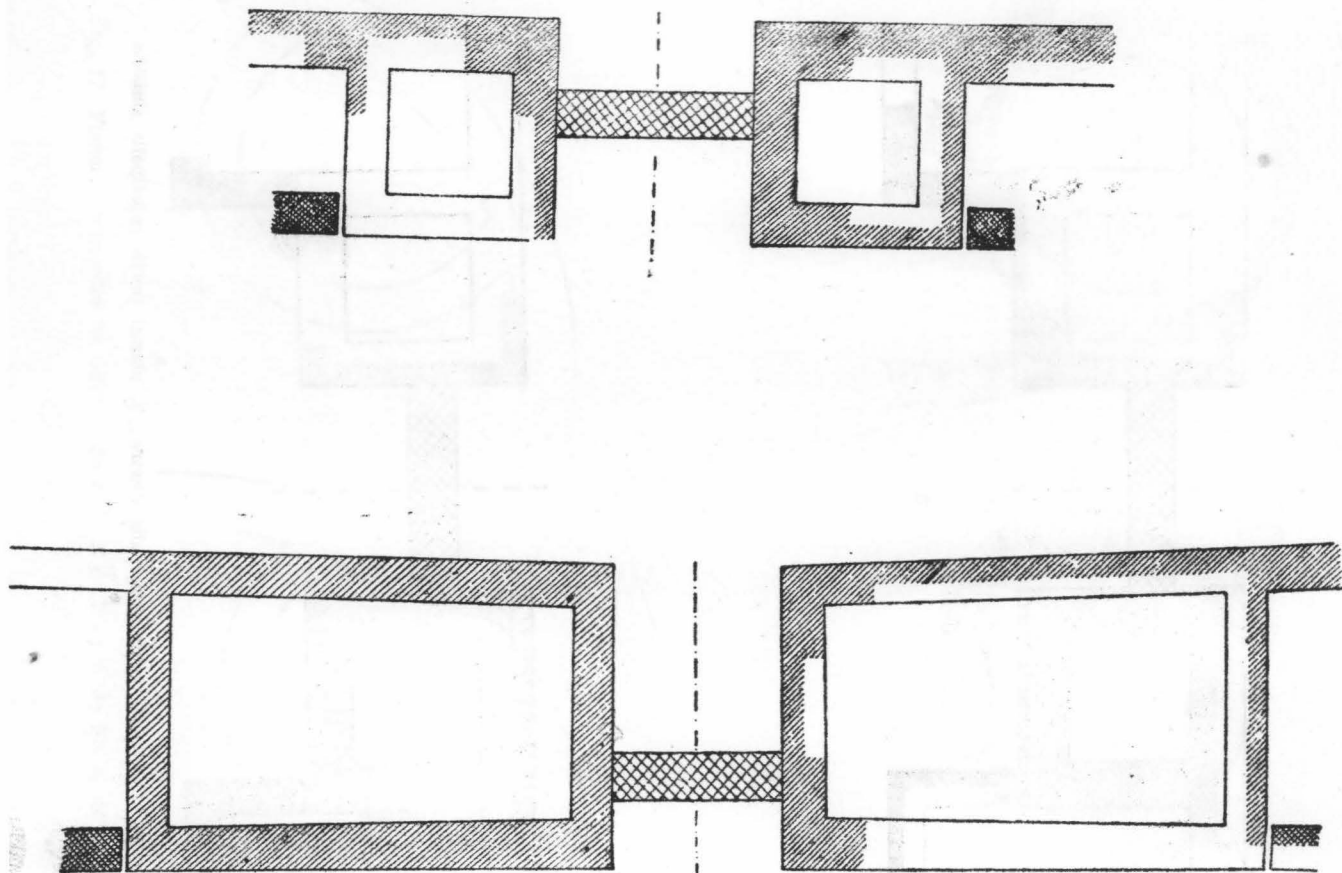

Fig. 15. 1. Planul porții de pe latura de S ; 2. planul porții de pe latura de N (decumana)

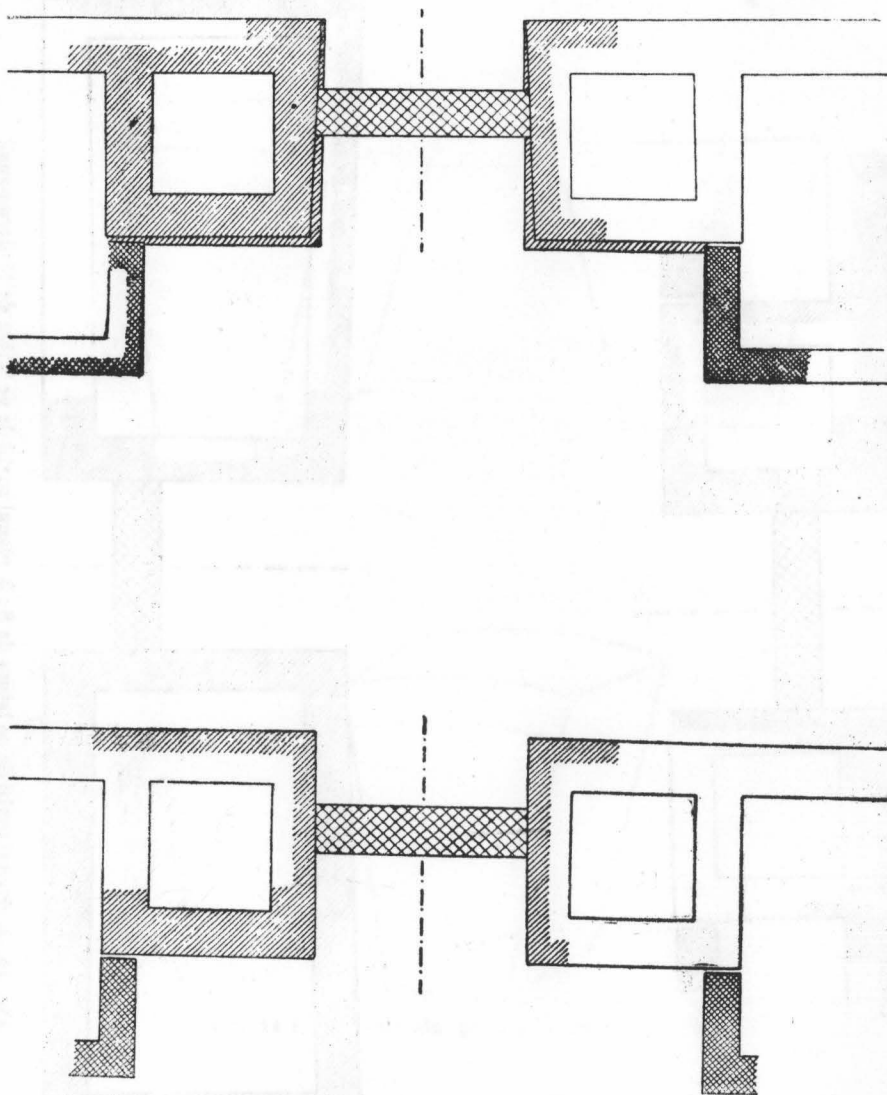

Fig. 16. 1. Planul porții principalis dextra; 2. planul porții principalis sinistra

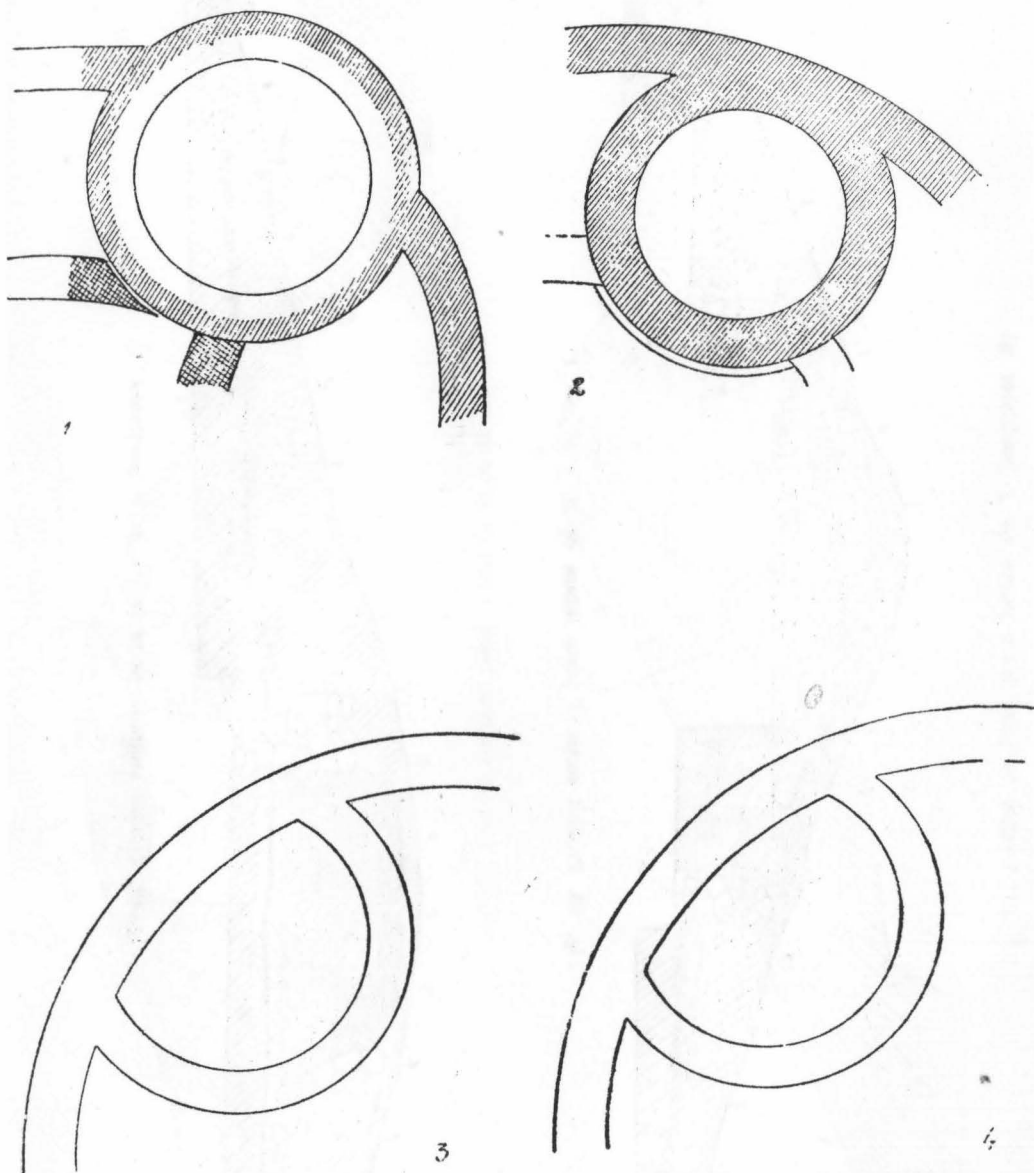

Fig. 17. Planurile turnurilor de colț: 1. de NE; 2. de NV; 3. de SE 4. de SV.

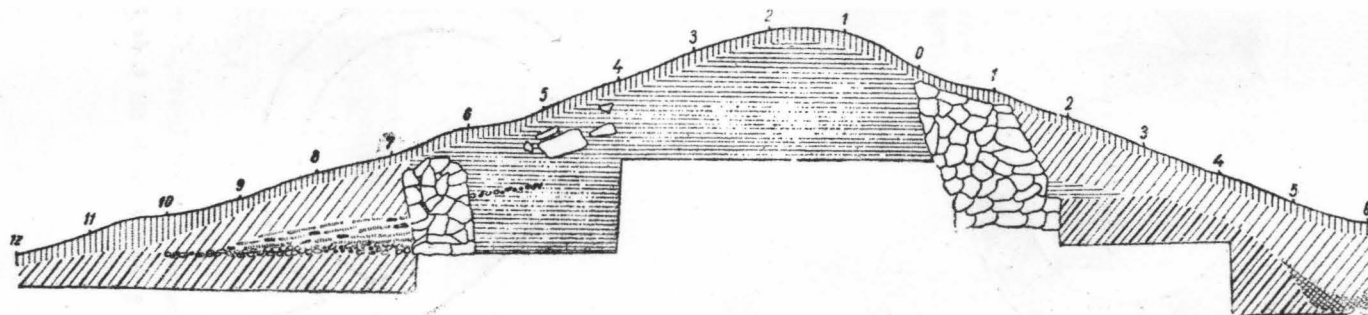

Fig. 18. Profilul secțiunii peste latura de N (secțiunea F)

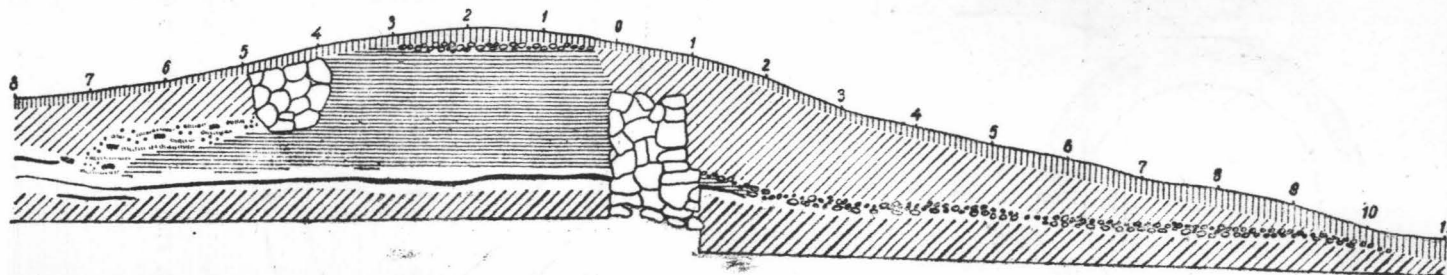

Fig. 19. Profilul secțiunii peste latura de S (secțiunea A)

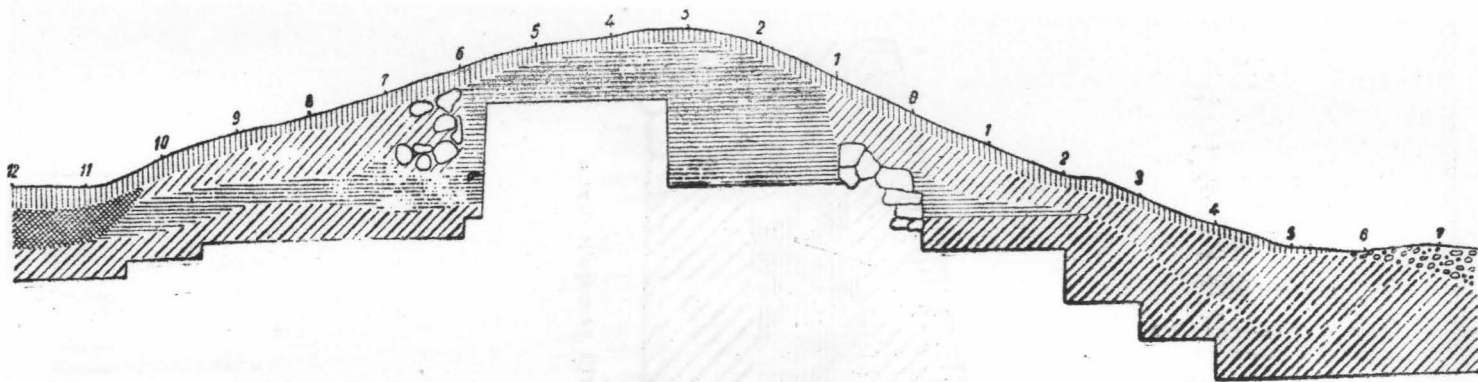

Fig. 20. Profilul secțiunii peste latura de E (secțiunea E)

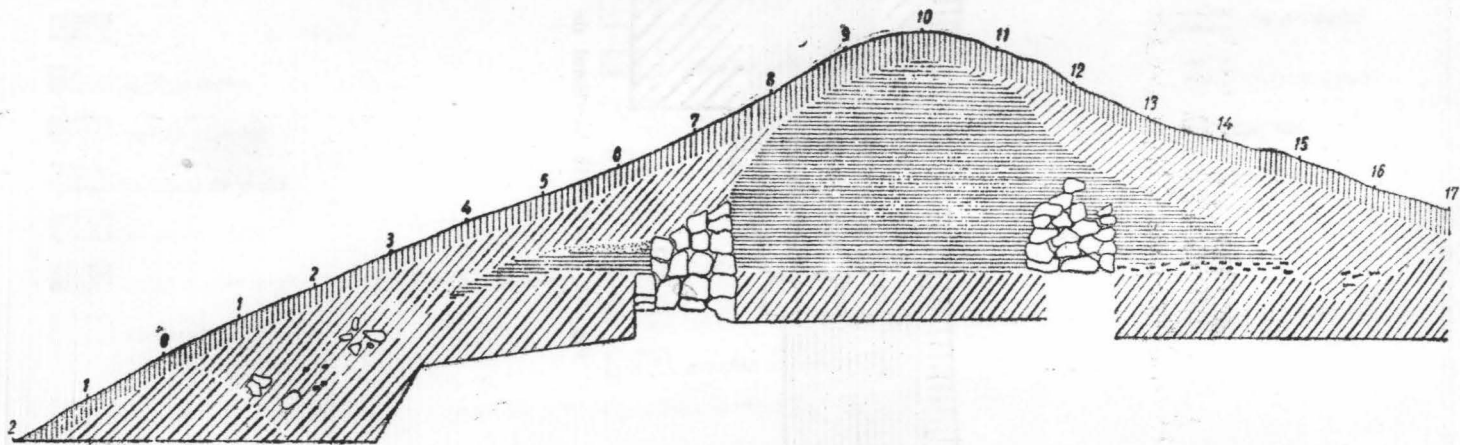

Fig. 21. Profilul secțiunii peste latura de V (secțiunea B)

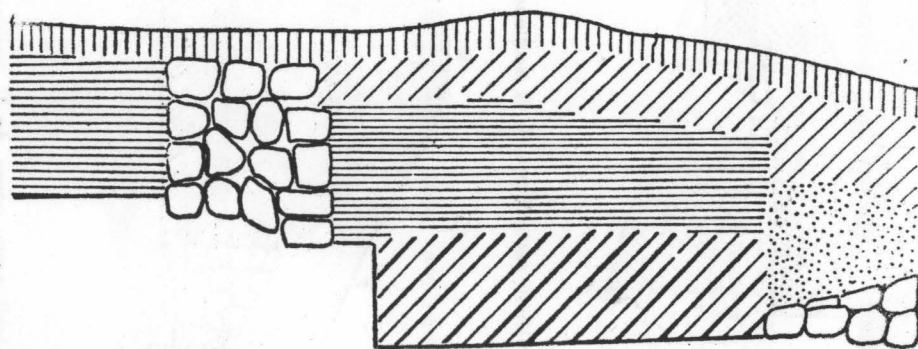
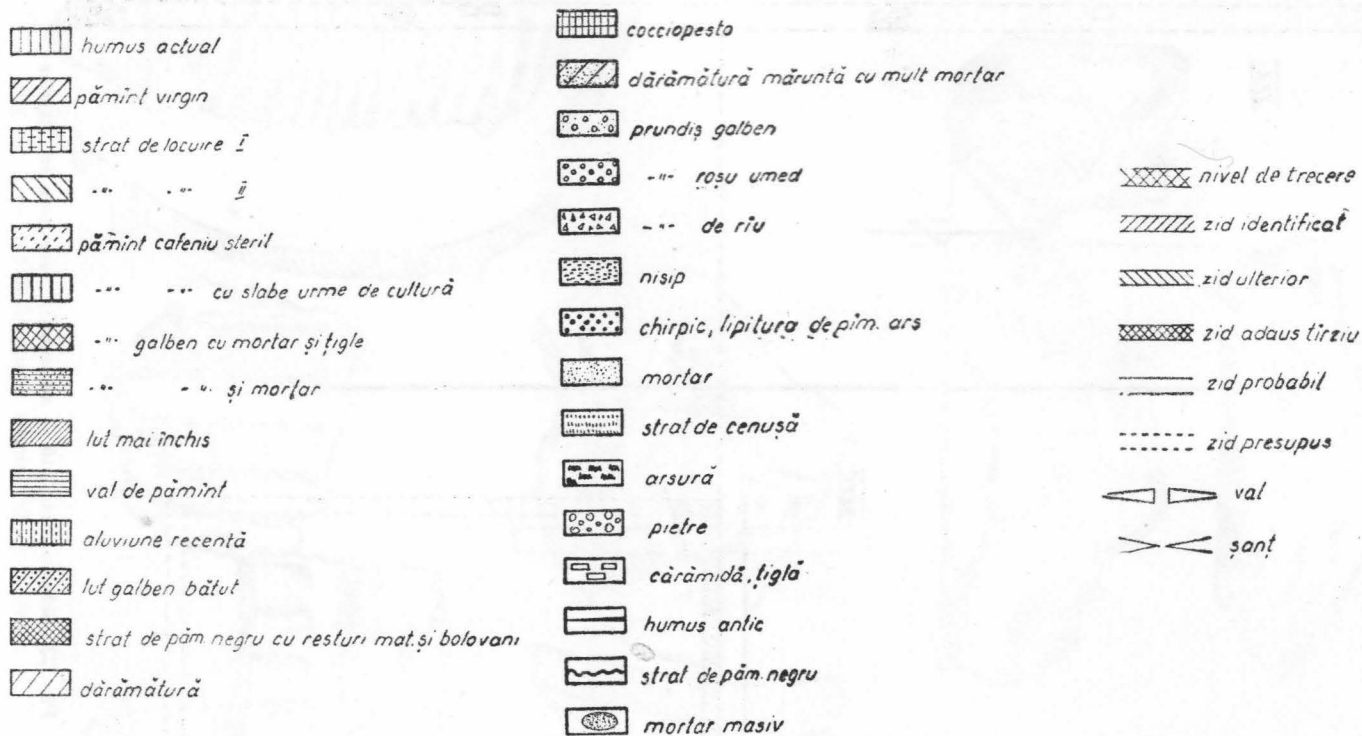

Fig. 22. Profil prin bastionul de S al porții principalis dextra

Legendă pentru profilele secțiunilor din fig. 19—22.

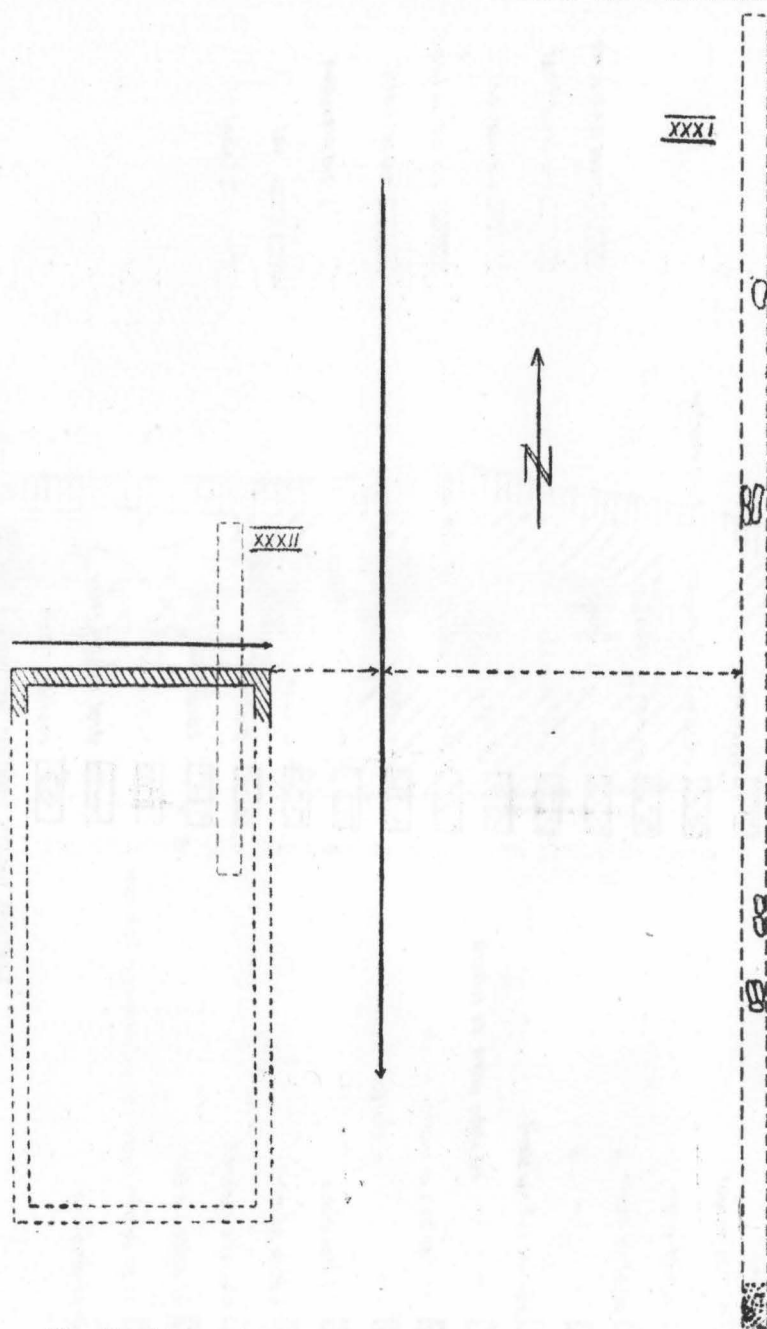

Fig. 23. Schema detaliată a secțiunilor executate în interior

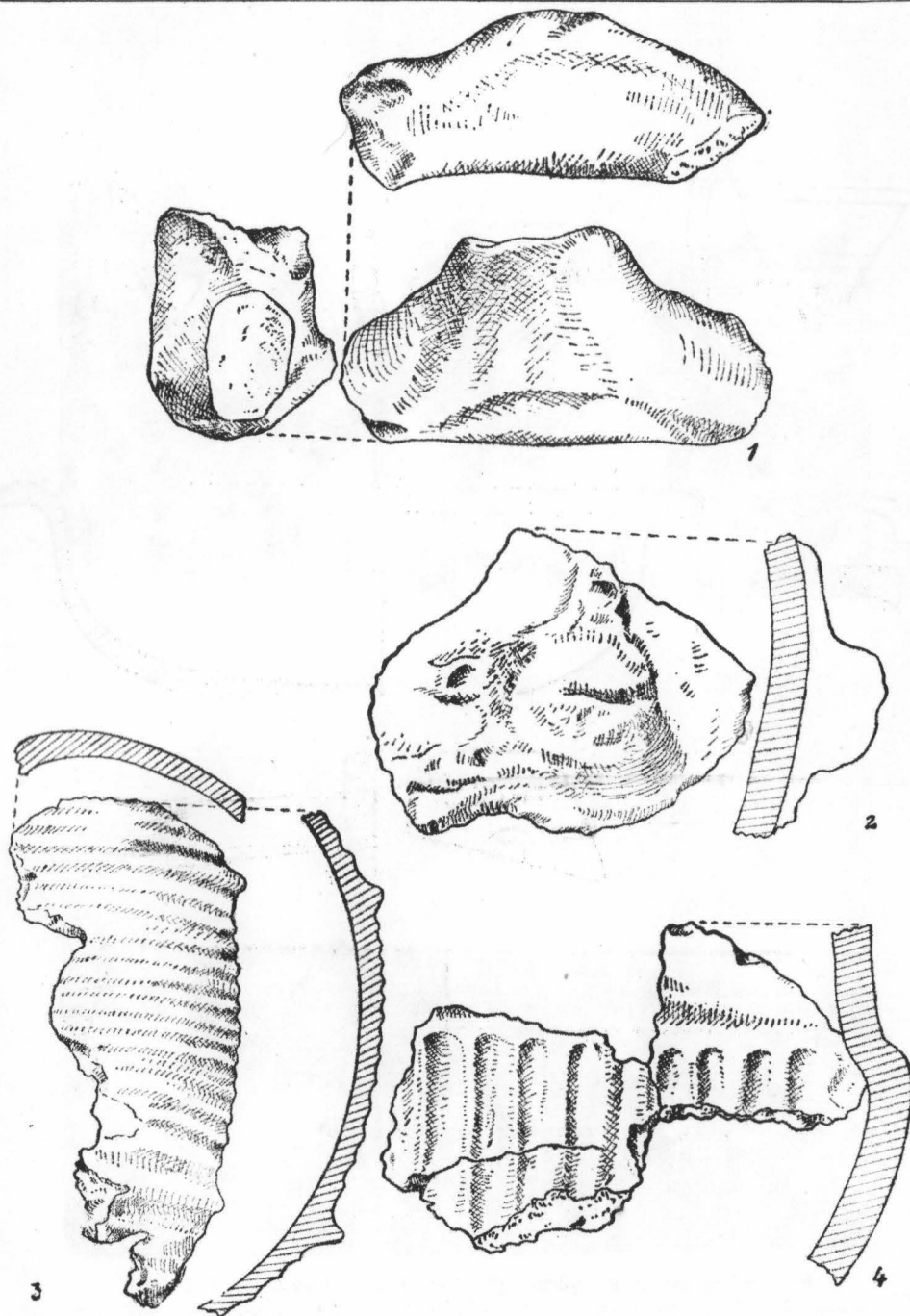

Fig. 24. Ceramica hallstatiană descoperită în castru

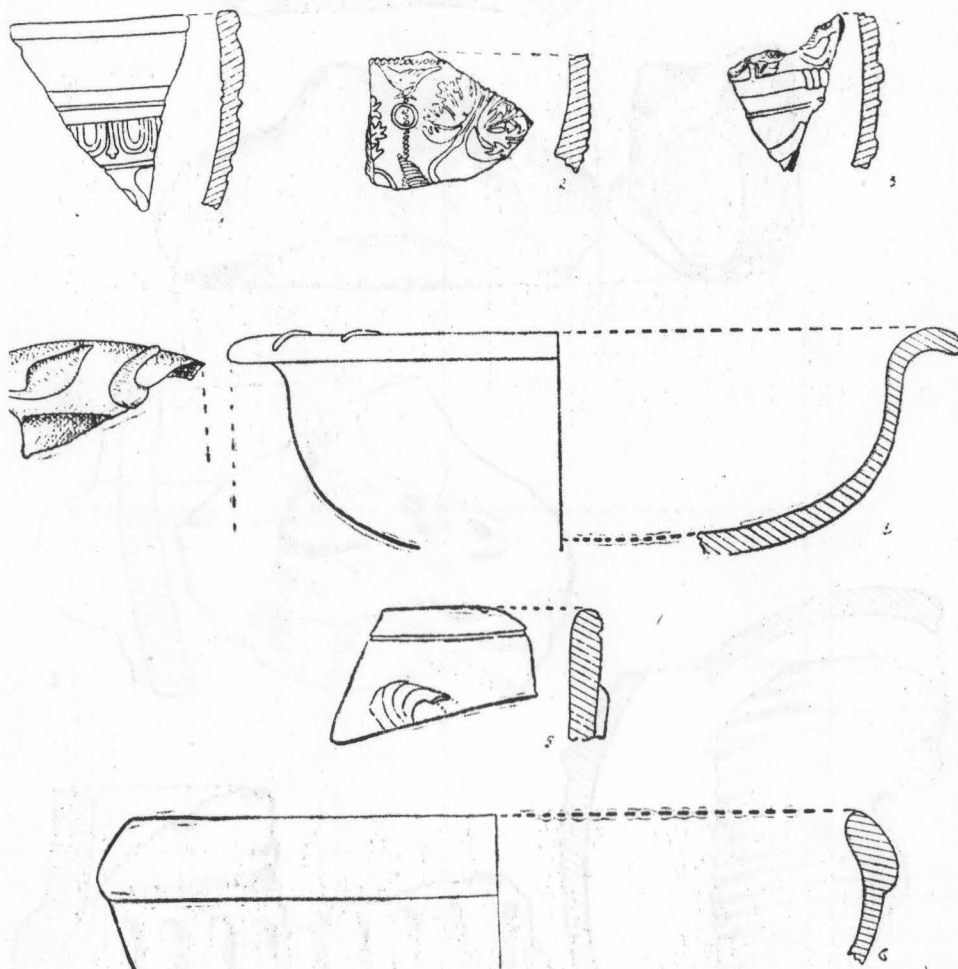

Fig. 25. Ceramică de import descoperită în castru

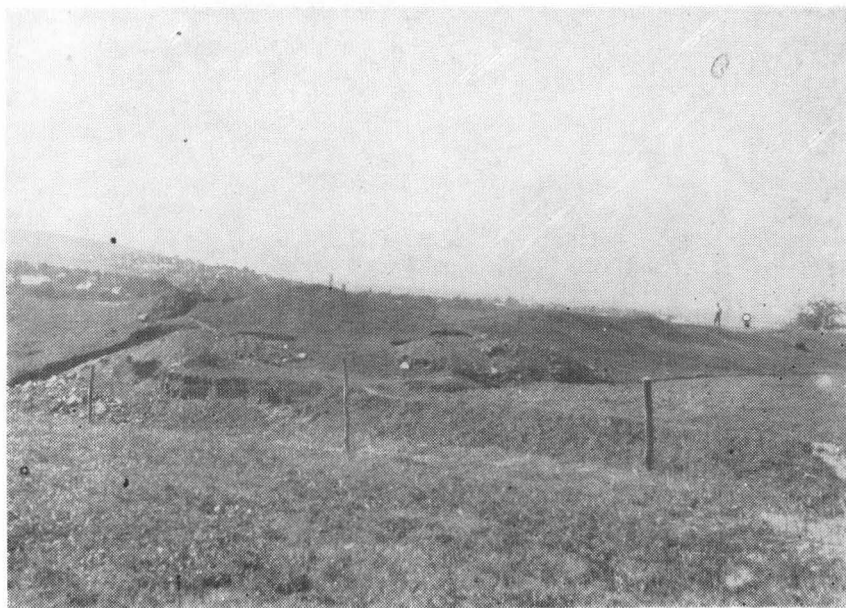
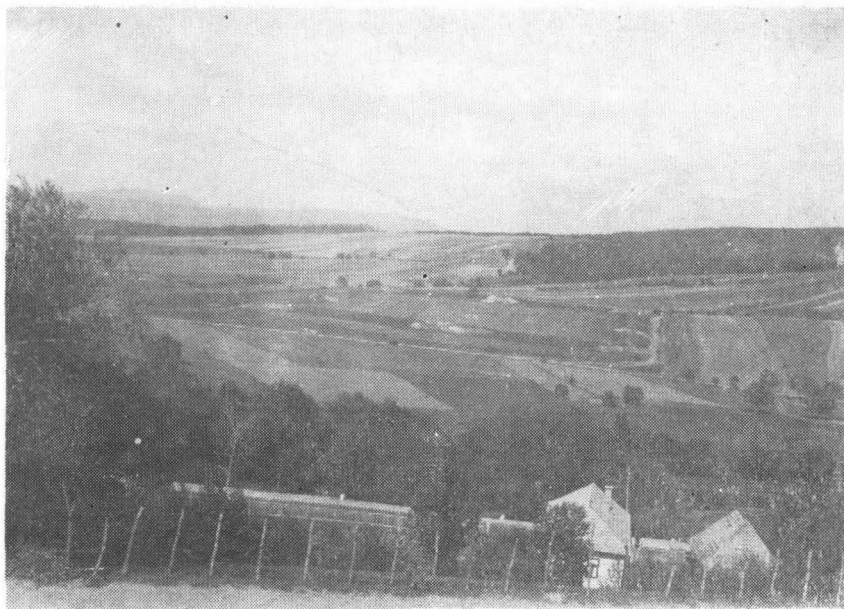

Fig. 6. 1—2. Aspecte din timpul săpăturilor de la castru în 1925

Fig. 7. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1925

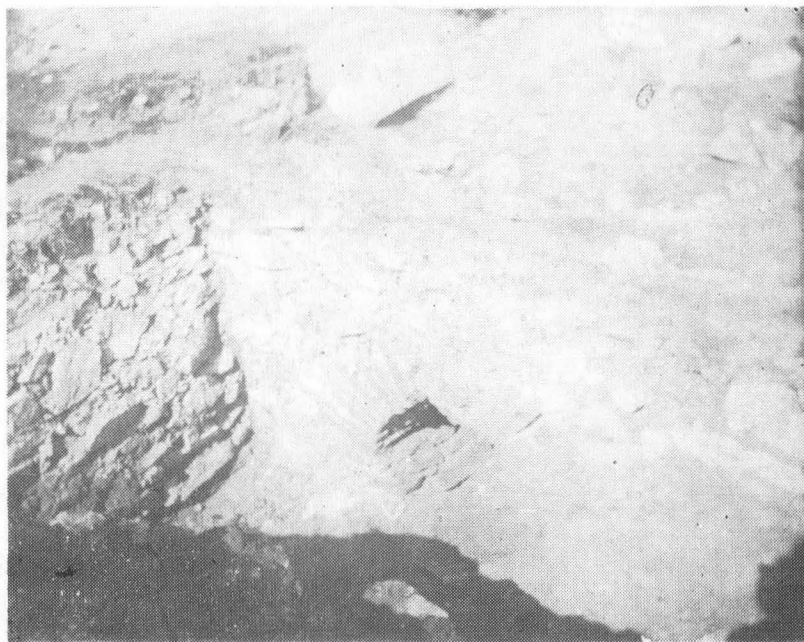

Fig. 8. 1—2. Aspecte din timpul săpăturilor de la baia castrului

Fig. 8 a. Aspectul ruinelor băilor în anul 1925

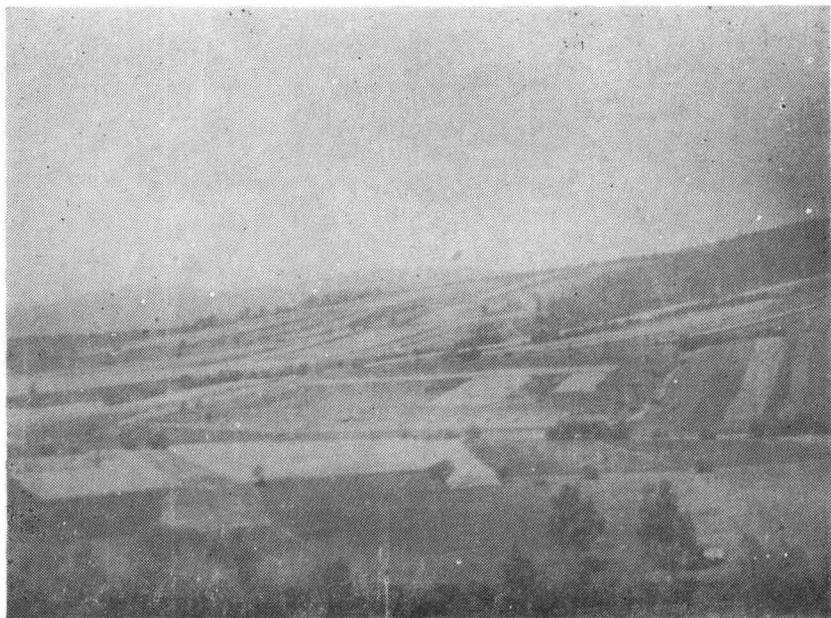

Fig. 10. Vedere a castrului

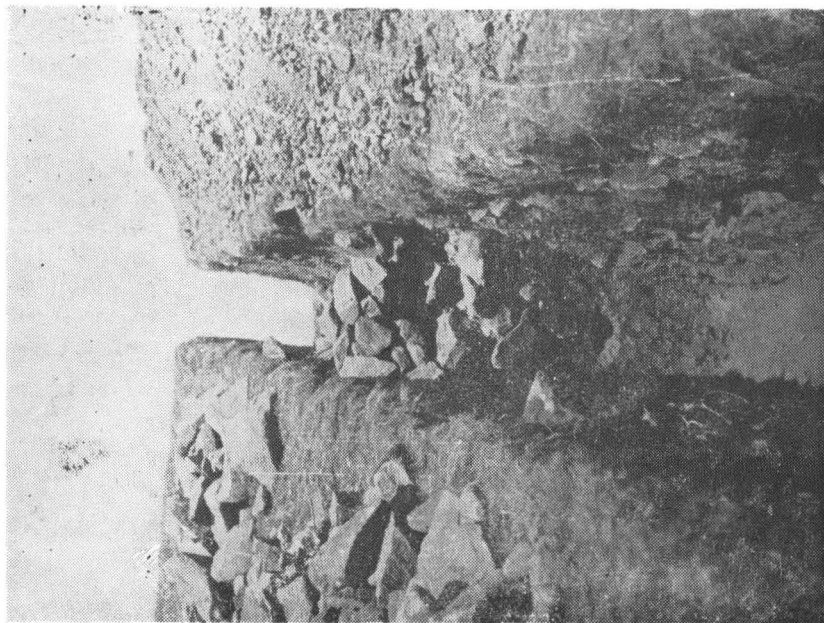
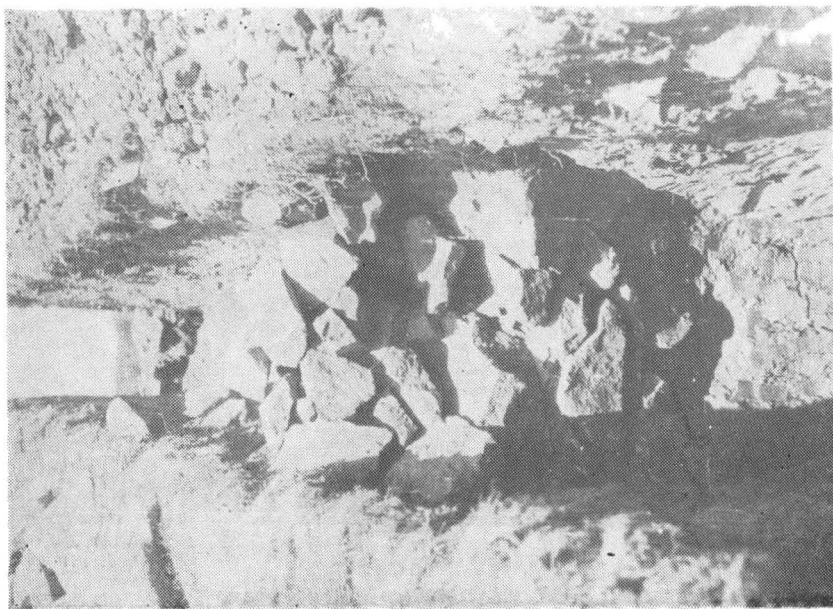

Fig. 11. Aspecte din timpul săpăturilor din 1950 (secțiunea E)

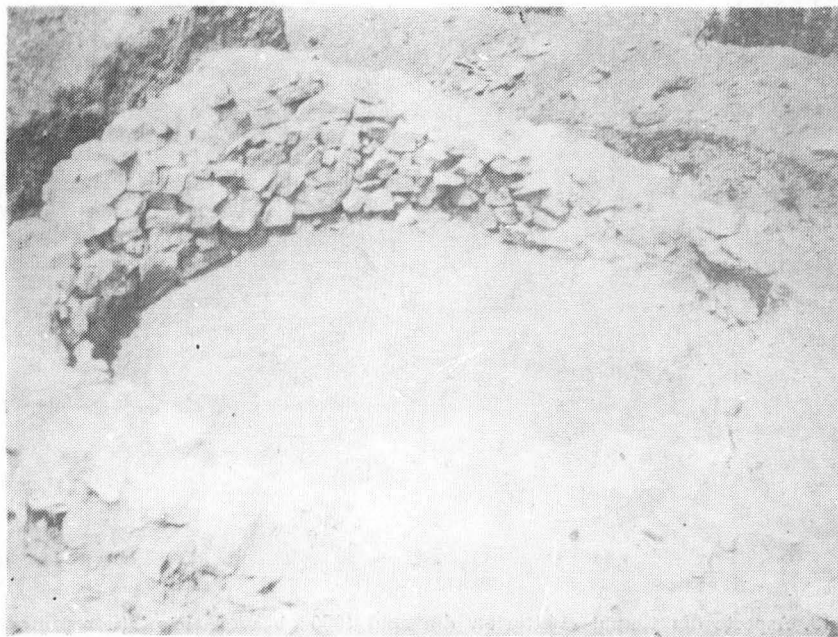
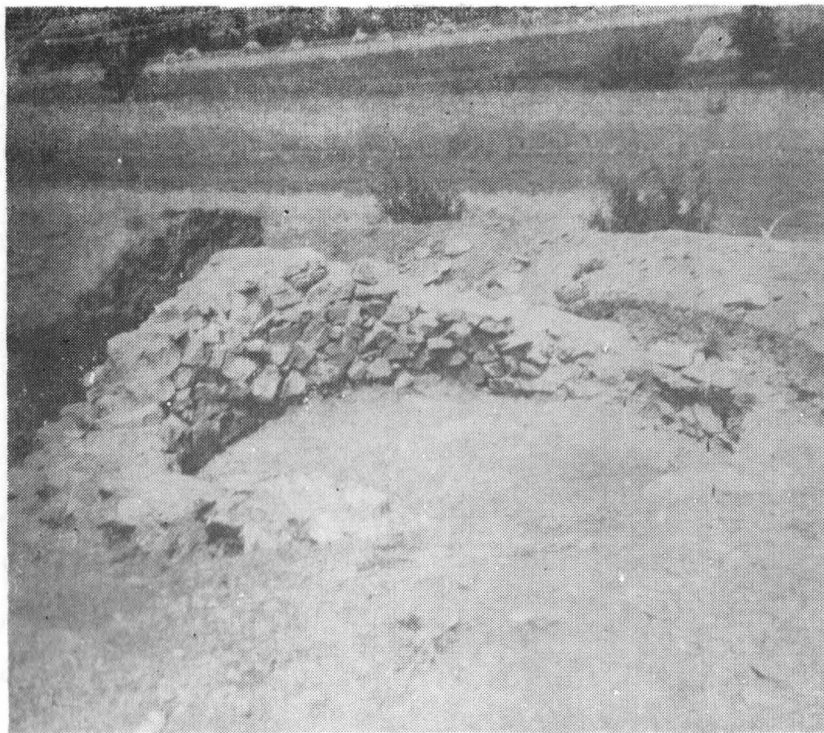

Fig. 12. Aspecte din timpul săpăturilor din 1950 : 1. Turnul din colțul de NE; 2. porta princi-

Fig. 13. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1950 : bastioanele porților principale

Fig. 14. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1950 : bastionul de Nord
al porții principalis dextra

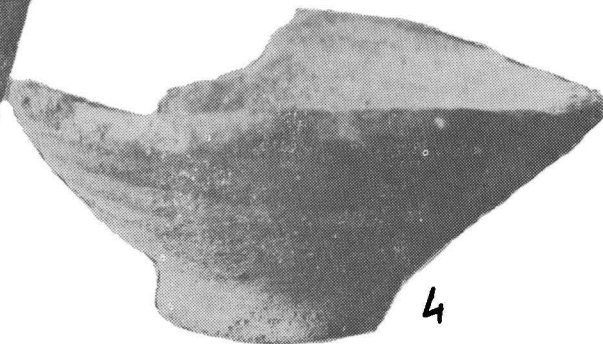
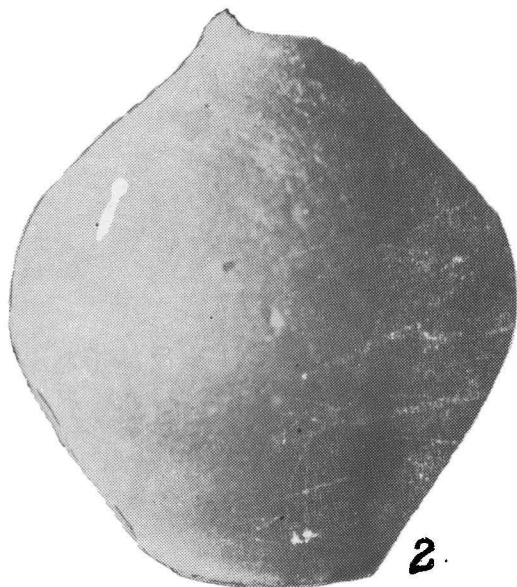
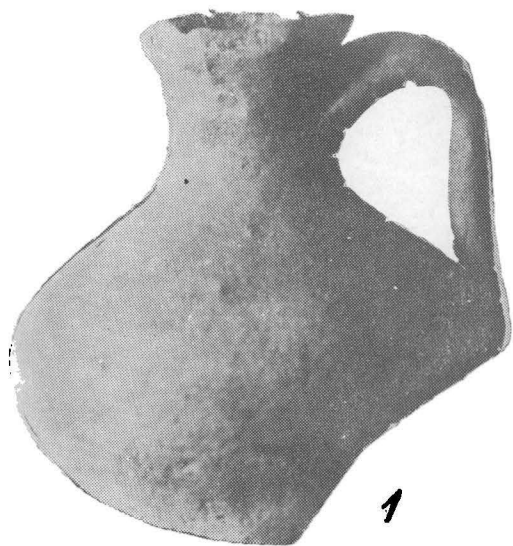

Fig. 32. Material arheologic din săpăturile lui Țm. Panaitescu
www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

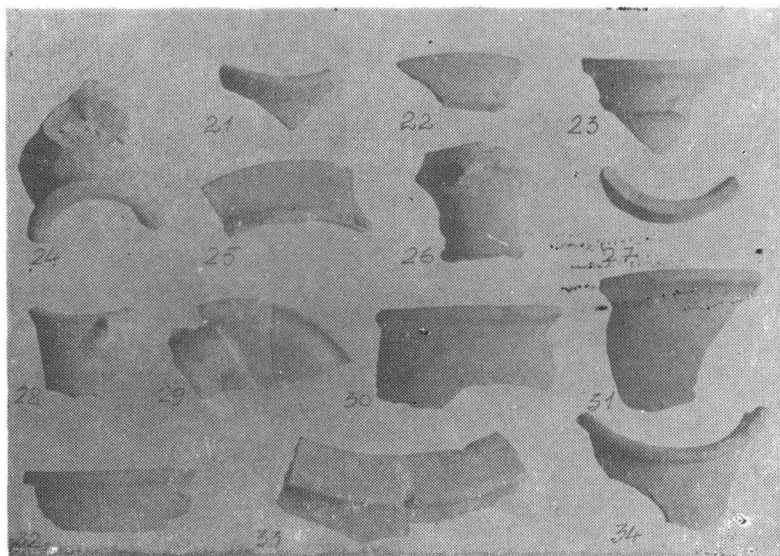
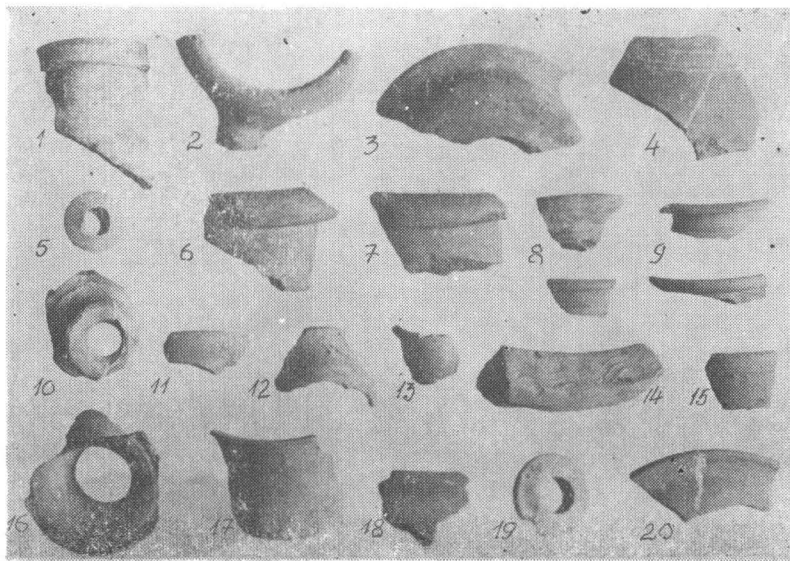

Fig. 33. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaitescu

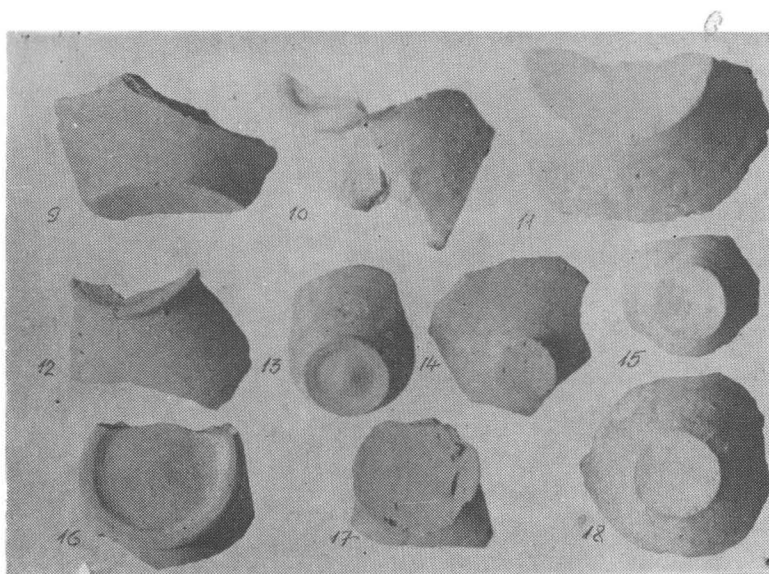
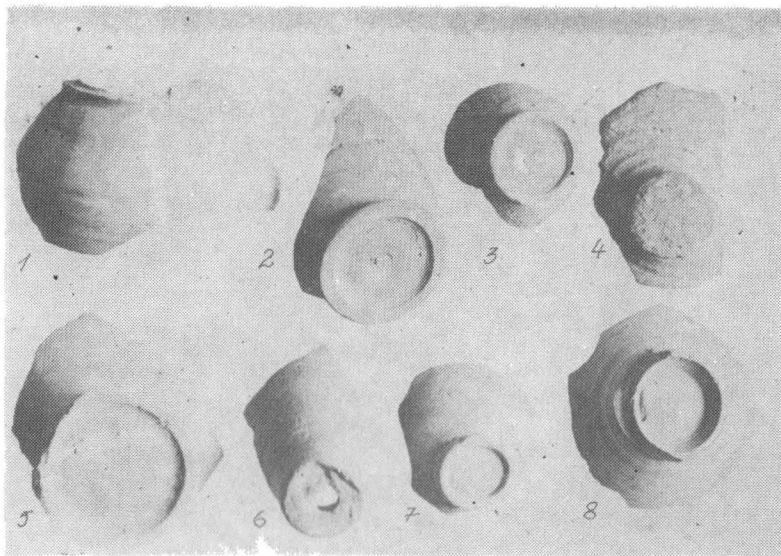

Fig. 34. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaitescu

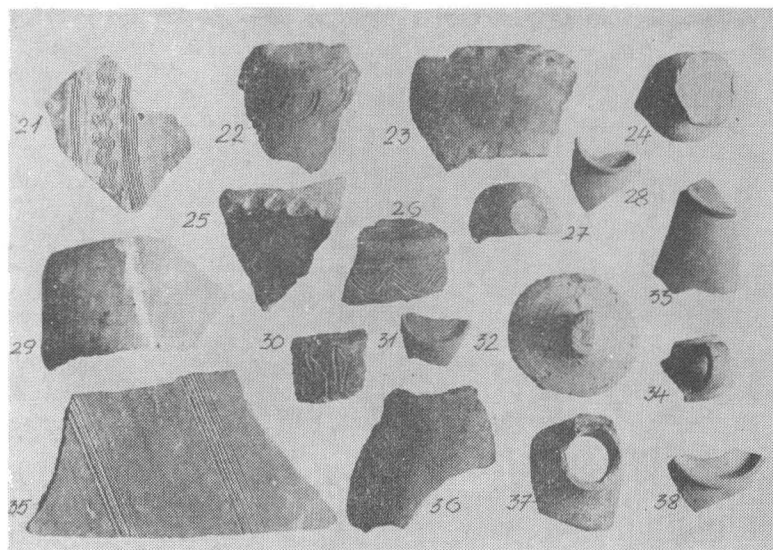
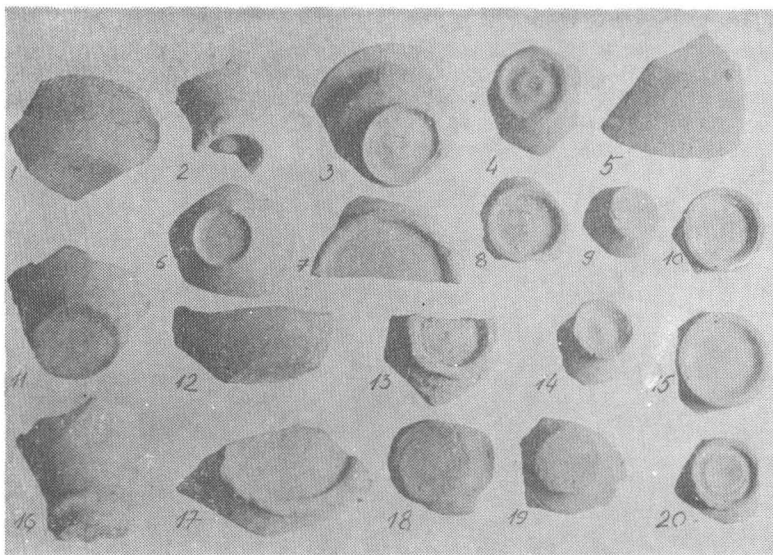

Fig. 35. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaiteșcu

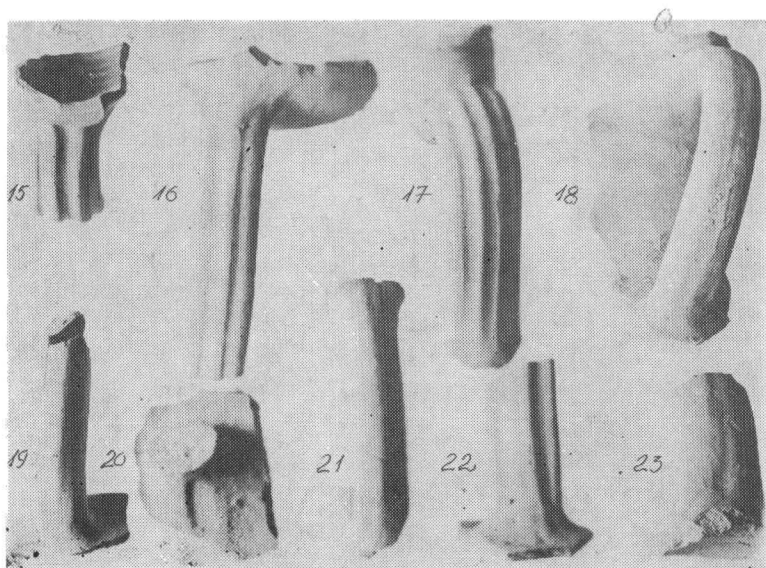
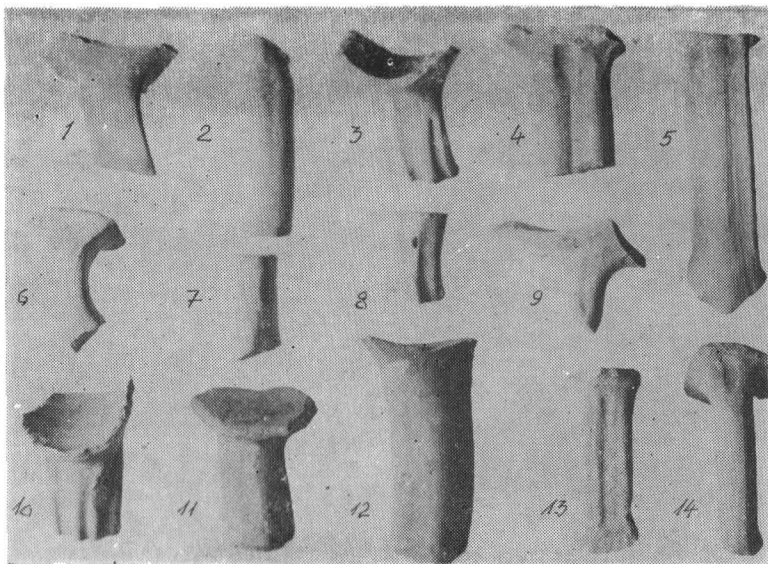

Fig. 36. Ceramică provincială din castru : torți de vase

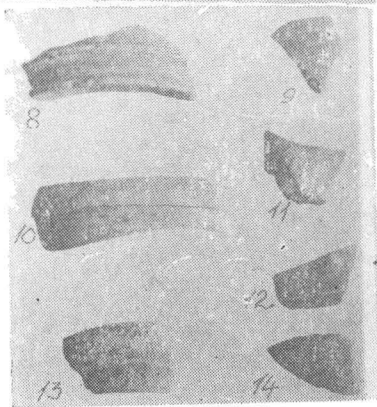
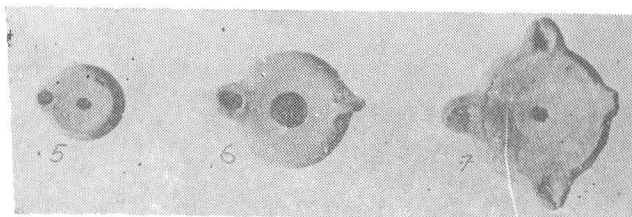
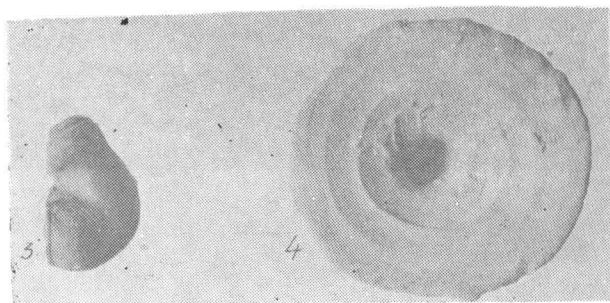
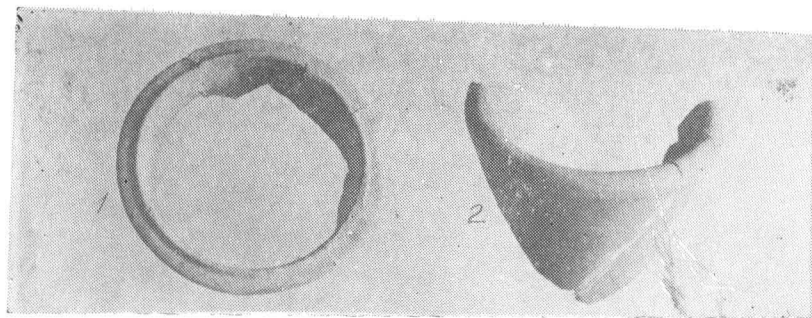

Fig. 37. Ceramică de import (amfore) și provincială (opaițe)

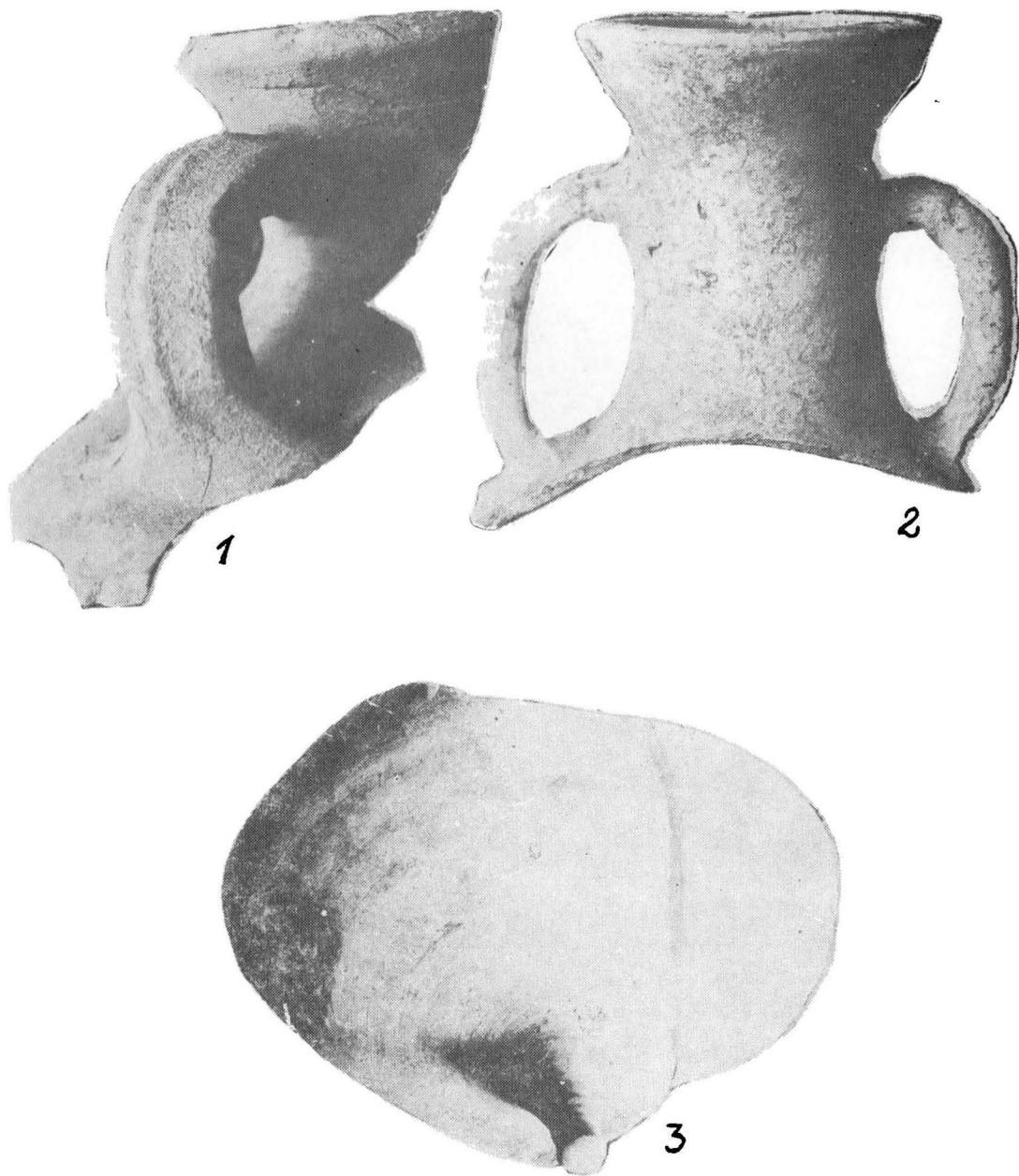

Fig. 38. Ceramică de import : amfore

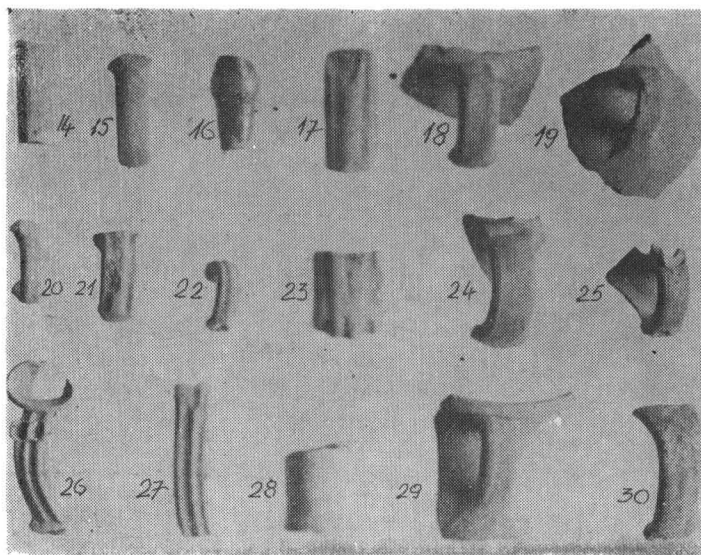
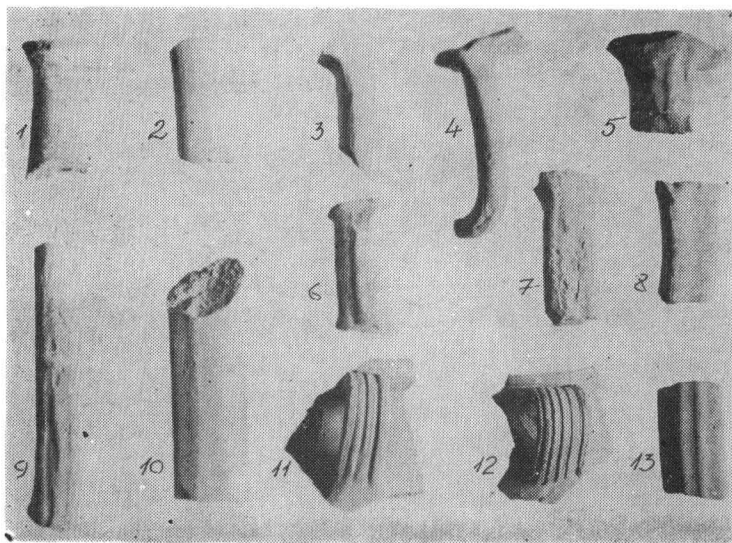

Fig. 39. Ceramică de import (amfore) și provincială (torți de vase)

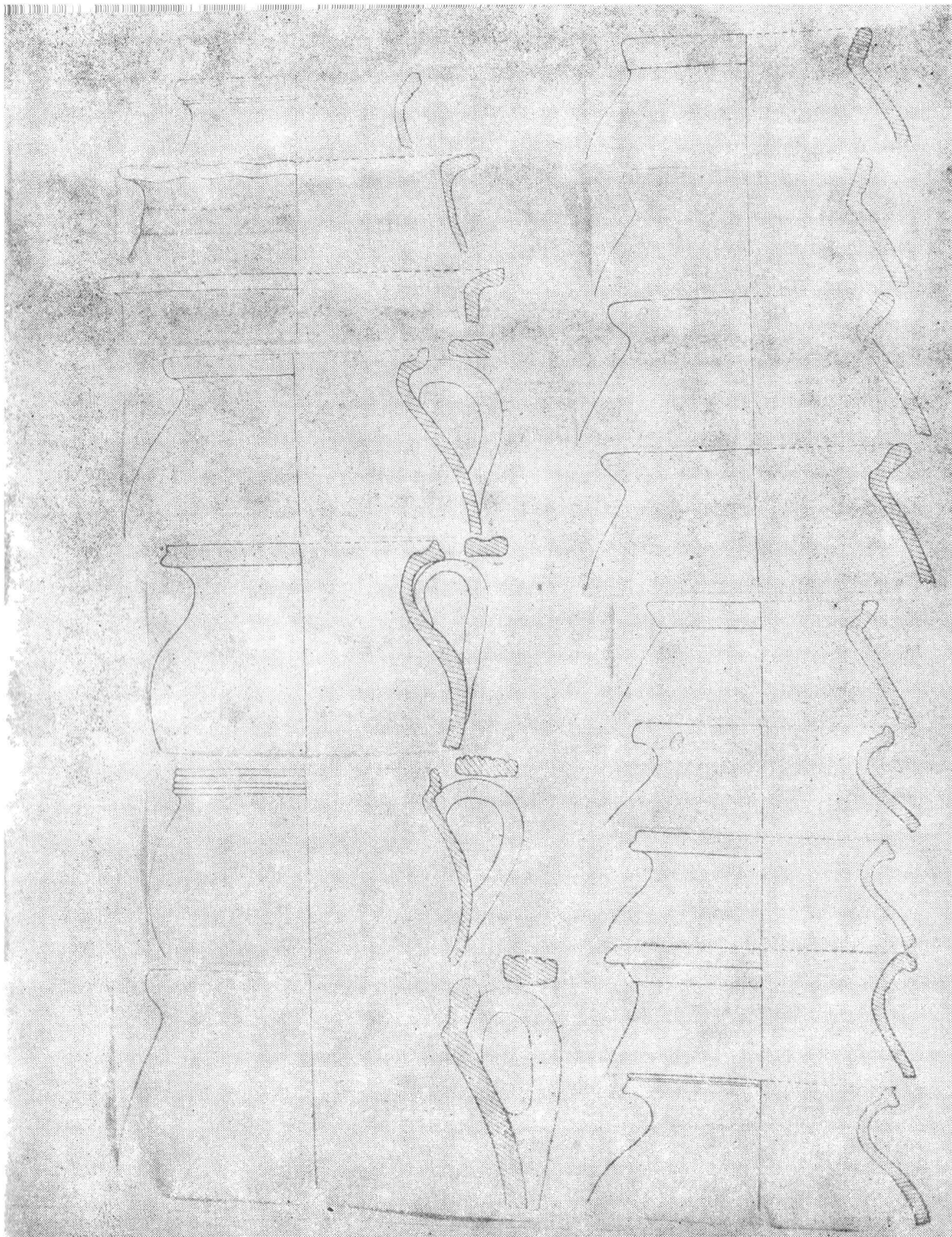

Fig. 26. Ceramică provincială: oale cu toartă și oale simple

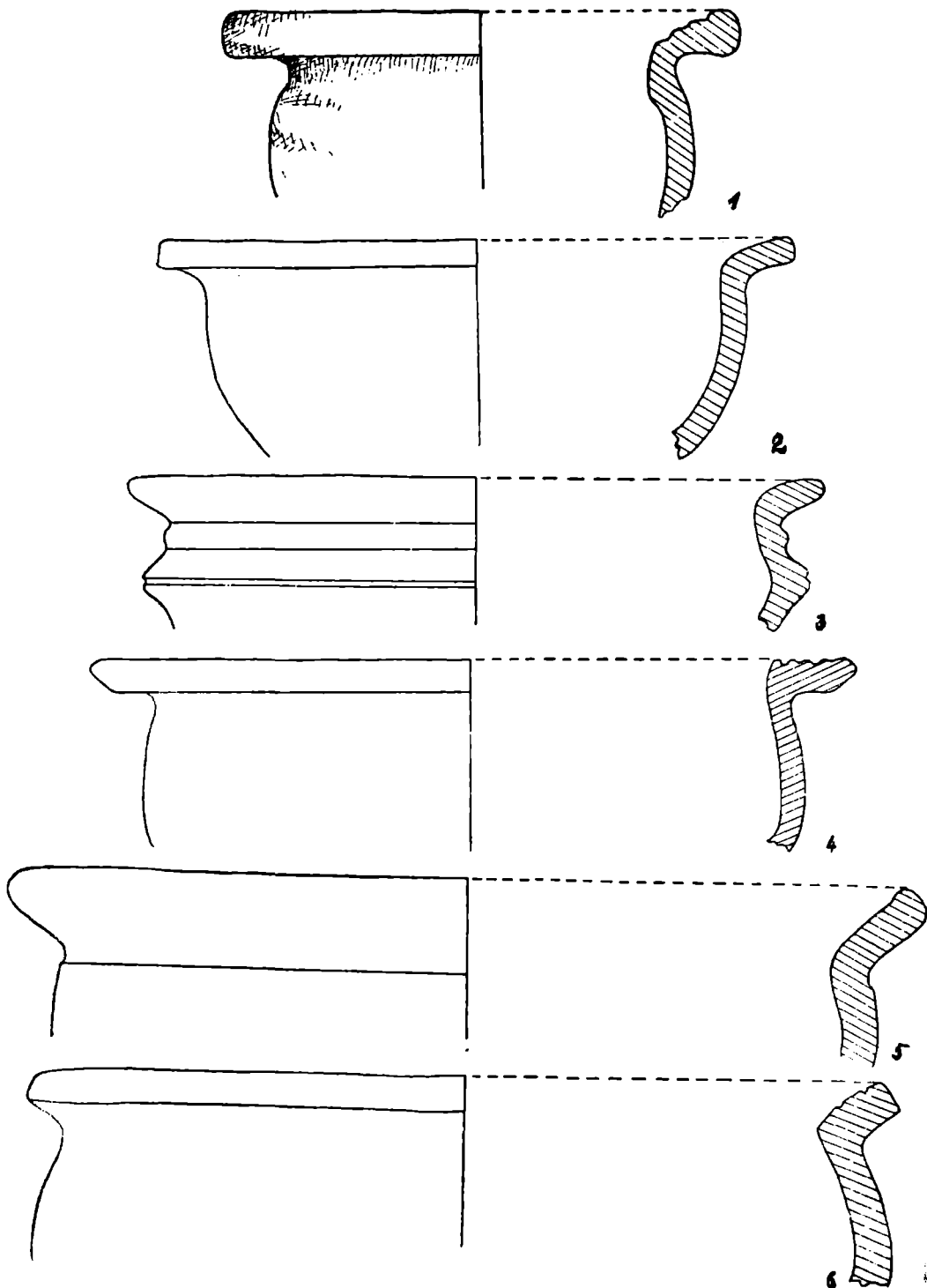

Fig. 27. Ceramica provincială. Oale scunde

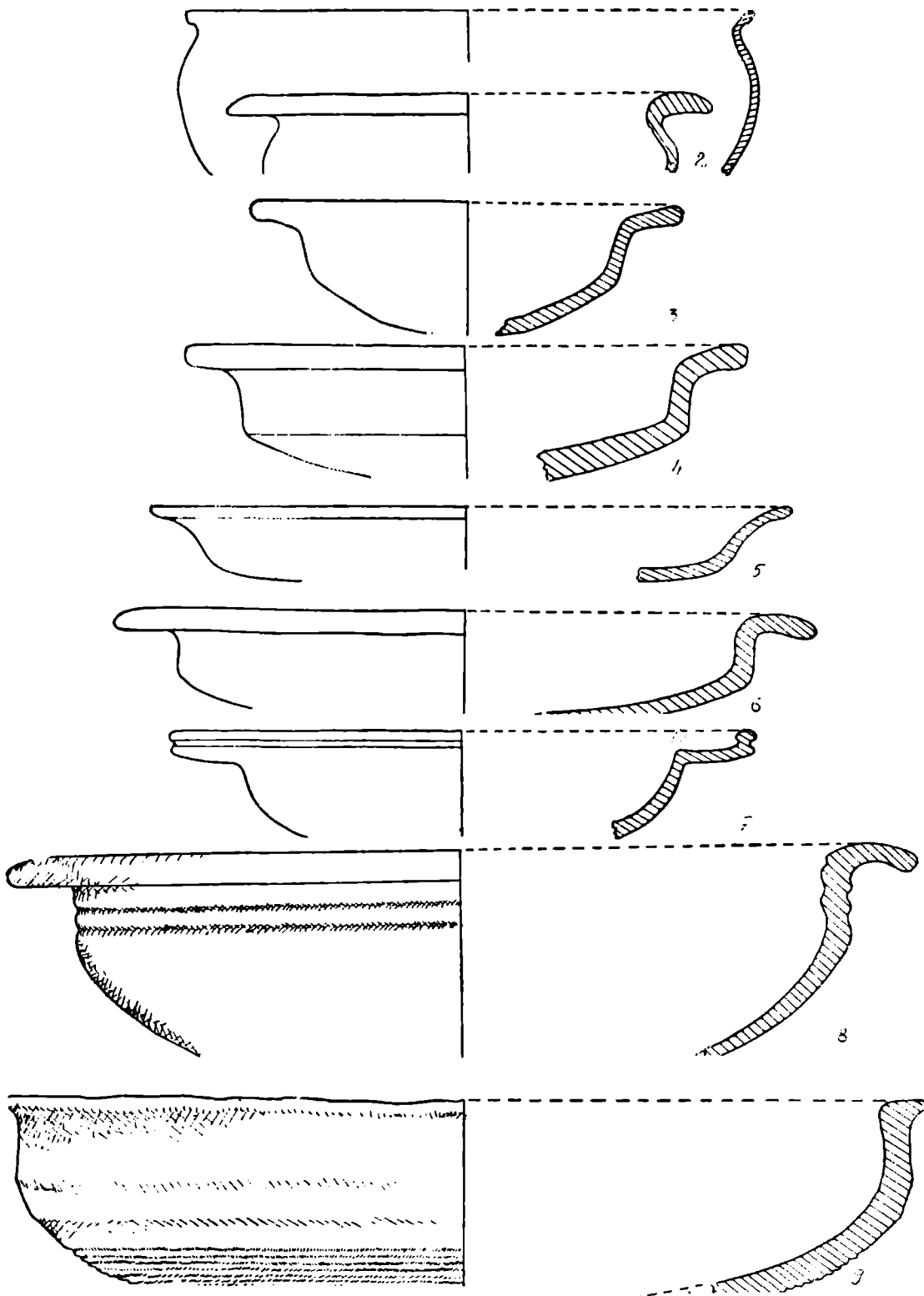

Fig. 28. Ceramics provincial / vtrachinpcan fund inelar

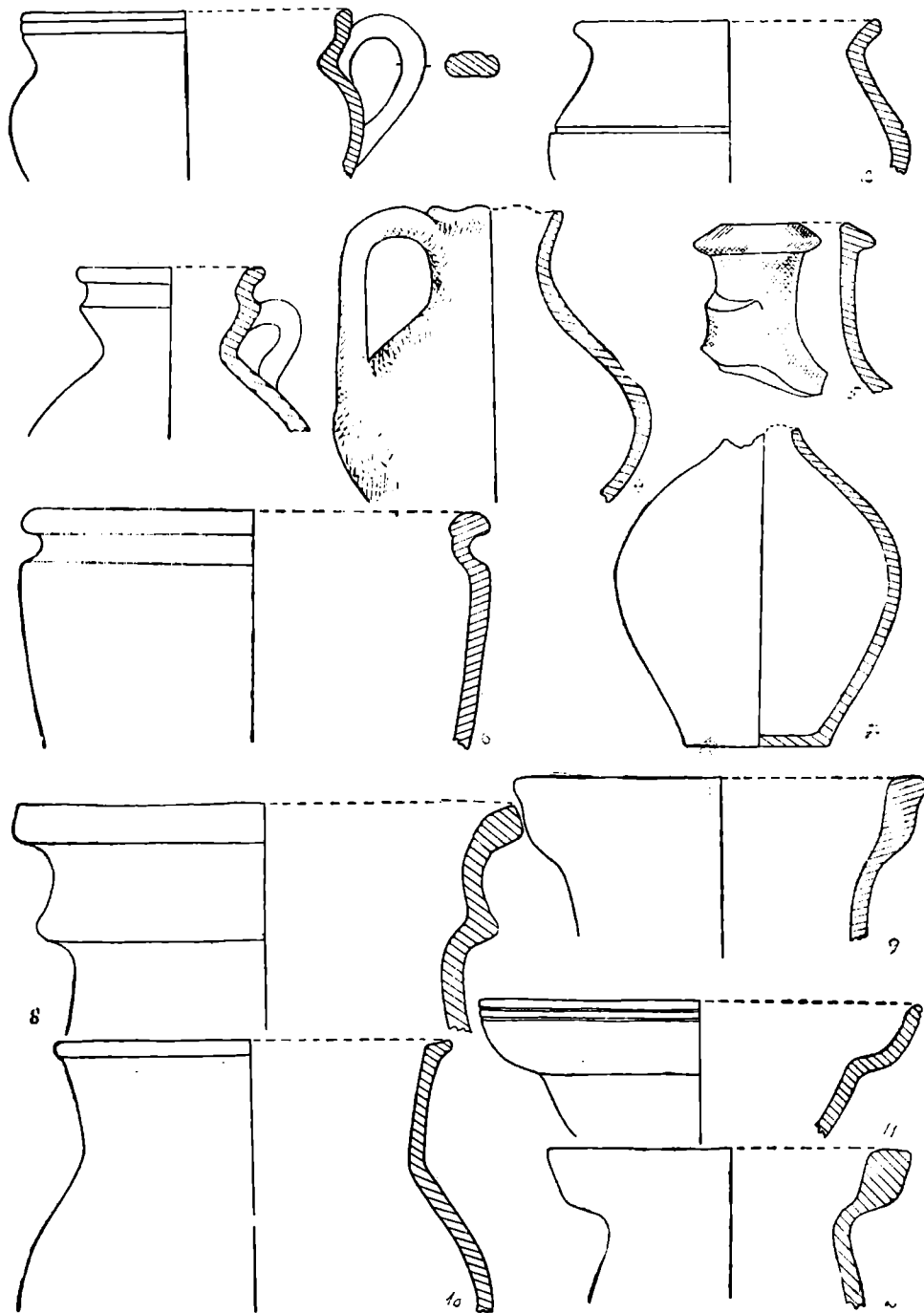

Fig. 30. Ceramică provincială: diferite forme de vase

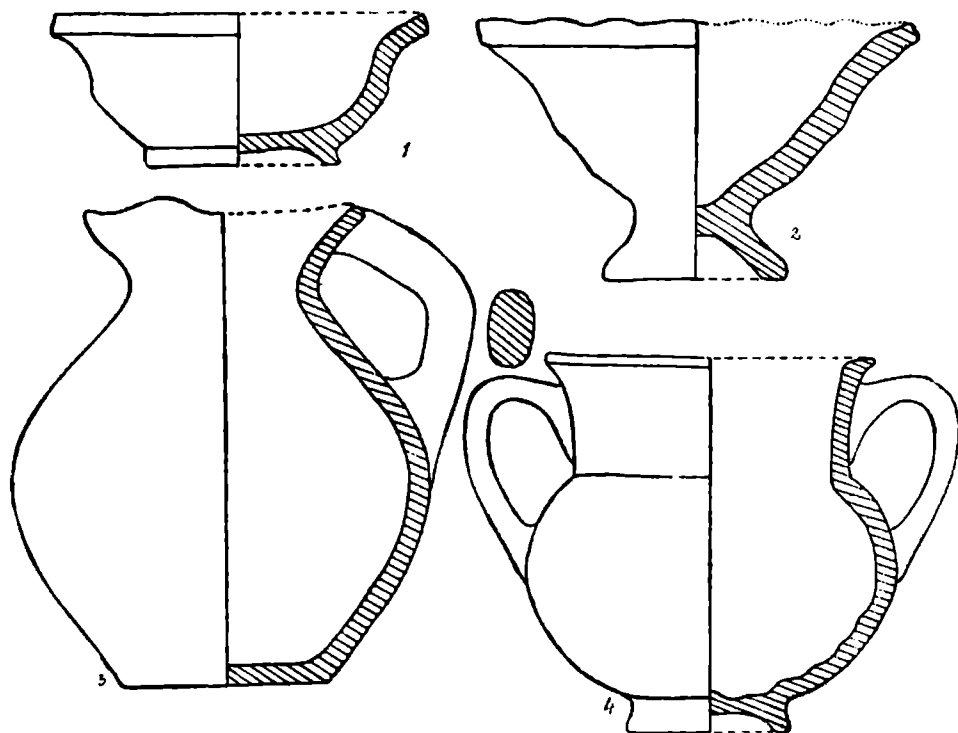

Fig. 31. Ceramică provincială: diferite forme de vase

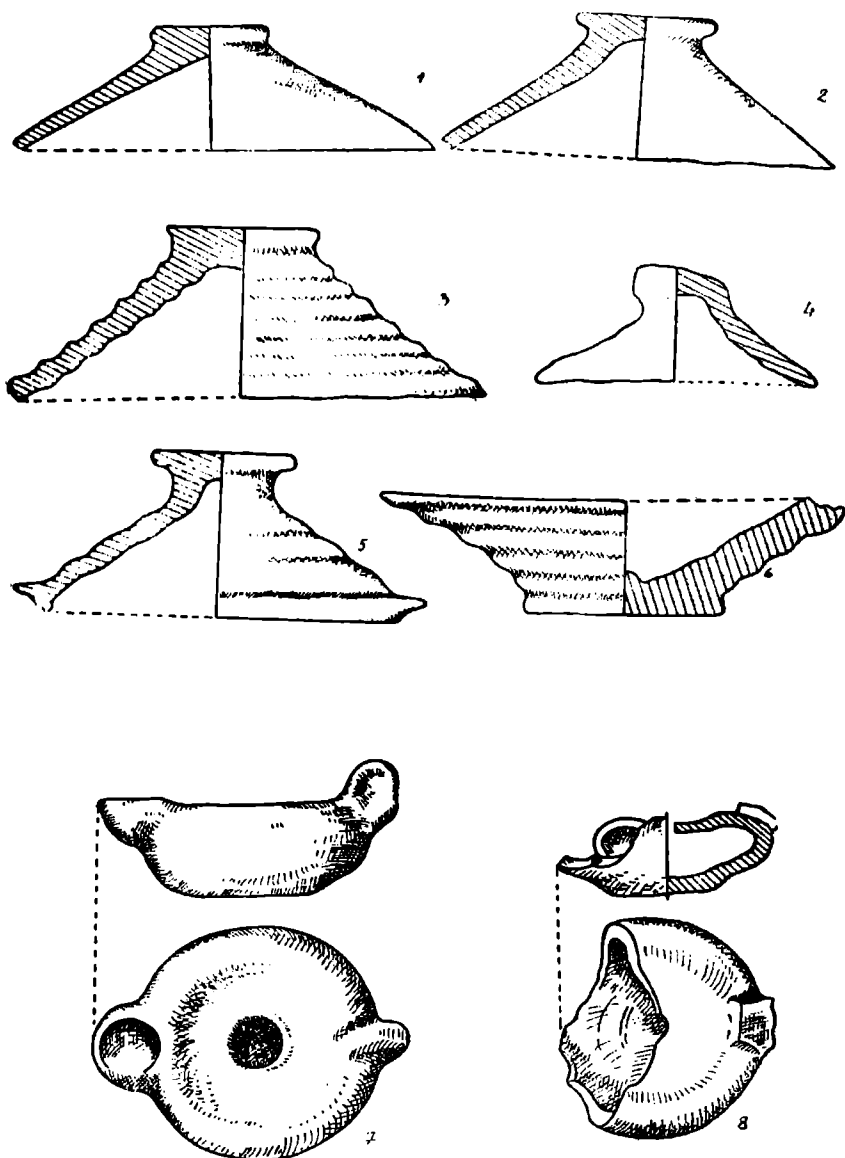

Fig. 40. Piese ceramice: capace și opaițe

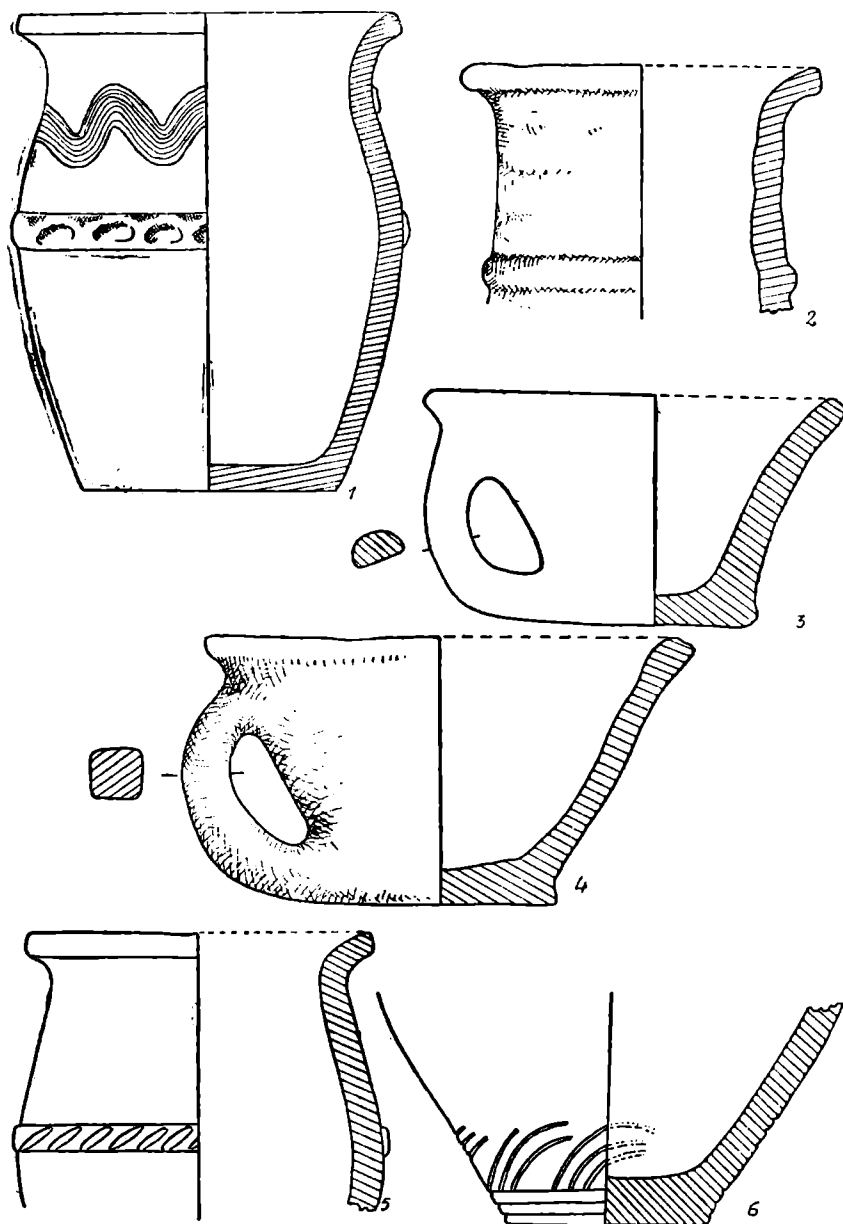

Fig. 41. Ceramică provincială lucrată cu mîna

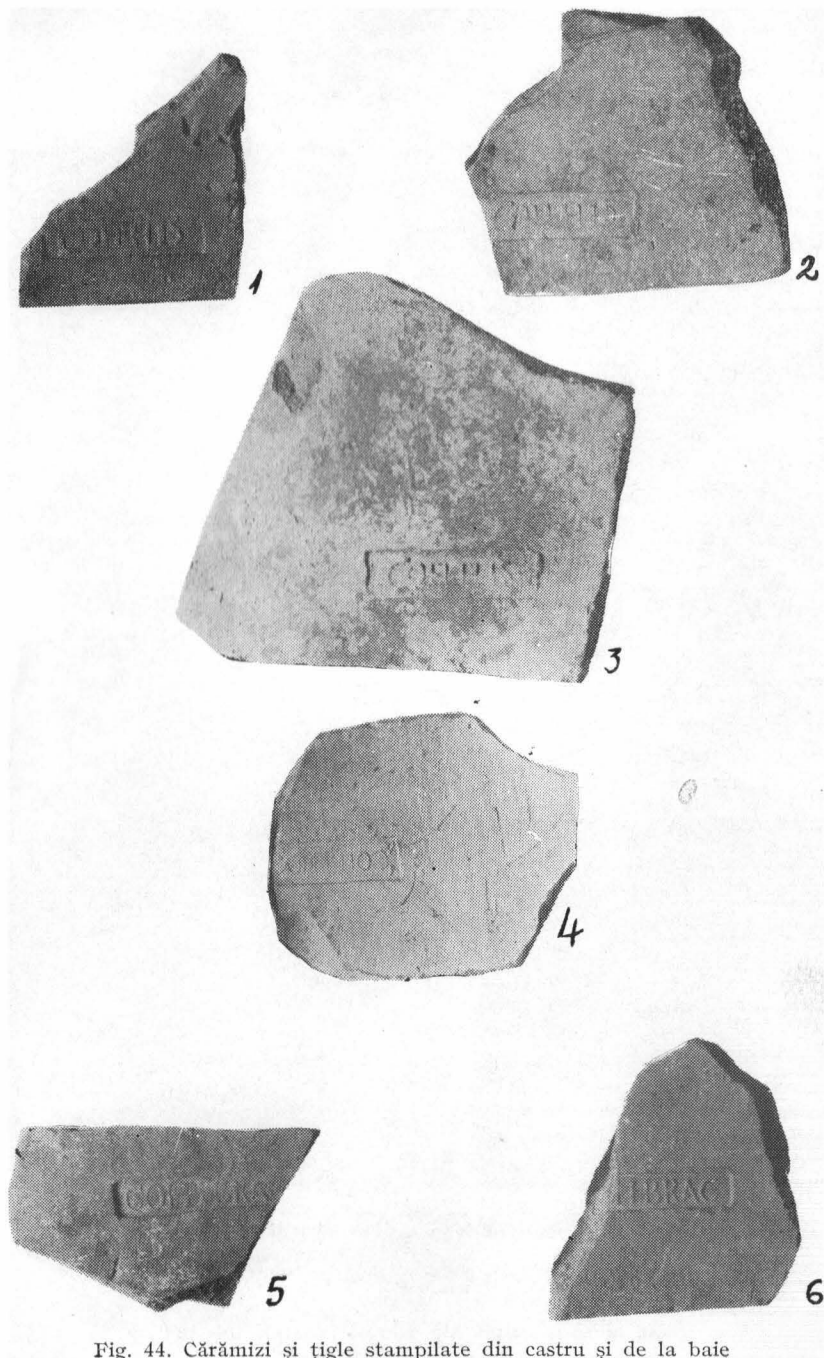

Fig. 44. Căramizi și țigle stampilate din castru și de la baie

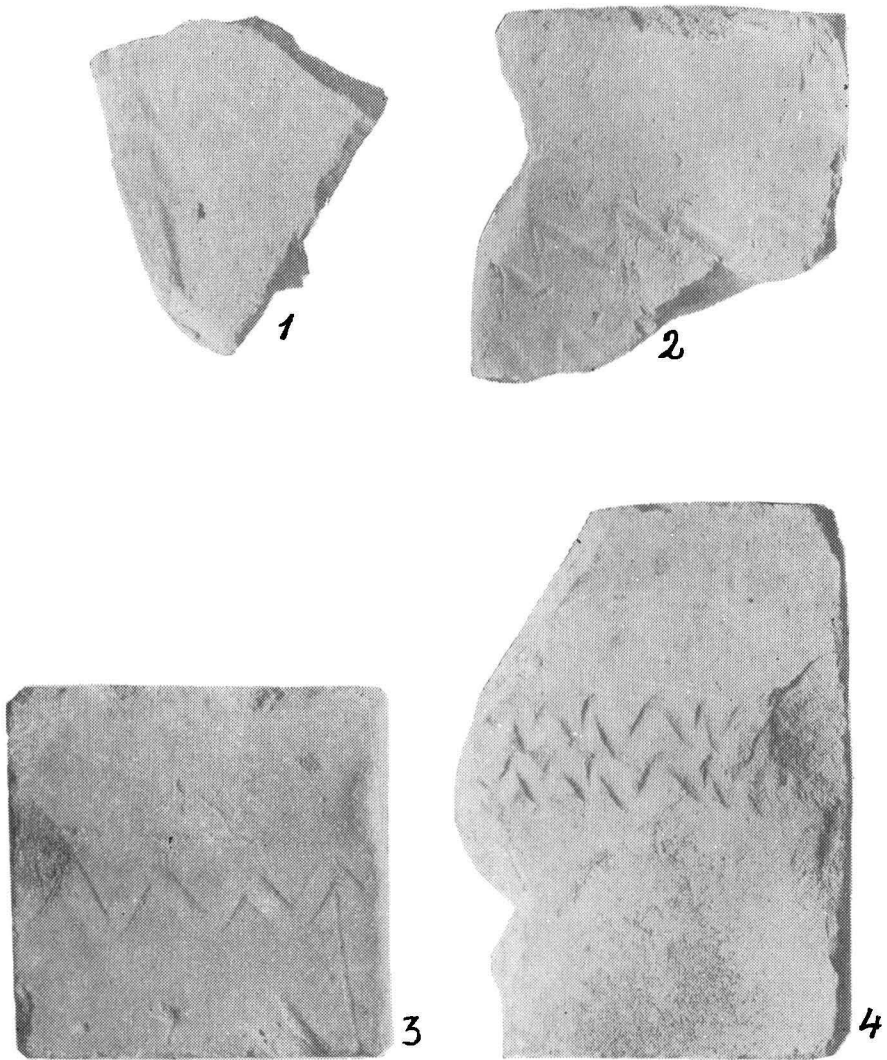

Fig. 45. Material tegular din castru și de la baie

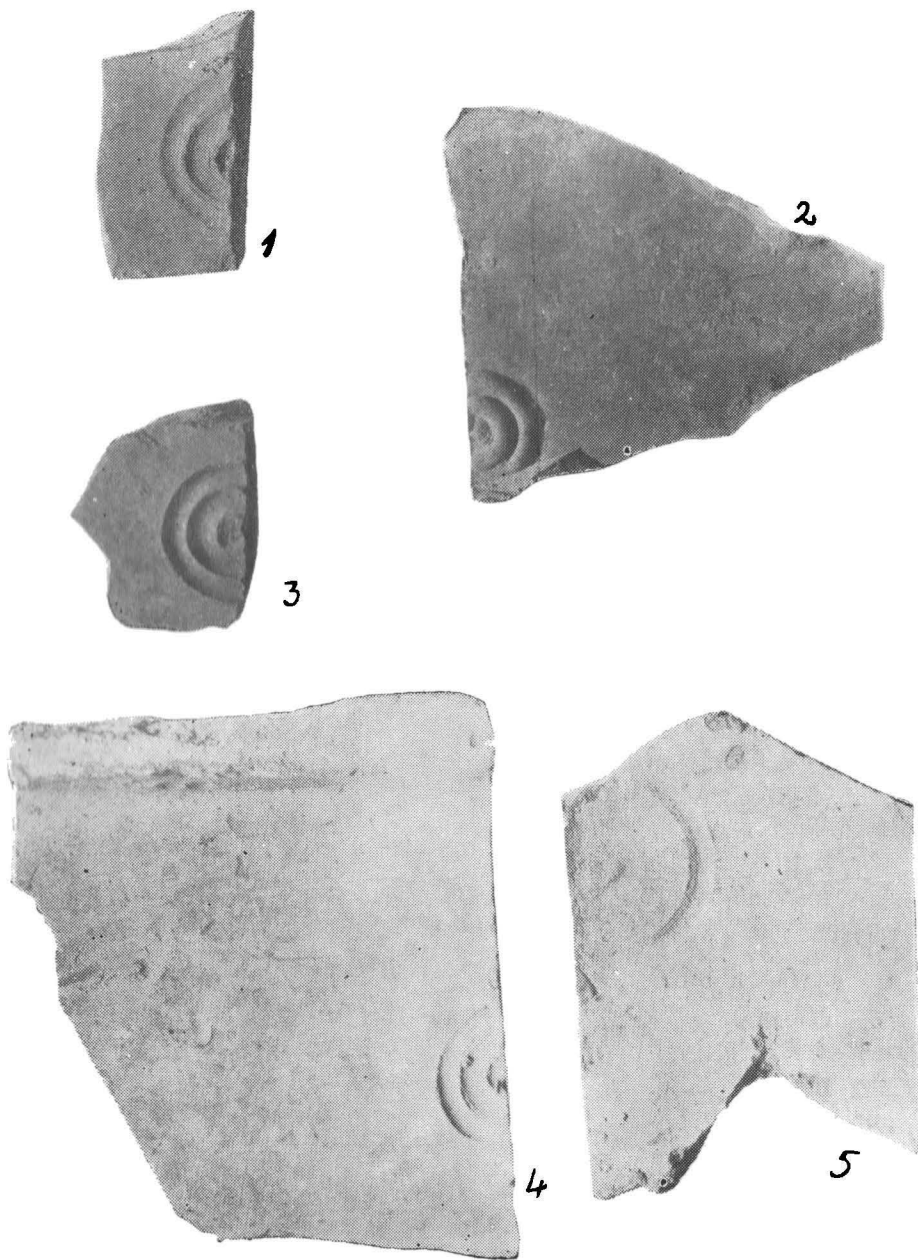

Fig. 46. Material tegular din castru și de la baie

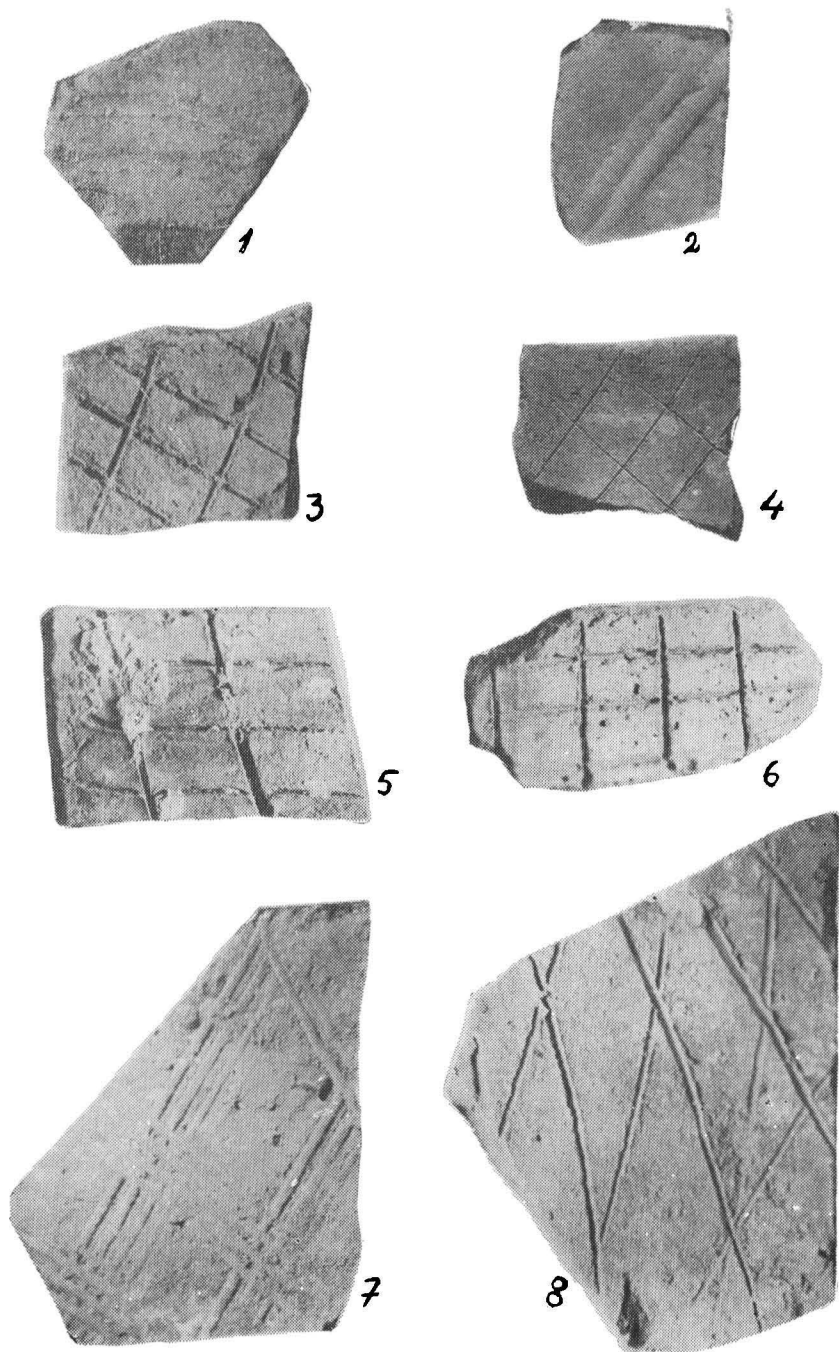

Fig. 47. Material tegular din castru și de la baie

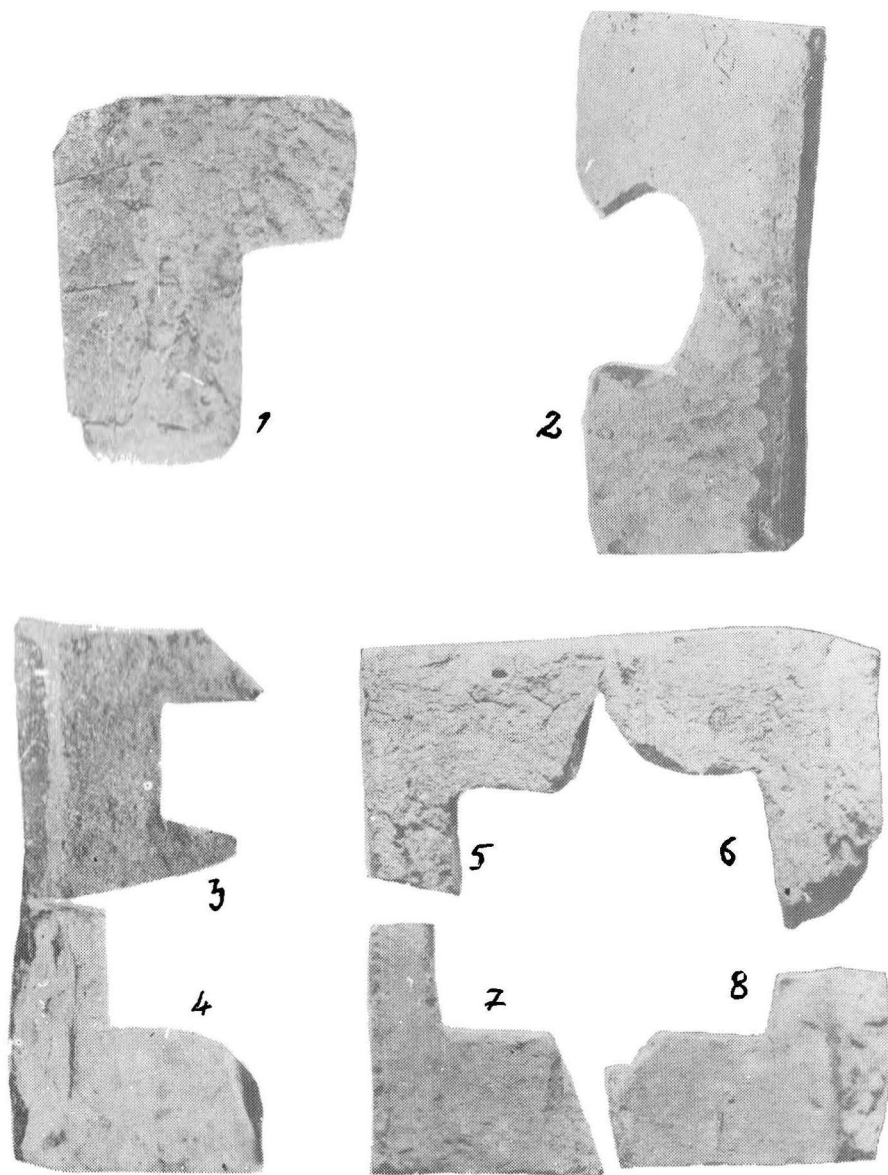

Fig. 48. Imitații de mozaic probabil de la baie

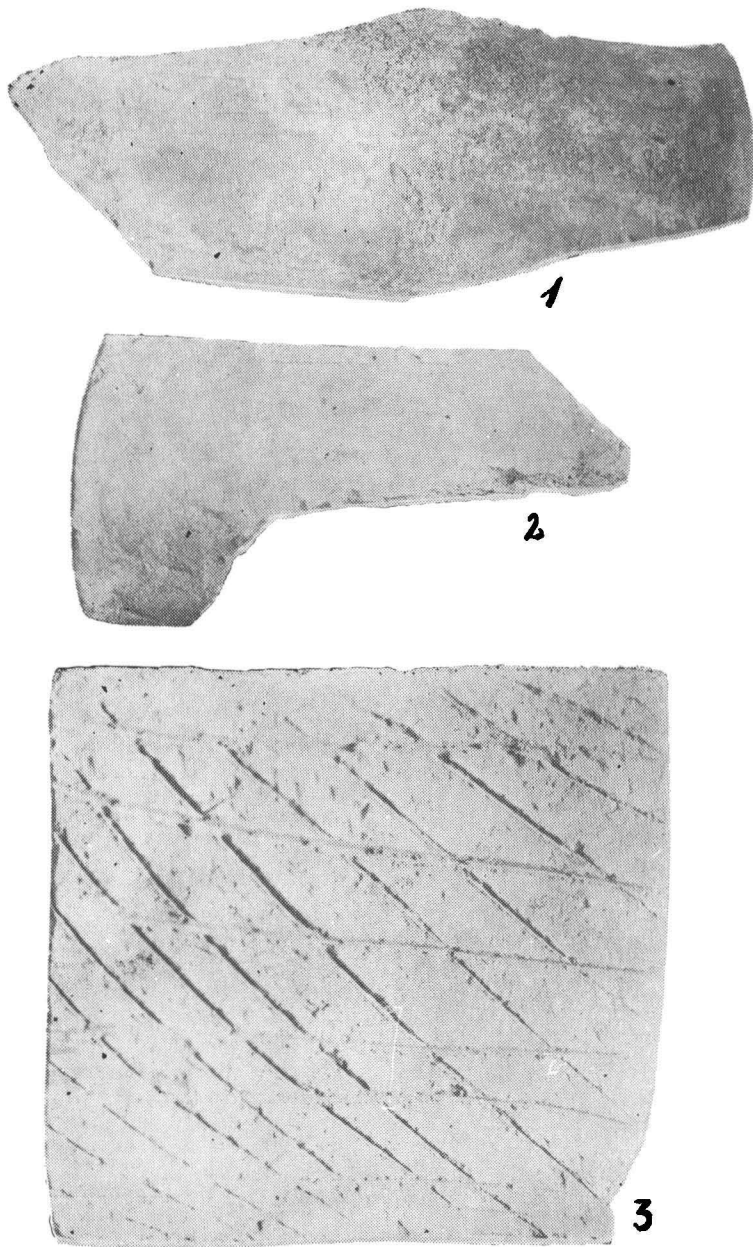

Fig. 49. Material tegular : cărămidă și olane

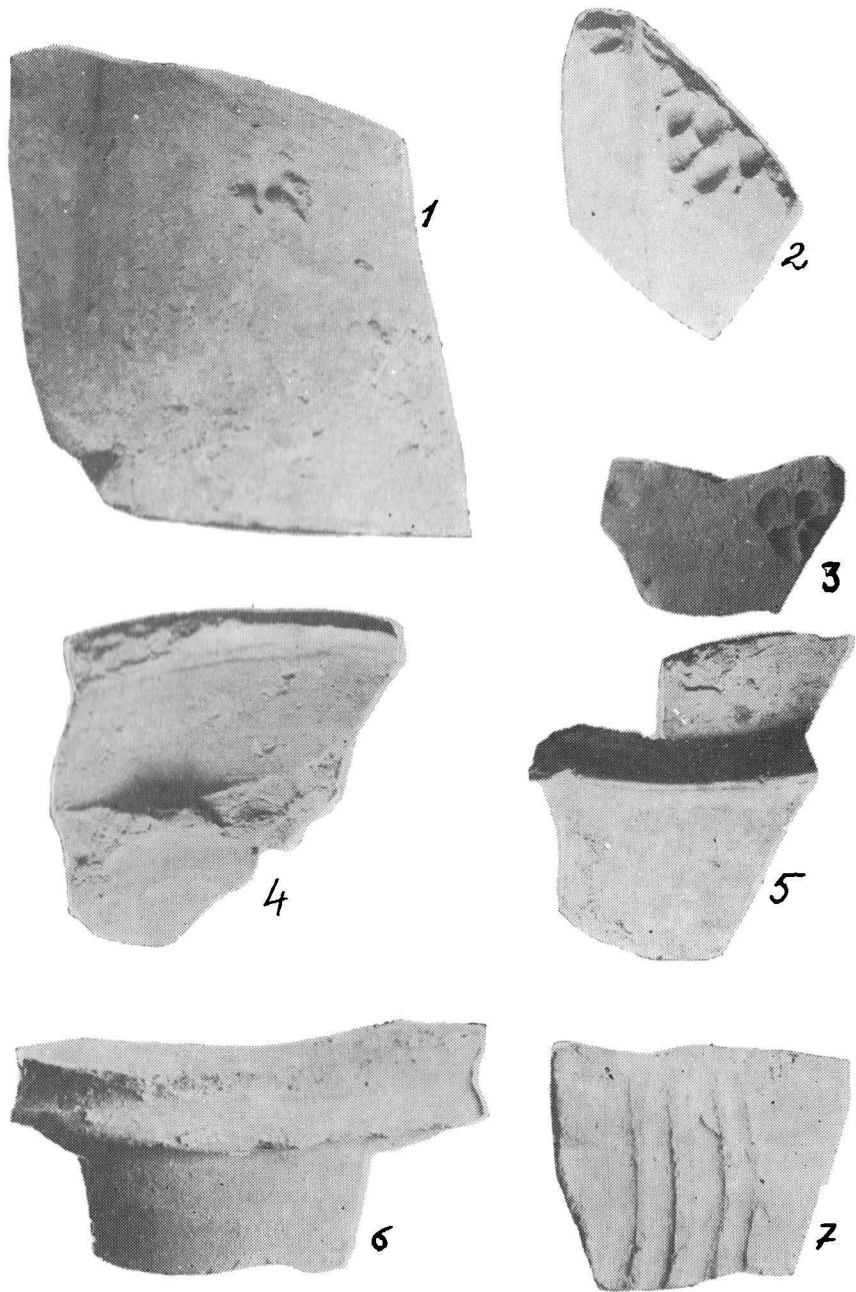

Fig. 50. Material tegular: țigle și tuburi de conductă

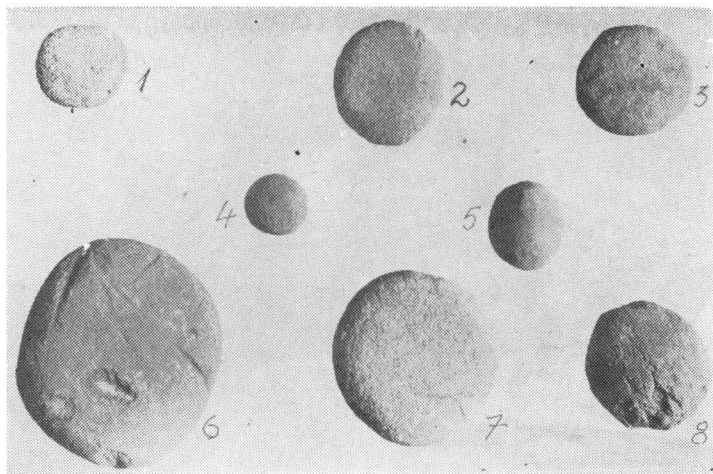

Fig. 51. Proiectile de praştie (glandes)

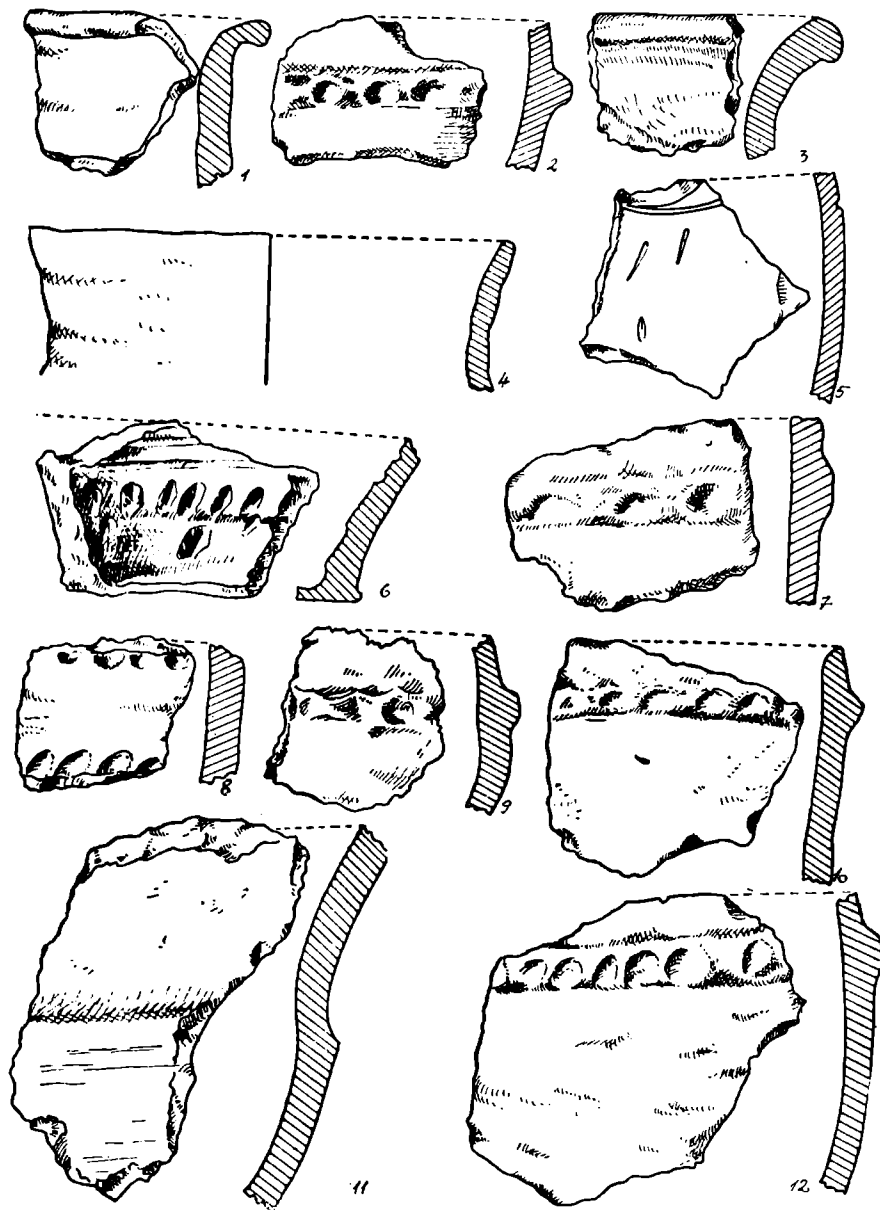

Fig. 42. Ceramică provincială lucrată cu mîna: elemente de decor

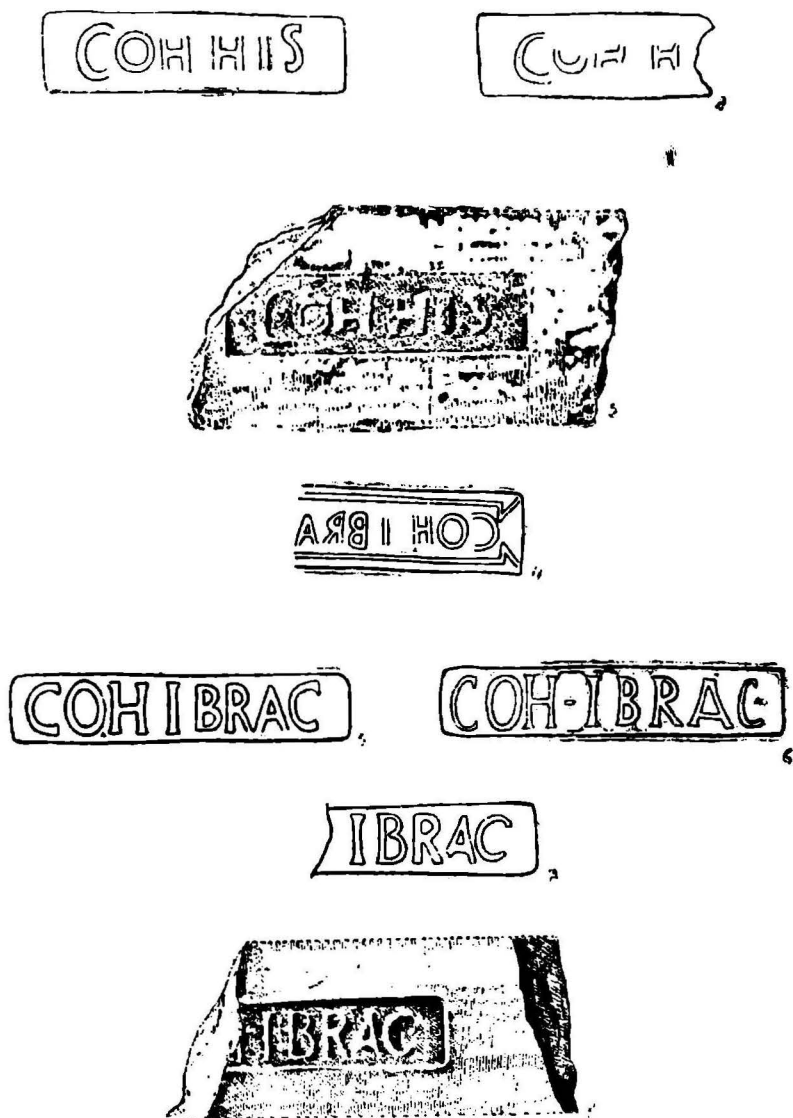

Fig. 43. Căramizi și țigle stampilate

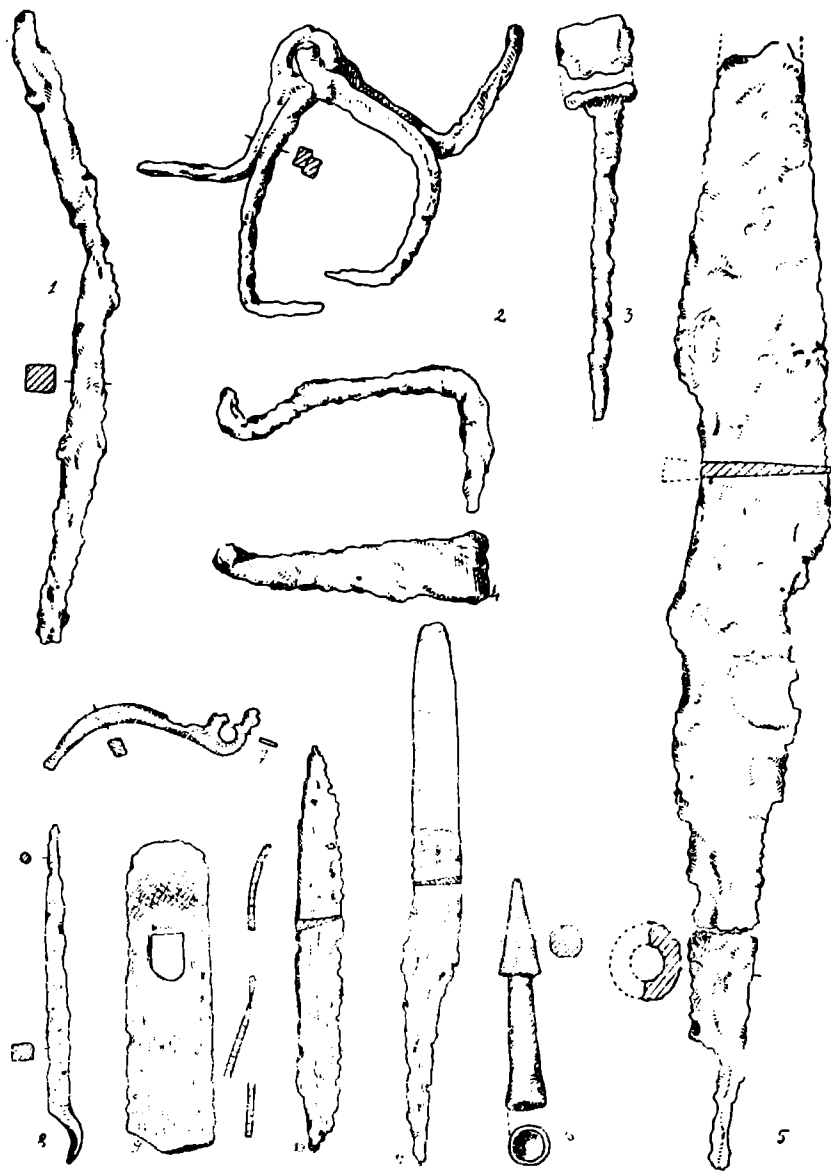
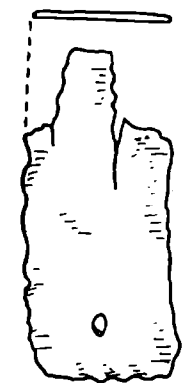
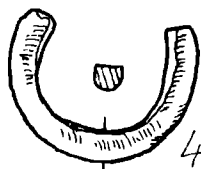

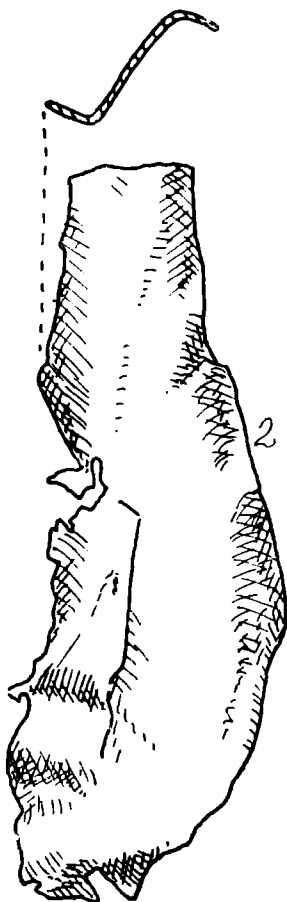
Fig. 52. Materiale din fier folosind la construcție: piroane, cule

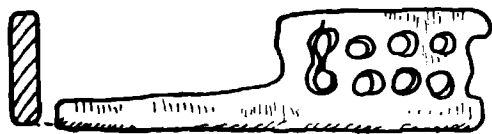
1

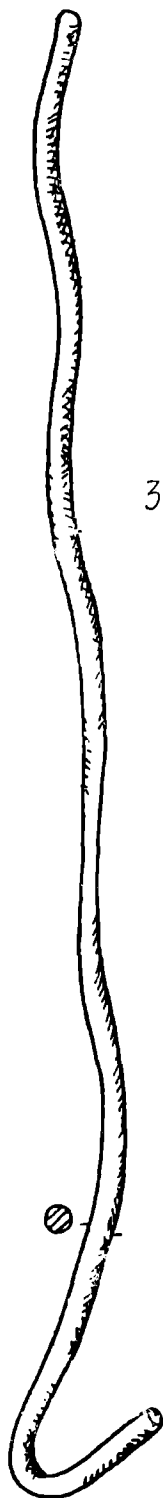
4

2

5

3

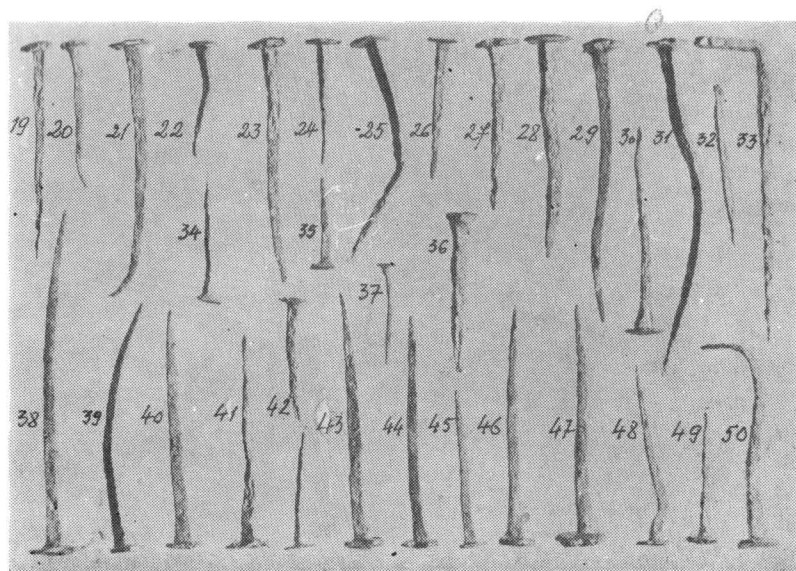
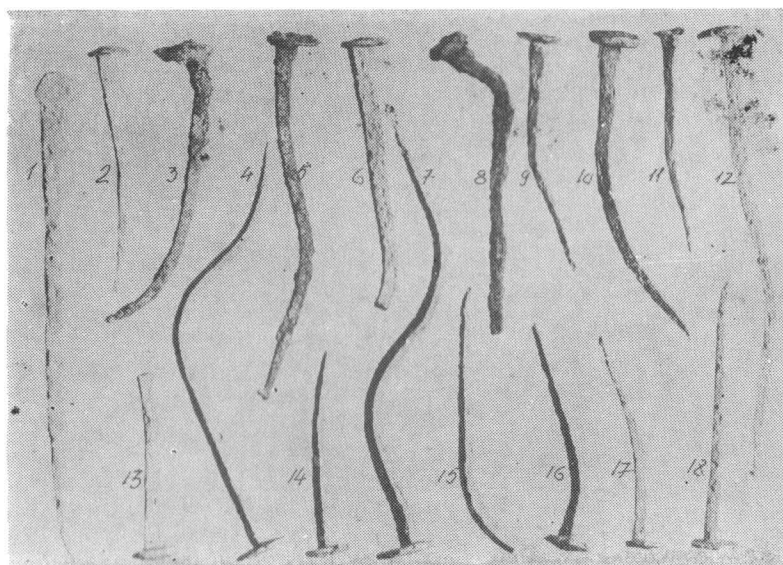

Fig. 53. Materiale din fier folosind la construcții: piroane, cuie

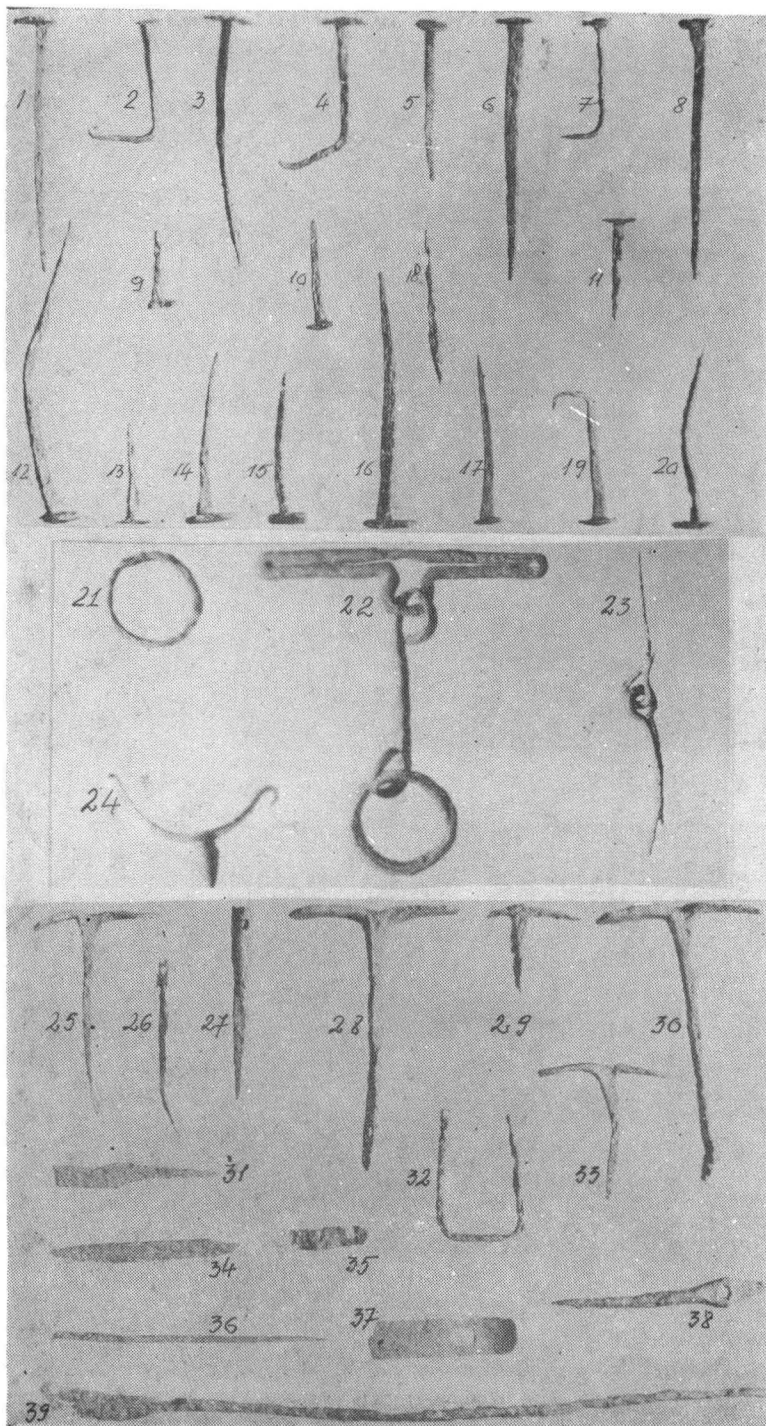

Fig. 54. Materiale din fier folosit la www.muzeul.ro/ www.cimc.ro alte piese din fier

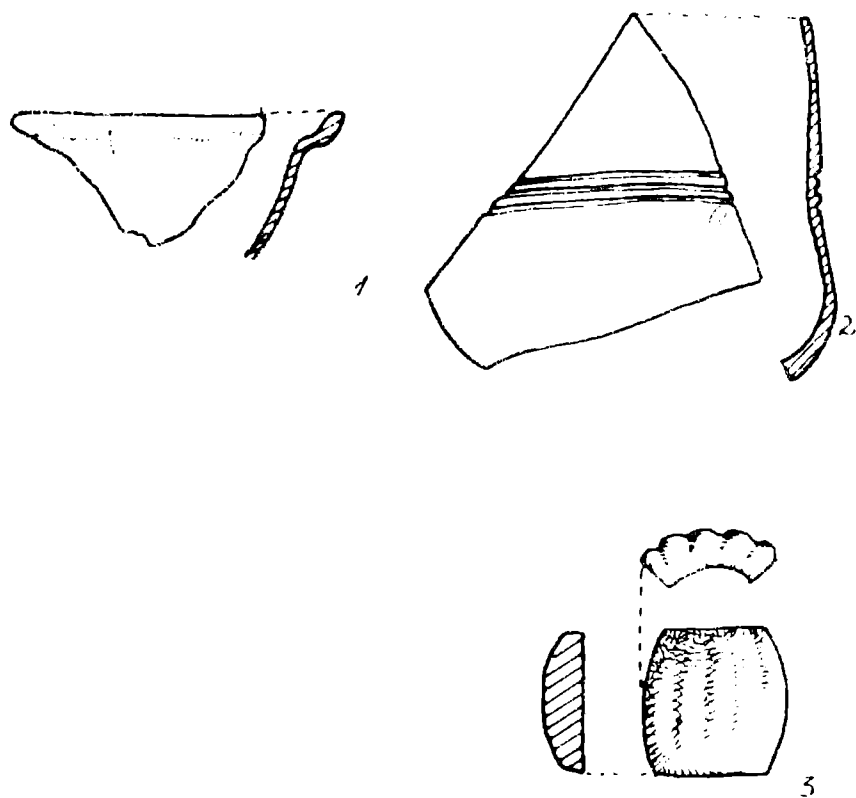

Fig. 56. Obiecte din sticlă

Fig. 57. Țeava de plumb de la baia castrului.